tiszatáj
1994. NOV. * 48. ÉVF.

H: A 12

Ágh István, Baka István, Mózsi Ferenc,
Sulyok Vince versei

Tornai József, Kabdebó Tamás esszéje

Beke György: Búcsú a szászoktól

Bibó István kiadatlan írása

Diák-melléklet: Tandori Dezső
Berzsenyi Dánielről

11

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

A szerkesztőség elnöke: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő: ANNUS JÓZSEF
Főszerkesztő-helyettes: OLASZ SÁNDOR
Rovatvezetők: ABLONCZY LÁSZLÓ
SZOKAI IMRE
Műszaki szerkesztő: ENGI MÁRIA

Főmunkatársaink:

BAKA ISTVÁN (Szeged)
DOBOS LÁSZLÓ (Pozsony)
KISS GY. CSABA (Budapest)
SÜTŐ ANDRÁS (Marosvásárhely)
SZÉLES KLÁRA (Budapest, Szeged)
VEKERDI LÁSZLÓ (Budapest)

---

tiszatáj

Kiadja a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat
és a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatásával.
Felelős kiadó: Kovács Miklósné, a kuratórium titkára.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Officina Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft., Szeged.
Felelős vezető: Varga Ferenc.
Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 312-670. Terjeszti a HÍRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető bármely postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-előfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest, Lehel u. 10/A – 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR Postabank Rt. 219–98–636 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára: 40 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 120, fél évre 240, egész évre 480 forint.
ISSN 0133 1167

Tartalom

XLVIII. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

1994. NOVEMBER

ÁGH ISTVÁN: Campo dei Fiori; Gianicolo fehér virága 3

BAKA ISTVÁN: Megtalált versek (Sovány vizekből; Most; A megszületőnek) 5

TORNAI JÓZSEF: Világember 9

SULYOK VINCE: Csontkezének hanyatló markolása; Madarak példája a télben; Falak falak; Volt aki után 20

LÁSZLÓFFY CSABA: A napnyugati hercegnő 23

ERDÉLYI ERZSÉBET–NOBEL IVÁN: „A líra utáni lopakodásnál nem találtam izgalmasabbat" (Beszélgetés Mózsi Ferenccel) 37

MÓZSI FERENC: az elérhetetlen...; meztelen erdő... 42

KABDEBÓ TAMÁS: Se házát, se mezejét, ... 44

NÉZŐ

BEKE GYÖRGY: Búcsú a szászoktól 50

ÖRÖKSÉG

Bibó István a magyar államszervezetről (Közli: RUSZOLY JÓZSEF) 61

KOVÁCS ISTVÁN: Bem tábornok a nyári erdélyi hadjáratban (Bem születésének 200. évfordulójára) 70

BORSZÉKY GYÖRGY: Göröngyös út a köztársaságig (Pölöskei Ferenc: A magyar köztársasági eszme története) 75

KRITIKA

MOHÁS LÍVIA: Olvasónapló - Budáról 81
SZEKÉR ENDRE: Márai Sándor: Vasárnapi krónika 86
IMRE LÁSZLÓ: Bodnár György: Juhász Ferenc 89
ALFÖLDY JENŐ: Deák László: Az árvaság kora 91
MÁTÉ ZSUZSANNA: Ellenszélben (Gramsci és Lukács - ma) 93

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

Válogatás a Vásárhelyi Őszi Tárlat anyagából a 22., 41., 43., 49., 80. és a 96. oldalon (fotók: ENYEDI ZOLTÁN)

DIÁK-MELLÉKLET

TANDORI DEZSŐ: A lírikus Berzsenyi (?)

Ágh István

Campo dei Fiori

A sötét éjfél szobra oly kevélyen
áll, hogy a szívem belefeketül,
óriás kánya függ így, kötelére
nyújtóztatva, mit nem látok fölül,
Nap verte, fonta miután fölébredt,
és megindult, az égen egyedül
járt, mégis állt, míg körülötte forgó
egyhangúsággal lármázott a bolygó,

ez a piac-piazza-kofatér,
népe között csak falak nyelvét értem,
ha ideszatyrozok borért, húsért,
a régi házak mondják azt a régen
szétszórt máglyát, az emberhús miként
sírt sercegett, mint hurka, mikor égett,
szendergő tűz a lila vakolatban
együtt a füsttől kormos tűzfalakkal,

bádogcsöbrökben máglyácskák, a lángok
eltörpültek, hát föléjük vezet
a hűlő kéz, amit nem találok,
jó pecsenyesütő is illene
ehhez a térhez, Giordanón virágok,
fején galamb, a vállán verebek,
irányt mutat az orra, ott a pékség,
fűrészhal, polip, rák a hátsó végén,

és ami közbül, megszokott, csupán
sárgább a héj, frissebbek a gerezdek,
zöldebb a zöldség, tegnap még a fán,
szicíliai kertben, most a kertek

narancs-mandarin-füge-citromgúlák,
articsóka-zeller-hagymarendek,
ahol ilyen büszkén iszik a klosár,
ott az emberek is kedvesebbek,
vive Bruno! itt nem ér az igazad,
fekete kámzsád körül kering a Nap.

Gianicolo fehér virága

Becsomagoltuk ezt az elhullatott
sziromcsengőt is, hazahoztuk a
hegynek domb, dombnak hegy Gianicolo
kikeletéből, mint a legutolsó
hervadhatatlan, törött pillanatot,
eldördült Garibaldi ágyúja
délben, ahogy minden délben szokott,
az egész város haranggal válaszolt,
mi tudhattuk csak, kiket búcsúztat Róma
ily ünnepélyes küldő-hívó szóval,
csodálatos! ne még! gyerünk haza!
heveny turista skizofrénia
az indulás, mintha igaz se volna,
hogy elmegyünk és nem jövünk soha.

Baka István

Megtalált versek

Ezeket a verseket – és még jónéhányat – a feleségem, Tünde őrizte meg egy műbőr kötésű albumban, levelek és fényképek között. Annak idején azért maradtak a fiókomban, mert vagy megoldatlannak, vagy akkori világképemtől idegennek éreztem őket. Ma már több bennem a tolerancia – saját múltam iránt is. Ezért döntöttem úgy, hogy most – 15–20 év elteltével – közreadom ezeket a talán nem csak dokumentumként érdekes írásokat, melyeknek sok motívumát felhasználtam akkori vagy későbbi verseimben, de most úgy érzem, hogy mégis ebben a magzatvíztől még csöpögő, elvágatlan köldökzsinórú állapotukban voltak igazán érdekesek. Semmi lényegeset, csak néhány mesterkélt vagy a ritmust zavaró szót, kifejezést változtattam rajtuk.

Sovány vizekből

Sovány vizekből bokrok arcát
nem issza már az ég;
kék hűvösségre zöld viharzást
most váltott át a rét.

Az ágközök üres szemében
feketeség mered,
s a füvek a kenyér-sötéten
próbálják élüket.

Szép arcod emlékként sugárzik,
hiába vagy velem –
csak az lehetsz már, aki voltál,
élőnek jeltelen.

Mint zöld beszédét elfeledve
a lomb ring hangtalan,
s már nem mondhat többet magáról,
csak azt, hogy árnya van.

1970. augusztus 22.

Most

huszonnyolc éves vagyok, és nem tudok
szeretni senkit. Szeretném, ha volna Isten,
és megbüntetne. A kezemre verne vagy
a sarokba térdepeltetne, leíratná százszor
velem: Szeresd, akik téged szeretnek, hogy ne vedd el
jogtalanul az ő szeretetüket! *De nincsen Isten,*
csak a Sátán van. Őt látom. Kedvesem mosolyában is
szarvának görbülését; patája az éjszaka, a patkója a hold.
A várost, ahol születtem, mint lazán felvarrt gombot,
leszakítja a földről. Szeretnék kisgyerek lenni,
aki csak a kutyáktól fél és
az idegenektől. Most attól félek,
hogy megszeretnek. A Sátán meggyűlölt engem; én
nem merem őt gyűlölni sem. Mit tegyek, hogy magamra hagyjon?
Mit akar tőlem? Este a bokrok gonosz vénasszonyok; körém
kuporodnak, motyognak, talán a nevemet mondják
visszafelé, hogy megrontsanak. Ujjaikat, száraz, bütykös
ágakat, összekulcsolják - érzem, hogy meg akarnak
fojtani. És
akkor valaki átölel, megcsókol, el akar
vezetni innen. De akárha csiga mászta volna meg a számat,
irtózom, és bár látom szárnyait, amint megcsap a tollak
avas zsírszaga, elundorodom, holott az Angyal
jött értem el. S az öregasszonyok
összevihognak, előttem ürítenek:
varjú lesz minden ürülékcsomó.
Nyitnám a szám, s egyszerre kívülről látom magam:
fogaim sírkövek, a nyelvem kushadó eb, dögszagú.
És megvirrad; Krisztus keze a hajnal, vérzik.
Emelj föl engem! - mire kimondom, nem látom őt, megindulok,
a fény ürességében megyek - nincsen Isten,
nincs bennem szeretet senki iránt;
csak a Sátán, aki van, aki gyűlöl engem,
de nincsen terve vélem - hagy szorongani, hagy élni,
zabálni, szeretkezni, pénzt keresni,
hazudni - rám hagy mindent, mintha haladékot adna -
mire?

1976 ősze

A megszületőnek

Te, aki még meg sem születtél,
kinek csontja liszt és cukor még,
húsod hogy épüljön, a borjat
a tagló alá most vezették,
combod még hálóban ficánkol,
saláta levelén tenyérkéd
ráncai is most terveződnek,
ezüst hajad még holdsugárból,
de koponyádnak glóbuszán az
erek már délköröket szőnek;
Te, aki vagy, de nem vagy mégsem,
hallgass meg engem, akinek már
tenyérráncai levelek
erezetébe visszafutnak,
halforma lábnyomaim is
zavaros pocsolyákba bújnak,
körmeimet várja a föld:
éjében holdakként ragyognak;
hallgass meg engem Te, kinek
adatik megszületni holnap.

Itt állok én, s szívem köré
a vérerek úgy tekeredtek,
mint kígyó a tiltott gyümölcsre;
miféle istenátka vert meg,
hogy irtózik tőlem a föld;
magamat kikkel fölfalatnám,
szívükből-szájukból kivetnek?
Magamból bujdosnék – hová?
Idegeim, mint elszakadt
vezetékek, egymásra hullnak;
fölszikrázom, de nem zuhog
a szomjas földekre a zápor
a mennybolt száraz homlokáról,
csak összezúzott madarak, csak
megőrölt álmaim dere.

Itt állok én, Te eljövendő –
de hát mit adhatok neked?
gyermekkorom: vattacukorral
beragacsolt ünnepeket?
hogy édeskés lett, mire számhoz
ért a szó: szabadság, jövő;
adjam a díszletek aszályát,
az indulókat recsegő
májusi utcát, céllövöldék
durrogását, vagy ami most
sokasodik, magunkban is,
a táblákat, hogy Eladó,
Magánterület, Belépni tilos?

Te, aki még meg sem születtél,
kinek csontja liszt és cukor még,
húsod hogy épüljön, a borjat
a tagló alá most vezették,
combod még hálóban ficánkol,
saláta levelén tenyérkéd
ráncai is most terveződnek,
de koponyádnak glóbuszán az
erek már délköröket szőnek –
amiért megszületned, élned
érdemes, bennünk nem leled meg;
hogy újra mondd az anyanyelv
minden szavát, meg kell születned,
hogy a világot elnevezzed:
a szépet szépnek, a szerelmet
szerelemnek, az igazságot
igazságnak, és magadat,
akiben élőbb lesz az élet:
minden jövendő kezdetének.

1978 nyara

TORNAI JÓZSEF

Világember

Költészet és zene. A költészet meg a zene (igen, főleg a zene!) arról beszél, amiről nem tud senki semmit, vagyis csak annyit tud, amennyit ez a két ősi művészet. Becsüljétek meg a költőket és a zeneszerzőket! Tudom, nem hallgattok rám, pedig végül nincs semmi más, csak költészet és zene.

* * *

Az isten misztériuma. Az isten, a Nagy Szellem titka (misztériuma) az én titkom (misztériumom) is: megfejthetetlen, fölfoghatatlan, mint az egész gyönyörű, szörnyű, harmonikus és zűrzavaros lét és mindenség. Én is csak annyit érek, amennyire ennek a titoknak (misztériumnak) a tudatát táplálom magamban meg a verseimben.

* * *

Szerelem és macska. A szerelem mint a macska: nem háziasítható teljesen. Ha mégis: annál rosszabb a szerelemnek. Egyébként meg kell maradnia, és meg is marad az emberi lélek és test félvad formájának: üdvözülés és elkárhozás határmezsgyéjén egyensúlyozva. Mindenesetre nemcsak szépség és egymásra találás ikonjaként, de fájdalom és örökké növekvő hiányérzet poklaként is. Az ember úgy pusztul napról napra, hogy közben látja a mennyeket és isten mosolyát a felhők fényében. Csak ne kellene félnie a már másnapra beköszöntő viharos éjszakák tébolyától, mikor minden összeroppanni látszik, amiben hittünk és reményünket vetettük. Nincs más lehetőségem, minthogy imádkozzam: istenem, add, hogy a szerelem mérge és bájitala ne homályosítsa el annyira a szememet, hogy szerelmem szépségét se lássam, midőn fölszáll ama „bánatos hajóra"!

* * *

Az unalmasan unalmas. Ne haragudj, istenem, tudod, hogy szeretlek (már kamaszkorom óta valóságos szerelemmel!), de kezdesz *unalmasan unalmas* lenni. Én csak hat-hét évtizedet húztam le itt az úgynevezett *életben,* viszont olvastam történelmünk dolgait, s most már, annyi tízezer év után (csak emlékeztetlek: nyolcezer év óta építünk városokat) nem sok változatosságot látok az alaptémán: rombolás, újjáépítés, háború, béke, fölfedezések, gaztettek, jó és rossz végtelen egymásutánja, a Szókratészek, Krisztusok, Gandhik örökös erkölcsi győzelme, fizikai veresége. Mi ez, ha nem végtelenül unalmas repertoárja egy olyan nagy teremtő szellemnek, amilyen te vagy? Remélem, nem tartod magad ahhoz a régi vallási tanításhoz, hogy gyönyörű művedet kizárólag mi, emberek rontjuk el? Ez a mű túlságosan nagy ahhoz, túlságosan sokismeretlenű egyenlet, hogy ennyire beleszólhassunk kisded jelenlétünkkel. Azt elhiszem, elég sok aljasságot, bűnt, hibát, esztelenséget követtünk és követünk el, azt is, hogy mérhetetlenül szeretünk hazudni és gyilkolni. De azt már nem, hogy magunktól, a magunk erejéből vagyunk ilyen gyarlók, romlottak. Ehhez az kellett, hogy eleve rosszul legyen elosztva bennünk a szükségszerűség meg a szabadság lehetősége, ráadásul külső sátáni erőknek is működniük kellett annak a mészárszéknek és szenvedéstengernek az üzemben tartásához, melyet „kellő" körülírással fejlődésnek vagy üdvösségterv-

nek szokás nevezni. Ezért jó volna, ha legalább ebben szót érthetnénk: az ájtatosan „siralom völgyének" meg még sok mindennek hívott földi planétánk reménytelen sorsáért elsősorban te vagy felelős, vagyis neked kellene tenned valamit a helyzet megváltoztatására. Az eddigi ügymenet azt bizonyítja: mi ebben nem vagyunk eléggé illetékesek.

* * *

A legnagyobb hiba. A legnagyobb, csakugyan emberi és nem isteni hiba, ha valaki azt hiszi magáról: neki mindent, de mindent szabad etikai, viselkedésbeli, szerelmi, esztétikai vagy politikai dolgokban egyaránt. Ez a magatartás akár az erkölcsi nihilizmusig elérhet, s szörnyeteget találunk a nemrég még emberi lény, nő vagy férfi helyén. Milyen nehéz ezt a cserét megértenünk és földolgoznunk! A „mindent szabad" aztán meggyőz róla: mindegy, magánéletben vagy a közösség dolgaiban, az efféle emberek körül elszabadul a háború, a hazugság és a ronccsá válás számtalan, pusztító formája.

* * *

A hóhér és a pszichológus. Ha igaz, amit Baudelaire állít – márpedig leggyakrabban igaz –, hogy két szerelmes közül az egyik mindig kevésbé megszállott, és így hóhéra lesz a másiknak, akkor az is helytálló, hogy a „hóhért" is kötik érzelmek az „áldozatához". S ilyenformán az áldozat azt mondhatja: „Én pedig pszichológusod leszek, szerelmem, megfejtem, sőt meggyógyítom lelki bajaidat. Hóhér és a pszichológusa, ugye, izgalmas páros? Most megelégszel?"

* * *

Antibuddhizmus-antikrisztianizmus. Semmi sem fontos: se az élet, se az írás, se a szerelem, se az isten, se a halál. Csak a szenvedés. Mindent elvesztettem, csupán ez maradt meg. De ez sem az üdvösséghez vezet, hanem egyenesen a pokolba! Elviselni a poklot percről percre, óráról órára, napról napra, hónapról hónapra, évről évre. Bálványt emelni a szenvedésből mint egyetlen nem múlóból. Személyiséged közepére helyezni és leborulva imádni: „Dicsértessél és soha-soha meg ne szabadítsál e pokoltól, ámen!"

* * *

Nő-szerep. (Prózarészlet) A férfi tökéletesen átvette a nőtől. Ő volt az, aki minden körülmények között ragaszkodott az asszonyhoz. Mindig ő kereste, ha az nem hívta föl. És főleg: mindig megbocsátott. Nem tudott nem megbocsátani. Folyton megmérte-vizsgálta érzelmeit, és csakis azt találta: imádja. Vissza kell tehát állítania a kapcsolatot. Bármi áron, illetve, amíg lehet, és ahogy lehet.

Így aztán mégiscsak kibékültek, akkor is, ha már minden elveszettnek látszott. Ő volt az erősebb, noha gyöngébb pozícióban. Mert a nő állandóan szökni próbált, s szökött is: egyre csak keresett-keresett valakit, aki neki a legjobb volna, s ilyenkor a férfival semmit sem törődött. Némi szadizmus is volt abban, ahogy közölni szokta: „Most van egy irtó jópofa srácom." Vagy: „Tudod, férjhez megyek." Vagy: egyszerűen csak eltűnt, s egyáltalán nem bántotta, hogy a férfi vár rá, visszakívánja, s elmondhatatlan gyehennákat jár meg szenvedélye kínjában.

Azonban az asszony se akart soha véglegesen szakítani. Valahányszor kibékültek, úgy tett, mintha a legtermészetesebb dolog volna, hogy ott akarja hagyni őt. S ő sem kérdezhetett semmit. Tudta: ezen csak veszítenie lehetne. S kezdődött minden elölről: a találkozások, vacsorák, nagy beszélgetések, s olykor-olykor egy-egy hihetetlenül

szép, szinte véletlen szeretkezés. S vallomások egymás mellett heverve az ágyon, egymást sokáig-sokáig simogatva: „Szeretlek, imádlak!" Az asszony is mondta ezeket a szavakat, s biztosan őszintén. Egy idő után mindig kitűnt: ő megint csak a nő szerepét kapta. Mert az asszony nem szerelemből feküdt le vele, hanem – ahogy a legtöbb férfi szokta, erotikus vágyból. Ehhez a vad vágyhoz tartoztak hozzá az elragadtatott vallomások is, s nem jelentettek többet, mint a hirtelen kívánság igazi kielégítésének tökéletesítő eszközei.

S neki még kellett tanulnia, hogy az asszony ugyanúgy csügg más férfiakon, akiket jó szexuális partnernak tart, mint rajta. Ugyanúgy imádja őket, és egyesül velük a legteljesebb gyönyörig, a legválogatósabb módokon eljutva. Csak egyre nem volt képes: hogy csakugyan szerelmes legyen valakibe. Ennek a misztériumszerű adománynak az átkozott fensőbbsége kizárólag a férfi örökké izzó marhabélyege maradt.

* * *

Még egyszer: modern nemzet. Mégis azt hiszem, a nemzeti gyökerű pártok választási veresége abból ered: nem voltak képesek a modern nemzet programját kialakítani és terjeszteni. Más oldalról nézve: nem tudtak a tizenkilencedik század óta kész s a huszadikra is átörökölt nacionalitás képén változtatni. S úgy jártak, mint az egyházak, melyek ma azért eléggé sikertelenek híveik visszahódításában, mert azt hiszik: egyszerűen ott kell folytatni az üdvösség tervének megvalósítását, ahol a kommunista kényszer fél évszázada megállította őket.

Modern nemzetfogalom vagy kereszténység?

Könnyebb elmondani, milyen nem, mint közvetlen meghatározását adni. A Nyugat változásai mindenesetre ebben is példát mutathatnak. A legszembetűnőbb elmozdulás talán ez: nemzeti érzés, vallásos szomj az intézményes vagy állami formákból, fórumokból visszahúzódik a magánemberi zugokba. Vagyis kevésbé hangos, retorikus, szertartásos lesz. Némelyek esetében át is adja helyét valamilyen se hús, se hal fogyasztói „világszemléletnek". Legtöbbször azonban mégse szűnik meg, csak diszkrétebbé válik, többé-kevésbé szekularizálódik. Az elvilágiasodásnak e szükségességét egyáltalán nem ismerték föl a nemzeti oldalon. Nem töltöttek új bort új tömlőkbe. Pedig így többet kellett – úgy látszik – veszteniük, mint amennyi magától értetődő lett volna. A túlzott önbizalom, a régi nemzetkép biztonságába, szilárdságába vetett hite tette olyan megelégedetté a gondolkodó agyakat, melyeknek éppen ellenkezőleg: a szellemi éhségtől, a nyugtalanságtól, a teremtő kíváncsiságtól kellett volna égniük.

* * *

„Wenn wir uns mitten im Leben meinen." A rilkei sor véletlenül arról is beszél, ami a szerelem legmélyebb tapasztalata: „Az élet közepében akkor hihetjük magunkat", amikor nőpartnerünk centrumát megtaláljuk. Ez pedig nem más, mint a születés és ennél fogva a meghalás kapuja. Rilke híres Sírfölirata is erről a titokról győz meg: „Rózsa, ó tiszta ellentmondás, gyönyör, senkinek álma lenni ilyen sok szemhéj alatt". Azaz: a halál és a szerelem mélyén már nem létezhet személyesség. A kihunyás, a végső gyönyör a személytelen egzisztenciát: a kozmikusat tárja föl. De azt hiszem, azok a mohó, olthatatlan csókok, melyek a szintén csillapíthatatlan központba záporoznak, éppen azért nem hasonlíthatók két lény semmilyen másfajta-forma unio mysticájához, mert osztogatva őket, nem érezhetünk többé olyan különbségeket, mint személyes és személytelen. Mind a kettő föloldódik abban az ismeretlen tartományban, amit má-

mornak, halálnak: nemlétnek és létnek éppúgy nevezhetünk, mint egyszerűen a beavatás pillanatának, amely olyan vakító villanás az agyunkban meg az idegeinkben, hogy később föl se tudjuk idézni. Mert csak a szeretet maradandó.

* * *

Második születés. Talán mégis legjobb a halált második világrajövetelként fölfogni. Még akkor is, ha maga a meghalás, egy eleven szervezet erőszakos vagy önkéntelen megszűnése és a fájdalmas, elviselhetetlen mód, ahogy elpusztul, iszonyattal tölt el. A kozmikusból szakadunk ki anyánk és apánk segítségével, de visszatérhetünk oda a természet irgalmas ötlete révén. Ha van kozmikus. Mert lehet: csak az Őssemmi van. De azt nevezhetjük Ősmindennek is. Hölderlin „Ungewissének" mondja, ahová „év-hosszan zuhan lefelé az ember".

* * *

A szerelem mint álom. Egyetlen, folyamatos álom a Másikról, aki abban jelen van, ilyenformán töltve be – távollevőn is – azt a hiányt, amit társában okoz. Ennek az álomnak csakugyan nem szabad megszakadnia, mert ha ez mégis megtörténik, a hiány valósággá, azaz elviselhetetlen szenvedéssé, démonivá fajul. S az ember az álomi lebegés helyett zuhanni kezd a végső sötétségbe, mint a hegy egész tömegéből kiszakadt kődarab. A szerelmi álomtalanság a szerelmes kő-sorsának beteljesülése: a lelki-érzelmi kárhozat. Istennélküliség. Mivel aki egyedül, szerelmese jelenléte, vagyis álma nélkül van, annak meg kell bűnhődnie minden korábbi vágyakozásáért.

* * *

A szerelem bűne. Amit Dosztojevszkij és Pilinszky szerint is csak a szerzetesi vagy a prostitúciós (a Bűn és bűnhődés Szonjája) életmódban kerülhetünk el, tehát a teljes kapcsolattalanságban. Vagyis az egy, egyetlen emberhez való ragaszkodás bűn. Ez Buddha szerint is mérhetetlen szenvedéssel jár. S csakugyan: minden szerelmes érzi, néha ki is mondja: „Miért éppen ő az én üdvösségem forrása és beteljesítője?" Mert amilyen magától értetődő az all-lovig, a mindent-mindenkit szeretés, éppolyan *abszurd* a kizárólagos vágy transzcendenciája. És mégis: a szerelem abszurditása vagy szürrealizmusa teszi az emberen túli szeretet általánosságát olyan bensőségesen emberivé, hogy abból az érzelmi világ és annak remekművei megszülethetnek. A szexualitásban ez a csupán két lényre zárt áramkör úgyis átalakul személytelenné, hogy ott a Szépség (a Másik egyedi megjelenésének fénye) újra végtelenül és végtelen fájdalmasan személyessé változtassa.

* * *

A macska lelke. Délután otthagytuk a kertben, és csak késő este tértünk haza. Nem találtuk sehol a sötét bokrok, fák között. Hirtelen meglátok egy fehér foltot: kődarab, vagy... s máris megyünk oda. Hagyja, hogy megfogjuk, és bevigyük a házba. Nagyon tartózkodó. Máskor hogy szaladt utánunk a lépcsőn, ha megpillantott! Igen: megbántódott. Már nyilván azt hitte: sorsára hagytuk, s úgy gondolta, ha mi úgy, hát ő is úgy. Csak lassan tudtuk cirógatással-hízelkedéssel föloldani rossz érzését. A sértettséget. S megint: hiába a kereszténység tagadása: az állatoknak ugyanolyan szomjas, kapcsolatokra, figyelemre, személyes egyéni megbecsülésre vágyó lelkük van, mint nekünk. Csak sokkal ártatlanabb.

* * *

Vágyálom. Ismeretlen emberek vitatják: mekkora a hajam. Megmutatom: föltámadó szélben lobogó barna sörény. A vállamig ér, és sűrű, mint valami erdő. Mint kamaszkoromban. Nem kételkedhetek, hogy nem álmodom, hiszen mióta kopaszodom hátul, ilyen hajat szeretnék újra. De a reggel csalódás: semmivel se több a hajam, mint annak előtte. Mégis szép volt az a nagy, hullámzó lobonc álmomban! Hogy nevettem a körülöttem álló, meglepett alakokra!

* * *

Jeges zivatar. Amilyet még azt hiszem, nem láttam. Olyan erővel támadott a természet-anya, hogy rögtön megdobbant a szívem: igen, nemcsak az emberi világ létezik, de a kozmikus is, s mivel ahhoz is tartozunk, mindig nagy „együttérzéssel" figyelem a felhőszakadást vagy a jégesőt, szélvihart, hófúvást. Tegnap este azonban sokkal több történt: a jégzápor egy pillanat alatt fehér mezővé változtatta a szobámat, az apró ringlóhoz hasonló éles, kemény szemek ott csattogtak-kopogtak a székek, asztalok lábai között a parkettán, s természetesen az íróasztal lapján is. A vad roham birtokba vette a lakást, mintha senkié sem volna, ezért akár el is pusztíthatná, ha akarná. Közben kint nyögött a jegenye, a bodza, a dió, a fenyő, ahogy a szél nekikesett. Egyáltalán nem akarta elengedni őket. Jó nyáron, kánikulában jéggyümölcsöt lapátolni az égbolt üvegtáljába, melyet a szőke, ideges viharisten tart a kezében, hogy egyetlen mozdulattal a torkába öntse!

* * *

Aforizma. Kormányok jönnek és mennek, az anyanyelv meg az irodalom marad.

* * *

Csapatmunka? A legfőbb ok, amiért a népiek veszítettek: nem voltak képesek a csapatmunkára. Iszonyatosan önérzetesek, büszkék, rögeszmések, s főleg sértődősek és sértegetők a vezetőik. Így szakadtak el egymástól a legjobbak is. Nem álltak szóba Antallal, Kodolányival, Für Lajossal, Lezsákkal – és viszont –, mert nem azt mondják és teszik, amit ők szeretnének.

Az már ennél is általánosabb hiba, hogy az egész vezetőréteg megelégszik a nemzetkép tradicionális színeivel-vonásaival. Nem gondol arra, hogy mi már félnyugati típusú tömegnép lettünk, s nálunk is fontosabb a jólét, a tv. meg a többi elektronikus vívmány, mint a történelmi fájdalmak, igazságtalanságok: pl. a nemzetiség helyzete Erdélyben, Dél- és Felvidéken. Igaz, nem könnyű tudomásul venni, hogy a magyar lét intézményes programja valóságos dühöt váltott ki a nagy többségből, s csak egy kisebbség védi hevesen mint utolsó vártornyát, miközben a falakon diadalmasan tör be a modernizáció – mindazzal az átokkal és áldással, amellyel eddig is „megajándékozta" azokat az országokat, ahol megjelent.

Magyarnak lenni ma annyit jelent, hogy van egy házi istenünk – vagy ennyit sem. Mindenesetre nem vagyunk többé olyan irodalmi nemzet, amelynek érzelmi, politikai eszményeit eddig költők kísértő vágyálmai sugározták rá minden valamire való szívre, lélekre.

* * *

Vörösmarty hiába. Több mint egy évszázada: „Az ember fáj a földnek... Az ember sárkányfogvetemény". Nem sokan vették komolyan. Tovább folyt a végsőkig tökéle-

tesíthető lényről a mese. Forradalmak, ipari technikák, tudományos fölfedezések, de főleg háborúk, járványok, éhínségek, s közben: hazugság, képmutatás, aljasság, erkölcsi nihilizmus. Ahogy a sárkányfogvetemény mindig is szokta és tudta. S a történelem két legnagyobb szörnyetege is itt gyilkolt – tömegesen –, s Vörösmarty nem tudományos, nem vallásos, nem szociológiai, nem mélypszichológiai, nem megvilágosuláson alapuló – csak költői – ítélete nem nyitja föl a „saját lángelméjétől részeg" emberiség szemét. De én hallom a szót, s látom: tökéletes a kórisme: az ember sárkányfogvetemény.

Mert volna csak sokkal animálisabb, nem lenne ilyen elrontott: vagy spirituálisabb: máris nem ilyen szerencsétlen szerzet. Így fele állat–fele isten keverék voltában csak rossz lehet, égi és földi erők gonosz szüleménye.

* * *

Agónia. Az amerikai Burroughs kártékony vírusnak tartja a szót. Pedig az ige, a beszéd, a logosz maga a szellem vagy a Szentlélek, aki a lelkét lehelte belénk. Ettől az aktustól váltunk ki a természetből. Innen minden nagy etikai, tudományos, vallási és művészi teljesítményünk.

A szót, az igét nem kiirtani kellene (Burroughs a csöndet hiszi a legemberibb lehetőségnek), hanem teljesen érvényre juttatni az állatival, az erőszakkal szemben. A baj éppen az, hogy ez tízezer évek során sem sikerült. Közhely: már nem is sikerülhet. Csapdában vergődünk, mintha egy állat szárnyat akarna növeszteni, hogy kirepüljön tető nélküli ketrecéből. De miután hosszú „fejlődéskorszakok" árán sem jut szárnyhoz, a ketrec adta, földszintes föltételek között keres megoldást.

Ebből azonban sohasem lesz repülés, szabadság. Ahogy mi sem tudunk tökéletesen etikus lényekké válni. Félelmetes, ha arra a kérdésre akarok válaszolni: mi volna, ha ez egyszer mégis megtörténne? Nem is tudjuk elképzelni az erkölcs és a szellem uralmának azt az állapotát, melyben kettős természetünk helyén valamilyen árnyék nélküli, mondjuk így: angyali szépség, igazság, szeretet, és így időtlenség, örökös glória ragyog a nők, férfiak feje körül.

Nem, nem: mi a konfliktusok fiai-lányai, szárnynélküliségre, ketrecbeliségre ítéltettünk. (Ezt jelenti Pilinszky költészetének állandóan visszatérő fegyencfej-metaforája.) Nincs menekvésünk. Az emberiségre már csak hosszabb vagy rövidebb, de biztosan bekövetkező agónia vár. Ezt nevezik pragmatikus nyelven „túlélésnek".

* * *

A kultúra: kiválasztódás. Az amerikai éjszakában vagy nappal az Iowa folyó partján sülve a mázsás napsugarak alatt, míg a hüvelykujj-nagy szöcskék hatalmas combjaira rácsodálkoztam, kezdett földerengeni bennem, hogy a kultúra: kiválasztódás. Társadalmi méretekben és önmagukban folyton alakuló. Ebben a folyamatban mindnyájunknak választani és emelkedni kell. Értékszintek szerint. Látszatok nem segítenek: az értékkel szemben mindenki meztelenül áll. Meg lehet rekedni bármelyik közbenső állomáson, bármelyik titoknál, akadálynál: így jön létre az egyéni vagy közös csőd.

* * *

A nyárfa csúcsa. A tehetség nem önmagában is érvényes érték. A tehetség: viszony. Ez a nyárfa, ami alatt állok a haraszti erdő közepén, „tehetségesebb" a fenyőfáknál vagy az akácoknál, mert elemibb a viszonya légkörhöz. Nincs az a kis változás, amit ne jelezne, nincs az a csillagvilágos vagy sötét éjszaka, hogy a legkisebb szellőre is

meg ne rezzenne. Igaz: előbb hullatja le a lombját a nyári hőségtől, ahogy most is, augusztus elején már tele alatta a fű világítóan sárga levelekkel. Érzékenysége sokba kerül. De soha el nem alszik. Legalább a csúcsa megcsörren, ha akár a legfinomabb áramlás is meglegyinti.

* * *

Még egyszer: agónia. Leírtam: az emberiségre már csak hosszabb vagy rövidebb agónia vár. Hamvas apokaliptikus korról, ítélet alatti időről beszél: szerinte ezután visszatalál fajtánk a kezdeti metafizikus őshagyományhoz. Nem tudom, nem hiszem. Azt viszont elképzelhetőnek tartom, hogy ugyanaz a transzcendens teremtőerő, amelynek láthatólag nem sikerült tökéletesre a mostani eónban létező műve, van olyan szabad és dinamikus szellem (a Nagy Szellem), hogy új művet, új „éneket" kezdjen, s istennek ez a verse szebben hangzik majd. Goethe egyébként ezt a ciklikusságot természetesnek tartja a *Világlélek* című költeményében. Az utolsó strófát nem lehet félreérteni:

és új tervekre villan nemsokára
az áldott-fényű szem.
Így öleli hálával vissza drága
létünk a végtelen.

* * *

Összetettség. Az emberek, vagy hogy közvetlenebb legyek: a barátaim, író- és művésztársaim végeredményben összetettségükben különböznek egymástól. Van olyan, akiben a tehetségen kívül nincs semmi egyéb jó tulajdonságnak a nyoma se: az efféle személyiség barátnak önző, gondolkodónak gyarló, jellemnek megbízhatatlan. Egy tehetséges ember, egy barát értéke ilyenformán attól függ: hány képesség rétegéből tevődik össze. Természetes, hogy a sokrétegű emberek a legértékesebbek, legvonzóbbak, a legjobb barátok, társak. Csalódásaink oka, hogy csak nagy és sok megrázkódtatás után értjük meg ezt. Sokáig én is abban a tévhitben éltem, hogy mivel valaki tehetséges, önzetlen is, okos is. Vagy mert nagyon szeretetreméltó volt, szerettem volna tehetségesnek is látni. Csakhogy a természet és a társadalom ritkán gyúr össze teljesen komplex, soktulajdonságú személyiségeket. És senkitől sem várhatunk el többet, mint amennyi a végleg kifejlődött alkatában megvan.

* * *

A személyiség menekül, a személyiség szembeszáll a fölzabálásra, fogaskerekek közti megőrlésére szervezkedő hatalmakkal. Az ipar, a haszon, az értékrombolás Behemótjainak neveztem eddig ezeket a láthatatlan hatalmakat. Csak nemrég kezdtem ezt a korszakot a *második modernség*nek hívni. Az én nemzedékemet az első, a lázadó, az „il faut être absolument moderne" harci kiáltása kapcsolta össze Európa, a világ vagy országunk hosszú távlatára. Ilyen nagy látószögben csodáltuk, gyúrtuk, sajnáltuk, vetettük meg, ami nemzeti és egyetemes kultúrában, politikában, divatban csodálatra, átgyúrásra, sajnálatra vagy megvetésre méltó volt. Úgy néztünk a saját kis földünkre és az egész telsztáros, televíziós, hidrogénbombás földgolyóbisra, akár valami hófehér papírra, amelyre „tiszta szívvel" azt írunk majd, ami titoknak éppúgy a legmélyebb, ahogy a mindennapi szükségletnek is a legszabadabb, legemberibb.

* * *

Visszatérés. A természetibe (kozmosz) vagy az azon túliba találunk vissza a halálunkkal? Ha a lélek nem egy a fizikumunkkal, nyilván nem a kozmosz, hanem a természetentúli lesz visszatérésünk helye. A különbség – ha igaz? – fontos, mert ebben az esetben nem lehet újratestesülésről, újjászületésről beszélni.

* * *

A dolgok végső fölismerése. A „változás", „változtatás", „választás", „válság" négy rokonszava nekem (és még jó néhányunknak a nemzedékemben) nem veszedelmes, ismeretlen idegzetű, bogarú ló, hanem fülcimpáit sebesen hátracsapó, vérlázítóan ágaskodó csődör, amin akár ítéletnapig is vágtatunk a teljes szabadságig, a magunk által fölépített közösségig, a dolgok megsejdített, talán végső fölismeréséig.

* * *

Végleges válasz? Emberi létünk, életünk, etikánk, művészetünk, értékvilágunk, halálunk, metafizikai-kozmikus nyitottságunk kérdéseire akármiféle *végleges válaszadás* a lényegünk megtagadása, eltorzítása. Vagyis emberellenes kísérlet. Amit én második modernségnek hívok, abban nagy része van az efféle kísérletek bőrünkön érzett, fölébresztő tapasztalatának. A modernség rimbaud-i, baudelaire-i, kierkegaard-i, József Attila-i, einsteini, picassói, bartóki sustorgó, prüsszögő folyamába lassanként jócskán csorgott a manipuláció sokfajta mérgező anyagából. A nagy gátrobbantók nem ismerhették a XX. század második felének meghatározó fölismerését, az ikerviszonyt, az ambivalenciát. Egy korszakot, melyben semmi se egyértelmű többé. Amikor a XIX. század végén Nietzsche gúnyosan azt írja, hogy ő mindig a dekadenciára gondol, ha a fejlődést, haladást emlegetik – abban nemcsak rosszindulat érződik, de annak megsejtése is, amit mi már napról napra, évtizedről évtizedre megszenvedünk: hogy minden előre tett lépésnek veszedelmes, váratlanságában fájdalmas, gyakran jóvátehetetlen velejárója van.

* * *

Világember. A nyitott ember, a történelmi ember lépcsőfokai után nekem egyre inkább a *világember* – a Föld egész történelmének, kultúrájának, gazdaságának; jelenének és múltjának méreteiben lélegző és gondolkodó ember az *utópiám.* A világembernek most már azt is látnia kellene, hogy számunkra a legfontosabb: a változó és maradandó dolgok egyensúlyának megteremtése. Kezdhetjük akár a természettel és az iparral, az etikával és érzelmi életünkkel, a társadalmi, politikai, gazdasági elvekkel és a gyakorlattal. De elsősorban a művészet meg a filozófia ösvényeit kellene jóformán tisztára söpörnünk, hogy mindent megőrizzünk, és mégse hagyjunk meg semmit a maga „eredeti", azaz rossz állapotában.

* * *

Gazdátlan kutya az erdőn. Először a vízparton láttam: zsömleszínű, rókára emlékeztető formája volt. Félénken lesett rám a magas homokoldalból. Csak remélhettem, hogy valahol ott kószál a gazdája is a fák között. Másnap azonban a sátor közelében bukkant föl, és riadtan elmenekült, ahogy meglátott. Keresni indultam: hátha adhatok neki valami ennivalót. De csak messziről pillanthattam meg szomorú alakját: elügetett valahová az erdő másik vége felé.

S azóta nem hagy nyugton: miért nem tudtam segíteni rajta? Nincs szörnyűbb, kétségbeejtőbb egy kutya számára, mint ha elkergeti vagy kidobja a kocsiból a gazdája.

Lesi, kihez csatlakozhatna, de az emberek elüldözik, megdobálják. Lopni próbál, hogy éhét csillapítsa. Egyre bűnösebb lesz, aki teljesen ártatlan. Éjjel lövéseket hallottam messziről, az országút felől. Lehet, hogy valaki az otthontalan, kóbor kutyával végzett? Babits verse (Az elbocsátott vad) azt mondja: „Így hordom én is titkos örvét / annak, aki e rengeteg / ölében elfogott, de önkényt / újból elveszni engedett." Csakhogy a kutyának nincs ilyen reménye, teológiája. S nekem? Nem, azt hiszem, nekem sincs. Bár talán éppen azért fáj ennek a szerencsétlen ebnek a tekintete, búsan földnek hajtott feje, mert valahogyan azokat a mély rétegeket mozdította meg bennem, amelyben mégis él az a nemcsak elveszett, de elbocsátott, megjelölt vad.

* * *

Kultúra nélkül nem létezhet sokáig a művészet sem. Ellenben kivirágzik a tudomány mindenféle szakága. A művészet értékrendszere megbomlik, vitássá válik. Már nem tudjuk meghatározását adni. Ebben a helyzetben, úgy látszik, két magatartás lehetséges: vagy visszanyúlunk a népibe, illetve az archaikusba (mint Sztravinszkij, Bartók, Brancusi, Picasso, Moore, Béjart) kulturális ősanyagért, mert az ma már nincs mint közösségi tartalék vagy forma. Vagy a jelenben maradva tovább romboljuk, elemezzük, leplezzük le a kultúra és művészet relativizmusában darabokra eső gépi és gépies társadalmat, az absztrahálódást, a századvég totális szellemi-erkölcsi nihilizmusát.

* * *

A tántoríthatatlan modernség. Innen nézni még a legátkozottabban, bizánciabban elmaradt emberi poklokat is, ma még nehezebb, mint a XIX. században vagy századunk első évtizedeiben volt. Az abszurditások most már csakugyan kikerülhetetlenek. Megírni, megcsinálni verseket, tanulmányokat, filmeket, melyek évtizedek múltán nemcsak odakerültek, de nagyrészt meg is rajzolták a nemzeti és egyetemes emberi létezés horizontját – és közben éjszakákon át a tehetetlenség elűzhetetlennek látszó szorongásával gondolni mindarra, ami holnap, azaz az ezredfordulón előttünk áll majd –, ez abszurd a szó legcamuibb értelmében.

* * *

A legtitokzatosabb nő. Anyám volt a legtitokzatosabb nő az életemben. Van egy családi fényképem róla. Csizmás, félrecsapott kalapos apja, fekete fejkendős, összeszorított szájú anyja a fényképész díszes kisasztalánál ül. A négy lány mögöttük áll magas nyakú, falusi ruhában. Anyám köztük a legidősebb, tizenhét-tizennyolc éves lehet. Barna haja nagy kontyban. Homloka magas, tekintete fényes és határozott.

Fölemelt fejjel néz előre.

Énfelém.

Valójában nem tudom, ki lehet ez a fiatal nő. Én egy megtört, sűrűnráncos arcú, mindig bekötött fejű asszonyt ismertem. A titok ott lappang, ahol ezt a két lényt össze kellene kapcsolni.

Lehetetlen.

* * *

Amit az isten elrontott, azt hozza az ember helyre? Ez volt Nietzsche tévedése. Az Übermensch agyrém: a homo sapiens természete – bármennyit változik is koronként hite, művészete, technikája – a Nagy Szellem kezének a műve. Ontológiailag, etikailag meghatározottak vagyunk, azaz, egy bizonyos határon túl változatlanok, sőt változtat-

Attila József Tudományegyetem Szeged
I–II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

hatatlanok. Éppen ez a mi „emberi helyzetünk" végleges adottsága. Ettől van meg az istenihez való viszonyunknak az olyan régen megfigyelhető melankóliája. A háziállatok néznek ilyen szomorú szemekkel a világba, tudván, hogy a Gazda kénye-kedvére vannak bízva.

* * *

A megválaszolhatatlan kérdések sorsa. Az természetesen, hogy újra meg újra föl kell tennünk őket. Valamilyen kérdés-tenger bukkan föl így a láthatáron, amit nem lehet bejárni. Bermuda háromszögszerű, titokzatos mélység, amelyben létünk összes lényegi eleme eltűnik. Végeredményben a tengerjárás nagy kudarca a gondolkozásunk. Újabb és újabb tengerészek. Kolumbuszok és Cook kapitányok vágnak neki a messzeségnek, hogy Amerikát vagy Indiát megtalálják, de oda, a végleges válaszokig nem lehet eljutni. Mintha Rimbaud is ezt panaszolná *A részeg hajó*ban:

Íme, én, a hajó, veszve öblök hajába,
kit szél madár-se-járt éterekig röpít,
kinek se monitor, se Hansák vitorlása
ki nem halássza már víz-részeg roncsait.

Öblök hínárjába vagy zátonyokra akadt faj jelent így meg isten szeme előtt a mindenségben. A hajótöröttség mint lét-sors. Kérdéseit kérődző angyalnyáj sorsa. Még büszkék is lehetünk a kérdéseinkre. Hiszen föl tudjuk tenni őket. Hiszen szörnyeteggé tesznek a soha meg nem kapott válaszok.

* * *

Lord Jim és a komondorok. Egy veszélyes sorsú magánvállalkozó (magánkísérletező?) története. Hol Bécsben építtet villát úszómedencével, díszparkkal, tengeri hajót szállíttatva a fák közé, miközben az utakat lezárja a rendőrség, hogy a járművet akadálytalanul fuvarozhassák - hol rab a hazai börtönben, tönkrement hajléktalan, ki a markát nyújtogatja pár fillérért a pesti tereken. Iránban, Nigériában majdnem megölik: számtalan szúrt sebtől heges a háta. Aztán újra fölemelkedés: elefántcsontot csempész át a magyar határon Ausztriába, siker, és megint szórhatja a pénzt.

Balaton menti villájának szomszédja eltünteti két tacskókutyáját: hárommillió a megtalálónak. Csak az egyiket lelik meg: döglötten a vasúti sínek közé dobva. Nem elég a le-föl hányattatás országok, házasságok, dúsgazdagság és nullapontok között: valaki agyonveri két kölyökkomondorát. Ezt is derűsen, majdnem filozofikus nyugalommal viselné. A sors labdajátékát, úgy látszik, nagyvonalúan, szinte nemtörődöm módra tűrné. De hogy valaki ennyire gyűlölje az állatokat, s ő nem tehet ellene semmit, mert nem szoríthatja sarokba! Ettől szenved. Nem tudja, milyen hibáért bűnhődik, mit kellene tennie a jóvátételért.

Joseph Conrad- vagy Krúdy-hős? Szenvedélyesen sakkozik, bridzsezik. S utazik üzletei után a világ lehetőleg veszélyes tájaira. Mit akar az élettől, s mit magától? Meddig kísérti még a sorsot? Ilyenek a „nagy" életek, melyekben megtörténik a lehetetlen, a már-már jóvátehetetlen bűn, vagy olyanok, amiknek hőse vasmarokkal kormányozza tetteit és pályáját? A magyar Lord Jim halkan meséli történeteit. Szemébe, arcába nézve, hangját figyelve úgy érzem: itt minden filozófia és irodalom véget ér. Csakhogy a mulandóság szele, az, hogy esti asztalom vendége eltékozolja magát, erejét, szellemét és idejét, még jobban megcsap.

* * *

Weöres, azaz a névtelenség költője. Mert nem is a személytelenség fogalma fejezi ki legjobban, amit őt olvasva fölismerek. Inkább az, hogy versei mögött csakugyan nem áll senki. Nemcsak abban az értelemben, hogy a világirodalom nagy lírikusai egyúttal rendkívüli sorssal, eszmékkel, különleges figuraként belénk vésődő jellemek, angyaliak vagy sátániak (mint Hörderlin, illetve Baudelaire), de éppen efféléknek a teljes hiánya miatt. Weöres a szó közvetlen értelmében nem ismerhető föl a műveiben. Vagyis: a Weöres-vers nagyon is jellegzetes tüneménye egy határozatlan és szerencsénkre határolatlan világnak, azonban olyan óra, mely mögött az órásmester nem látható meg. Még akkor sem, ha nagyon kutatjuk. őmaga mondta: „Már akkor is túl sokan vagyunk, ha magam vagyok." Vagy, amit egyik nála tartózkodásomkor magyarázott: „Jóskám, én nem a légy akarok lenni, hanem a tej, tudod, amibe a légy belehullik." Mindez látszólag csupán ars poetica, költői program, különösen, ha azt olvassuk: „Azt mondják legyen egyéniséged, / én azt mondom, légy egyén-fölötti." De a versek már nem programként szerző nélküliek: lényegükben van, hogy nem egy emberről, nem is sokról, de nem is mindenkiről, hanem egy „ismeretlen istenről" beszélnek. Weöres egyik vallomásában azt állította, neki egy angyal súgja a szövegeket. De ez az angyal sem árulta el a nevét. Mindenesetre, e névtelen angyal a világirodalom egyik legnagyobb költője, a huszadik században alig van párja. A név? Mi a név?

* * *

„Föld, tenger, ég." És folytatnom kell a sort, hogy Shelly versét kiegészítsem: madarak, krokodilok, fák, füvek, virágok, bogarak, gyíkok, szitakötők, őzek, lovak, tigrisek, denevérek, giliszták, sündisznók, halak, kígyók, tehenek, teknőcök, csíborok, pókok, hangyák, csermelyek, tavak és folyók s minden más lény, amit lehetetlen röviden fölsorolni: „drága testvéreim!" Mert észrevettem, hogy mérhetetlen fájdalom nekem, ha azt hallom, hogy bármelyik is hiányzik már vagy kipusztulóban van a földön. A magam létével egyértelmű mindegyik gyönyörű vagy szörnyű külsejű teremtmény. És a mindenség igazi szerelmes versét csak úgy írhatnám meg, hogy életem végéig sorolnám a szeretteim nevét. Csupán így zendülhetne föl az az igazán kozmikus muzsika, az a mindenség-zene, amely mindnyájunkban ott szunnyad, mióta Brahma vagy a Szentlélek, vagy Buddha vagy akárki fölöttünk és alattunk és minden sejtünkben való örökös csöndjéből kilépett. És most már „nem tudja ő se", mikor tud újra némaságában is a szeretet és a szerelem maradni. Azt olvasom egy új verseskönyvben: „Semmi nem igaz, ami nem költészet." És semmi nem költészet, ami nem a mindenség és a mindenségfölötti megszakíthatatlan, mámoros himnusza.

SULYOK VINCE

Csontkezének hanyatló markolása

Apám emlékezete

A zsúfolt vasúti kocsi
ablakának tenyérnyinél alig
nagyobb sarkából éppen csak kiláttam
a sötétedő szeptemberi tájra,
a vigasztalan borús szürkületre,
s arra a hetvenegy éves beteg emberre
– apámra – gondoltam, akit a győri
kórház ágyán hagytam lázai közepette.

Hogy kapaszkodott, szegény, még kezembe,
amikor izzadó, borostás
arcához lehajoltam, hogy e földi
életben megcsókoljam még utolszor!

Néztem szemét és benne a halál
félését – és már magát a halált,
és tudtam már, hogy elfulladó hangját
nem hallom soha többé és nem érzem
csontkezének hanyatló markolását.

Vitt a vonat bele az éjszakába
lámpátlan kisalföldi tájon át
az országhatár felé, Bécs felé,
mind távolabb attól a nyirkos ágytól,
amelyen lázaival viaskodva,
hörögve haldokolt apám.

Madarak példája a télben

füstölögnek a téli délelőtt
kemény fagyában
a még nyitott vizek
de partszéleiktől erezve
fut már rájuk a hártyajég

két öklömnyi madárka ugrál
a fenyőfa havas ágai közt
az irgalmatlan ragyogásban a
pörölyként sújtó fagyos fényben

csőrük kapkodva keres ételt
tömik magukat sok kis semmiséggel
hogy az éjjel húszfokos hidegét
túl tudják élni –

kapkodva esznek sürögnek forognak
adják a példát a figyelmeztetést
hogy tégy-végy röppenj
mozogj és falj
míg élni tartja kedved
míg túl akarod élni a következő éjt

a tétlenség már maga a halál

Falak falak

mindegyre újabb s újabb
falak emelkednek körém
gombamód szaporodnak
mintha napjaiméval nőne számuk

s még csúnyáknak se mondhatók:
a délutánok élet- s évutók
nagy sárga fénye aranylik szemembe
szinte már mindegyik irányból

elállják a látóhatárt
fölfogják a tekintetet
a maradásra ösztökélnek
határt szabnak
a vágyaknak az álmoknak

s tennivalóul egyre inkább
a szemlélődés marad hátra csak
s – védelmemül-e? – ti falak
vagy hogy végső érvénnyel
sorsom köré csukódjatok?

Volt aki után

volt aki után sóvárogtál
lelkedben üszkösödtél
lelkedben dideregtél

pillantására fejbiccentésére
elindultál volna akárhova
bármilyen útra

de nem rád *nézett*
neki nem te *kellettél*
világába be nem téged *bocsátott*
magához nem téged *eresztett*

csillag volt de
távoli de folyton távolodó

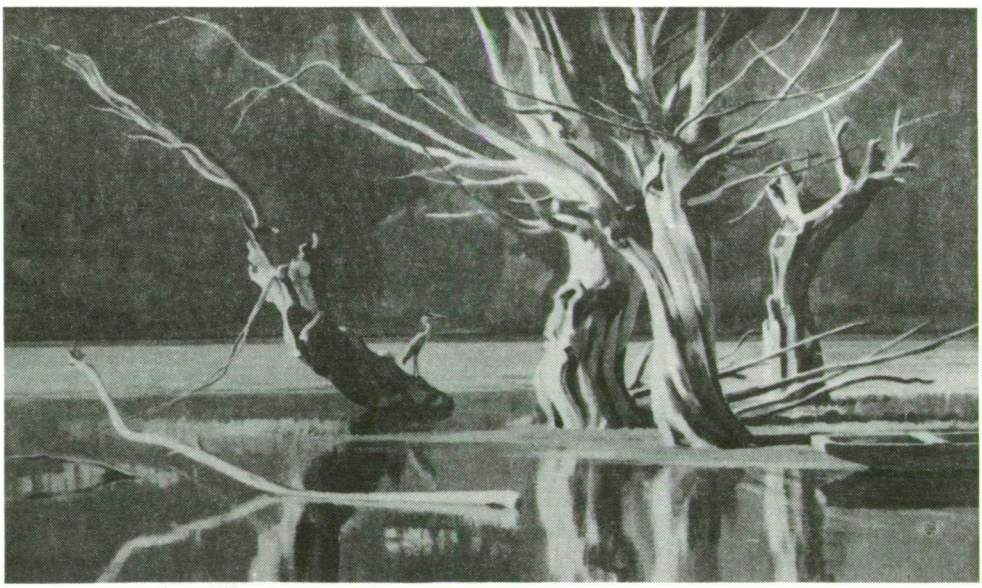

ERDŐS PÉTER: MÁRTÉLYI FŰZFÁK

László Csaba

A napnyugati hercegnő

„Vajha hideg volnál, vagy hév!
Annakokáért mivelhogy lágymeleg vagy,
sem hideg, sem hév, kiokádlak tégedet
az én számból."

(János, Jelenések Könyve. III. 15–16.)

1.

Sokszor van úgy az életben, hogy nem igazság az, ami igazság. Volt rá ideje bőven kihordani magában a kényszerűséget, tehetetlenséget, csonkított erőt, kudarcot, mint halott csecsemőt; de tulajdonképpen csak most temeti el emlékei közé, még egy annyi időre rá – most, 1631 derekán – az Erdélyi Fejedelemséget. Ez már a második kiszakított-hullatott darabkája-porcikája életének (vajon nem az elevenedik-é?); az elsőt, méhének – elszorított testében titkon a rettegve kihordott – magzatát még a tavaly, a nagy gyász alatt a fürdőházból menekítette ki lopva éjnek idején. Még szerencse, hogy nemsokára meghalt a kis nevesemvolt; vagy talán épp az ő bizalmas emberei fojtották meg a gyengécske leánygyermeket, így akarván jót cselekedni fejedelemasszonyukkal. Különben nem csupán a megboldogult fejedelmük emlékét kímélő országló nagyurak és tanácsosok fojtott megvetését, utálatát kellett volna elszenvednie; az egész magával eltelt országocska szittya hévvel a szemébe pökdösött volna a *megfattyazott*nak. S Bethlen István, a testvérbátyja végrendelkezésével és árnyékhatalmával kezdeni mit sem tudó gubernátor, majd két hónapig teddide-teddoda-fejedelem, tán még azt is engedte volna, hogy a szűk, töpörödött kálvinista lelkükre zsoltárok komor egyhangúságából, mint sujtászsinórból rácsot vonó, gyűlölködő alattvalói megkövezzék őt, aki nem csak egy török portáról kinevezett fejedelem özvegye (Bethlen egy szerény javakkal bíró várkapitány fiaként tornászta fel magát, szívós ügyességgel a fejedelmi székig), hanem mindenekelőtt brandenburgi hercegi vér. Minden Nyugatról szállított flastrom: velencei üvegcsillár, drága kárpitok selymességéhez illő itáliai muzsika, kristálycsillogás, arany-ezüst asztali pompa, kifaragott kövekhez hasonuló faragott arcok, cifrázott nyelvi elmélkedés dacára is barbár föld ez, melynek felszakított bugyraiból – mindig akad hozzá egy részeg indulatában vérszemet kapott késelő – kapcabűztől és vaskos káromkodásoktól kísérve menten kifordul mindennemű primitív, a pogány ázsiai éjszakából átmentett mocsok. Mint vaktában elhajított kő, elég ezeknek egy babonás kiáltás, hogy: *Ördöngös asszonyállat!* – s már hetvenhétféle csúsznál: veres, kék, fehér, szederjes, folyó csúsznál, köszvénynél, kelevénynél nagyobb veszélyt gyanítva kezdik kéjjel kifolyatni az ember szemét, piros vérét, mohón felprédálni szálas húsát, nedvektől dús zsigereit. Még jó, hogy Bethlen Gábor fiatal özvegyére hagyta a fejedelemséget, volt honnan sakkban tartania a hitszegőket, fondorlatoskodókat, törtetőket, majd volt amit alkuba bocsátania a sok latorkodó, rebellióra kész rendbéli úr színe előtt, kik palástot akasztva a zavaros praktikáikra előbb ijedten, majd beletörődően bólogató Bethlen István nyakába, zajos kapkodással rángatták bele a gyermeteg eszű gubernátort a tőle elvitatott fejedelmi székbe.

Katalin elborult arccal dőlt hátra a kocsi hátsó ülésén. „Ha nem mondok le, még képesek lettek volna boszorkánymáglyára vetni *a világi gyönyörűségre is hajlandó,* megzabolázhatatlan némbert!" Lefittyedt ajkát mozgásba hozta az indulat, álla is elveszítette szokott gömbölyűségét. Rosszkedvét fokozta a kínos utazás és az a változatlanul lehangoló kép, amelyet a hintó ablakkerete befogott. Hömpölygő vízáradat; zavaros agyagsárgaság buzogott, bugyborékolt a kétfelől felsorakozó jegenyenyártörzsek porcelánfinomságú, fiatal héja körül, az elhanyagolt út kimosott kövekkel és alattomos gübbenőkkel várta a botorkáló lovakat, mind könnyebben fordultak ki a megviselt küllőjű kerekek. Hosszú ideig csak tömött rajokban rikácsoló, harsogó varjakat látott; szemnek, fülnek fárasztóak voltak, akár az egymással feleselgető, s minden önző panaszukkal ellene áskálódó tanácsurak. „Hess innen! Károgjatok, ha mertek. Rákóczi György udvarában! - emelte szeme elé védekezően tenyerét Katalin. - Miképpen velem szemben cselekedtétek mindjárt a nagyságos fejedelmetek örök nyugalomba helyezése után, a tavaly januári országgyűlésen, ahol, fellélegezvén Bethlen Gábor erőskezű szorításából, alaposan megnyirbáltátok a reám testált hatalmat; valódi rendi észjárásotokkal *sok rendbéli exerceáltatott törvénytelenségeket,* a nemesi előjogok megsértését látva a köztehervíselésben, mint tudatlanul őrlő patkányfogak, összes, törvénybe foglalt reformjait kikezdtétek. Nem én semmisítettem meg azokat!"

Az elhunyt fejedelem sötét bozontos szakállú, nagy fejét képzelte maga elé, de csak egy pillanatra, hogy utána minden bánata, keserűsége önsajnálkozásba csapjon át. Ez az út az öt esztendővel korábbit juttatta eszébe. Akkor, abban a színes tollbokrétákkal díszített, könnyű német hintóban eresztette szélnek lánysága utolsó ábrándjait. Elnézte a fejedelem képében őt Berlinből Kassára kísérő, keménykötésű, hosszú szőke hajú vitézt, akit legártatlanabb kacérságával is zavarba hozott, irigykedve pillantott ki a legények kivarrt vállú, bő ujjú fehér ingébe kapaszkodva csókolózó mezítlábas parasztlányokra, és szemét elöntötték a könnyek. Milyen szép ez a barkaujjaival a fénylő eget cirógató világ, a porhanyós fekete szántóföldeken túl őzek tavaszi versenyfutását látni, amott az erdő aljában meg rőt szőrű rókák kölykeznek; csupa öröm és ragyogás az élet a fiatal szívnek, testnek. Csupán neki kell egyből eltemetkeznie egy rideg kastélyban valahol, egy rontó nyavalyáktól és országos gondoktól gyötört, apja-lehetne-öregember mellett. Hiábavalónak bizonyult már akkor nénjének, a braunschweigi hercegnőnek minden okító vigasztalása, hogy a Katalin jövendőbelije, amellett, hogy kiváló elme és európai hírű hadvezér, nem egyszerű fejedelem, mivelhogy magyar királynak is kikiáltották, és egyszer már a lengyelek is felajánlották neki a koronát; Katalin küldetése mondhatni történelmi jelentőséggel bír, tekintve, hogy Brandenburg és Erdély szövetségre lépése eme házasság által a Habsburg-császár ellenes protestáns világot erősíti: Bethlen Gábor ezután Gusztáv Adolf svéd király sógora lesz... „Előre tudtam mindent - gondolta most az özvegy Katalin –, sőt voltak percek, amikor szinte vártam, hogy szenvedéstől kimerült, ráncos arcára kiüljön a halálfélelem. Ő azonban még ebben is nagy léleknek mutatkozott. Mintha csak engem féltett volna, holott még életében kitudódott egy s más, az is, hogy a heves vérű Csákyt tartósan kegyeimbe fogadtam. Gábris mégsem tiltott el a mulatozástól, a tánctól, a kis beképzelt spanyol is tovább vadászgathatott velem, és falta kezemből szemérmetlenül a ropogósra sült fácánhúst. A fejedelemnek kötelessége és erénye magába fojtani minden személyes sérelmet, bánatot - ő mindig erre hivatkozott, és gondja volt rá, hogy halála után egyetlen vádirat se maradjon meg pergamenre róva, miáltal engem házasságtörőnek, hűtlennek mondhatnának. Azóta híresztelik rólam, hogy mindent el tudok érni a férfiaknál. - A keserűség, mint

kiadós erdélyi galuska, a torkán akadt. – Az a hosszú hajú lovag, aki a mennyegzőmre kísért, Rákóczi György volt, az egyik leggazdagabb magyar főúr – akkor. Ma Erdélyország teljhatalmú fejedelme. Hogyan is mert volna a tutyimutyi Bethlen István vele szembeszegülni! Vagdalkozóbb és makacsabb, miként volt Bethlen Gábor uram. Aki a begyében van, azt kiköpi, mint egy üres tökmagot; amire reápislant, azt már úgy lehet venni, hogy az övé. Nagy elődjéhez híven a köz érdekében buzgólkodik, csak éppen kevesebb skrupulussal. Családi birtokainak gyarapítása a legfőbb célja, közben ravaszul mások rovására játssza meg a zsugorit. A munkácsi uradalmat is el szeretné előlem kaparintani. Az utolsót, ami még az enyém. Arra ugyan lesz gondom, csak érjünk oda!"

Szürkéskék szemét dacosan villantotta a szemközti ülésen jó ideje komoran hallgató Kemény Jánosra. Mi történt, miért vesztegelnek itt? De még mielőtt hangosan is kimondta volna, egy kékkabátos lovas testőr beszólt az ablakon, hogy a hintó hátulja megfeneklett a sárban.

„Nos hát, ilyen utakon képzelted behozni ide Európát, e vad hegyek közé, és kivinni Erdély hírnevét, Gabriel? – háborgott magában tovább kiszáradt ajakkal Katalin. – Az imént mandulatejet kértem, s helyette kotlósvizet hoztak, mondván, hogy kedvenc italom elfogyott. De hozhattok nekem inni legközelebb szúnyogos tocsogóból is, megtanultam tűrni s kivárni. Nem látjátok többet könnyezni Brandenburgi Katalint. Ez az ifjú ember itt velem szemben megbízható tanácsosom volt évekig, s lám, most mint egy fegyőr, vigyáz rám. S a többi is csupa gyanakvó, idegen arc körülöttem. Hol a hajdani díszkíséret, a huszárok sorfala, hát a fogadásomra kirendelt, fövegüket lekapva hódoló rangos vidéki méltóságok? Berlinből magammal hozott udvaroncaimat és testőreimet, a takarékosságra hivatkozva, rég elmarta mellőlem a zsoldjukat visszatartó Rákóczi. Gábris, te nem tagadtad meg tőlem a fényűzést; csupán Baglioni úr daljátékai és balettjei évi ezer dukátodba kerültek. Ez a tegnap még mézes udvariasságú Kemény János ne tudná, hogy milyen alantas bánásmódban részesít engem az új fejedelem, az a Rákóczi, aki számára én, jóllehet, kényszerűségből, kieszközöltem a török jóindulatát, hogy aztán a fejedelemválasztó országgyűlésen éppen Kemény János adja rá az én képemben elsőnek a döntő szavazatot?! A begyulladt rendek egyből átpártoltak Bethlen Istvántól Rákóczi Györgyhöz... Ki tudja, ez a konok tekintetű Kemény is mire viszi még" – nézett Katalin lopva kísérőjére. Sok utat tettek meg együtt, sok szeszélyét állta, mérgét nyelte volt Kemény a fejedelemasszonynak, de legutóbbi dühös kifakadására, hogy: „Itt is rabul akarsz tartani engemet, mint Fogarasban?", büszke visszavágás és szokatlanul fenyegető hang volt a válasz, miszerint nem tartotta rabul, de nem is szolgálja tovább ő a fejedelemasszonyt, akinek idvezült urára való tekintettel eddig ugyan sok mindent elnézett, de isten bizony most már nem hagyhatja, hogy végbez vigye a pápista Csákyval forralt praktikáit...

„Hisztériás kitöréssel nem sokra megyek nála – hajolt ki a hintó ablakán Katalin, hogy kiszellőztesse fejéből a maradék indulatot. – Már régóta nincs hatalmam akarata felett." Most pillantotta meg a vihar után nyiladozó eget. Mintha még hó csillámlott volna a magasba szökő távoli sziklákon, s alattuk (talán egy láthatatlan nyájtól elszabadult) fehér szőrű bárány menekült a nádfedeles falusi házak közé, mint elhajított hógolyó. Néha ennyi kell csupán, hogy egy asszonyi szív magához térjen, s megbékéljen a környező, alkalmi világgal. A füle mögött kint felhorkant egy ló, mire felszabadultan kacagni kezdett.

„Mi lenne, ha..." – vette szemügyre a váratlanul elpirult ifjú kísérőt, haját, szemöldökét, horgas orrát, gondosan nyírt pofaszőrzetét és minden egyebet rajta, ami eddig nem keltette fel a kíváncsiságát. Aztán a saját női fegyvertárában keresgélt a legmeg-

ejtőbb szavak és mosoly után. Milyen könnyű dolga volt mindig, valahányszor Don Diego lovaggal, a spanyol udvarból hozatott ceremónia- és nyelvmesterrel mellékútra tévedtek a vadászaton. Elég volt kényeskedve felsóhajtania, hogy a csizma töri a lábát... Ezúttal azonban megérezte, ízetlen kacérkodás volna részéről bármilyen kísérlet, mint ahogy az lett volna az az öt esztendővel korábbi is, midőn Rákóczi György gubbasztott mellette ugyanígy a hercegi hintóban, esetlen markában egy csokor ibolyával, a szirmokra pazarolva majdhogynem bűnbánóan lesütött, asszonyfaló tekintetét. Neki pedig akkor is, most is a látszatok foglyaként kellett viselnie-elviselnie menyasszonyi köntösét, illetve özvegyi szerepét. Vagy talán nem is múlott s múlik rajta semmi. Bethlen Gábornak túl sok őszinte híve volt, s erényeitől halála után is fogva tartatik minden igaz férfiúi hűség. Az ilyen fejedelem megbékélten alhatja örök álmát. Valaki már emlékezetül is hagyta róla: „nem különben tündöklik birodalmában, mint az jó házi gazda az népe között, fő hajómester hajójában az evedzőzők között, az embernek szíve az többi tagok között..." Ez utolsó szavaktól megborzadva, akaratlanul is felidézi a maga szörnyű bénultságát, amint a halála órájáig a vízkórtól kínzatottan szerencsétlen ember felboncolt teteme mellett áll és rázza a hideg, maga előtt látván duzzadtan tornyosulni a Gábris beleit, szívét, máját s egyéb belső részeit, s közben a gyanakvó, őt gyilkossággal vádoló tekintetek kereszttüzében sejti, tudja, hogy mindenki egy valamire vár, lesi az ősi tetemrehívást, hogy bűnöst kiálthassanak reá. S bolondul gyorsuló szívverésével együtt lüktetnek már agyában az Erdélyben hallott ráolvasások, bűbájoskodások: „Ime, az keresztségvel is játszodhat az ördög, az Ur vacsorájával is, hogy az ostyát tartsd meg a szádba, és vidd el méhkosárba, és sok mézed lesz. Ha útra indulsz, asszonyember vagy barát által ne menjen az úton előtted. Az tyúkokat ágassal szurkáld meg Karácsony estin az ülőbe, hogy tojjanak. Az más teheninek az tejét, vaját mint kell elvenni, megmondják az bábák... Hogy az apád ne feddjen reád, főzz meg egy emberfejet az lúgba, és azzal mosd az apád fejét, és azt vidd el oztán az tetemházba, és vesd oda, és azt mondd: Mint az senkire nem feddik, úgy az én apám is énreám ne feddhessen..." De ott, a fejedelmi halottasházban nem volt módja rá megmosolyogni a legképtelenebb hiedelmeket, ott neki kellett sürgősen cselekednie saját életének biztonsága érdekében. Meg kellett érintenie a mérgezés gyanújával feltárt belső részeket. Ujjait nagy elszántsággal futtatta végig a cikcakkosan felhasított hasfal peremén, akár az orgonabillentyűkön; tudta, nem fog megindulni a halott vére, csak ennen iszonyatát kell legyőznie. Várták, hogy fölzokogjon: nem tudott. Vacogott, úgy érezte, menten megfagy. Látta, hogy most sem hisznek neki. Megfogta hát és megemelte a halott szívét: csodálkozott rajta, hogy milyen fonnyadt és alaktalan. Vajon az ő szíve sem hasonlít a vásári kofák mézeskalács-portékájához? A bizonytalanság érzése s a szánalom önmaga iránt, hogy ugyanúgy fog kinézni majd egykor, fokozta émelygését, tudatosította benne az undort. Hányinger gyötörte, az erőlködéstől könny szökött szemébe. Akkor jutott el füléhez egy alig hallható: „Végre!" Ez a Rhédei Ferenc özvegyének, Károlyi Kata asszonynak ajakát elhagyó sóhajtás hozta meg a váratlan felmentést számára. A Károlyi Zsuzsanna néhai nagyasszony testvérének hangjával továbbított túlvilági üzenettel konfirmálódott a Brandenburgi Katalin ártatlansága.

2.

„Megy-e a világ előre, vagy csak úgy, miképpen most mi haladunk?" A völgykatlan felé curukkoló, sárral telefröcskölt hintóba zárt Katalin végül nem bírta ki, hogy meg ne törje a csendet. A sötétkék homályból nem jött válasz. „Úgy?!" Szóval az

ifjú tanácsos úr, ahogy mind jobban közeledik a végleges elválás órája, a legelemibb udvariasságot is kezdi kiiktatni az irántam való kötelezettségei közül! – gondolta bosszúsan Katalin. – Az új generációra jellemző nyers modortalanság volna ez nála, vagy csupán megjátssza a közönyöst előttem? – Ebben a pillanatban úgy érezte, hogy nagyon nagy korkülönbség választja el a nála alig néhány évvel fiatalabb Kemény Jánostól, aki legényes gondtalansággal forgathatja bajszát, kardját, amerre kedve szottyan; várjon rá ragyogó, gazdag jövendő, vagy váratlan közeli hősi halál, de nap mint nap új izgalommal vághat neki a sejtelmes ismeretlennek. Ő viszont?... Örüljön tán ennek a megszenvedett szabadságnak? Annak, hogy többé (vagy legalábbis egyelőre, hiszen a hercegnői rang sok lemondásra kötelez) nem kényszeríttetik politikai érdekeket szolgáló nászra, felséges képmutatásra, fondorlatos nemesurakkal és követekkel való alkudozásra? Alig szabadult meg nagyságos férje komor társaságától és a betegápolástól, az özvegyi sors borított reá fojtogató gyászfelleget. Lett is vihar belőle. A sok kötöttség, elzártság ellen lázadozni kezdett a vére, s a gyámkodó tanácsurak arcába vágta, hogy a megboldogult fejedelem ennyi áldozatot sohasem kívánt volna tőle; azzal nyeregbe pattant és ellovagolt. Sűrű aranyeső és duzzadó galagonyafürtök esendő gyöngédségével és könnyelműségre csábító, buja gyönyörűségével gyógyítgatta magát. Évszázados fák mohaszakállát cirógatta és a patáktól megtört, hosszú fűszálakat. Azon a napon kezdett legyeskedni körülötte ismét, most már nyíltabban, a Habsburgok felé hajló Csáky István; közelében folyton ott ólálkodtak a gubernátor emberei, a fejedelemségről akkor még csak álmodozó Rákóczi György erős kálvinista hitű feleségének bujtogatására főképpen ama gyanút bizonyítandó, miszerint a forrófejű ifjú Csáky szerelmetesen duruzsoló szavai által tulajdonképpen az özvegy fejedelemasszony katolikus hitre való áttérítését tűzte ki céljául: Katalinról ugyanis elegen tudták, hogy csupán a nagyságos férje kedvéért maradt meg a protestáns vallás mellett. Ő mindezen csak nevetett: neki, ahol a kötelessége, ott az Istene – szolgálat volt számára mind a kétfajta hit: amaz kényszerű, emez legalább szerelmes szíve szerint való.

Azzal még hevesebben szorította volt meg a fejedelmi ékszerekkel felszerszámozott ló sárga sörényét cirógató Csáky finom, ápolt kezét, s mielőtt szilaj kedvvel elvágtatott volna, odasúgta neki: „Ha nem tudsz egymagad fölhágni gondolataid magasába, én majd palástom repülő csillagszőnyegén felsegítlek." „Előbb rázd le róla az aranyakat – felelte Csáky. Majd az ő kérdő tekintetére ravaszkás mosollyal tette hozzá: – Nehogy túl nagy súlyukkal a mélybe húzzanak." Ezt a kihívó merészséget szerette benne mindig; ez a szikrázó szemű ifjú nemes, úgy látszott, mindent kockára tesz, még a házasságát is. Vajon őérte? Még ha csak az ország tárházát bíró asszonyért teszi is, és nem a tálcán felkínálkozó szeretőért!... Kacagva szökött le párálló szőrű lováról, meg sem várta, hogy lesegítsék, és személyi méltóságáról megfeledkezvén, perceken át a gótikát díszítő rozetták alatt egymás kezébe fogózkodó, éneklő leánykákat bámulta, gyermekesen eltátott szájjal.

Az magyar nemzetnek
S az körösztyénségnek
Én vagyok Gedeona,
Sok fejedelmeknek
És minden rendeknek
Függ rám szeme világa;
Süveg emeléssel
Tisztességes füllel
Jámbor, nevemet hallja.

Szinte hálát érzett az iránt, akinek alakja e sorok által megörökíttetett, s növekvő árnyékában ennyi életet, égi és földi ragyogást, gazdagságot hagyott hátra neki örökségképpen. Amikor belépett a palotába, váratlanul sok puffadt, veres, rosszindulatú arc fogta körül. A bűnre vadászó nyomott némaság mind szorongatóbb gyűrűjében hangosan kezdett verni a szíve. Bár egyelőre nem kaszaboló, csak dölyfösen ágáló bajszok, pengeéles tekintetek sebezték legártatlanabb életörömének még szét nem foszló hangulatában, tudta: nem szabad megvárnia, hogy letámadják, hogy elhangzódjék az újabb – isten tudja, milyen – vád. Gőgös nyugalommal mutatva helyet az uraknak, pimasz vigyorral hagyta faképnél őket: „Csak tanácskozzanak kegyelmetek, ha nem sajnálják ezt a drága napos időt. Katalinnak most éppen feredni van kedve..." A terembe gyűltek összevissza kezdtek ordítozni, mint boltívekről lepergő érdes vakolat, hullottak háta megett a szavak. Kevesen múlott, hogy aznap a fejedelemasszonynak (vagy csak Bethlen Gábor végakaratának) és a gubernátornak a hívei egymást le nem vágták.

Katalinnak az emlék hatására kedve támadt újra megfürödni. Az elvonult zápor után párállott a forróságát hirtelen kilehelő látóhatár; más, izgatóbb volt ez a pára, mint az ósdi fogarasi fürdőház gőzölgő levegője, melyben a szolgálók sürögve hordták vederszámra a forró meg a hideg vizet az otromba dézsába. Kamilla- és fenyőtűfőzet, s frissítő kenőcsök tartották ébren porcelánbőrét, törékeny testét és hosszú bujálkodásokról álmodozó eszméletét. Ez a kocsiút azonban annyira kimerítette s elbágyasztotta, hogy egy dézsa meleg vízben menten elalélna. Teste most valamilyen nyers, kijózanító élményre vágyott. Ott az a fűzfáktól körülvett, kesztyű alakban elheverő tisztás; nagyanyjától öröklött megsejtése szerint a környéken tónak is lennie kell. Behunyta szemét, s máris zöld habok ölelték körül. Elhatározta, hogy ezután Kemény Jánost levegőnek véve, társalkodóhölgyéhez intézi szavait, ki több mint egy órája fejét jobbrabalra ejtve szundít a hátsó ülés túlsó felén. Már csak amiatt is jó lesz felköltenie – s itt lopva a nehéz fedelű könyvében elmerült Keményre pislantott –, mivelhogy a lenszőke, diszkréten fonnyadozó matróna széles szájával hortyogni is szokott.

„Szörnyű ország – lökte meg könyökével lehunyt pillájú udvarhölgyét; az felkapva állát, bólogatva ismételte, mintegy félálomban: „Szörnyű... szent igaz." „Hallom, leszállítanak bennünket, hogy kicserélhessék a törött kereket – szólt vissza a hintóból kihajoló Katalin. – Ha még sokáig vesztegelünk itt, Karolina, én bizony megfürdöm" – s kihívóan pillantott Keményre. „Megferedni? Ugyan bizony hol és miben?" – vigyorgott szelíd hunyorgással úrnője újabb szeszélyén Karolina. Kemény mint páncélt emelte maga elé a könyvet; úgy tett, mintha betűéhségében semmit sem hallott volna. „A szabadban akarok fürödni, különben gutaütést kapok – mondta kényeskedve Katalin. – Mintha már jártam volna erre. Ott, ahova a szivárvány jobb karja nyúlik, van egy tó; idelátszik a csillogása" – mutatott füllentve a tisztás irányába. „Ezen a veszedelmes vidéken elcsatangolni?! – kulcsolta össze ölében az ujjait Karolina. – Hogy is mer ilyesmire gondolni felséged! Ez itt már nem a megregulázott vármegyék birtoka, hanem a senki földje. Ide nem ér el a törvény keze. Mióta magunk mögött hagytuk már a kiváltságos városokat meg az udvarházakat! Fosztogató latrok bujkálnak erre, istentelenek..." „A törökökkel békében vagyunk. Vagy talán a hajdúkról beszélsz?" – mosolygott kihívóan Katalin. „Azokról hát – fordította el orcáját a fény elől Karolina, de a félig hunyt szemhéja alá gyűlt sármányzöld levélkék hajladozó-repeső játéka mintha bozontos, itt-ott megcsonkított ördögi ábrázatokat variált volna, s a sebzett fatörzsekről lecsorgó gyantaér látomássá növesztve, szurokként izzott volna fel a napsütésben. – Előbb feldúlnak padlást, pincét, minden rejtekhelyet, hogy aztán puskapormalmot robbantva, bánya-

kincset megolvasztva, a pokol tüzében prédálják fel a maradék világot. Asszonyokat vetnek rézüst fövő vizébe, gyermekeket sütnek nyárson... Gyors keresztvetés után felséges úrnője füléhez hajolva, duruzsolni kezdte, mint egy ráolvasást: - Azt mondják, forralt bor helyett folyékony ónt isznak..."

Katalin megszédült; gyomrának apró remegései fizikailag és lelkileg sanyargatott szervezetének minden leülepedett keserűségét felkavaró hullámokká nőttek eggyé. Legszívesebben bedugta volna a fülét, már tudta kívülről, mi következik. Amióta Csáky, az akkor még az ő kezében tartott felvidéki várak említése közben, dühösen mesélt neki néhány valóban megtörtént dolgot a hajdúkról, azóta Karolina fantáziálgatása mintha jobban idegesítette volna. Talán, mert a képzelet és a realitás határai elmosódtak benne... Mord martalócok surrannak, siklanak Ér mellékéről posványos réteken, gázlókon, vadvizeken át; undok siklók, mérges viperák, vérszívó piócák módjára sunyítanak, ott ólálkodnak a letaposott füzesrengetegben, a zsombékos peremén, s mint keselyűk vagy sakálok, a halottakat is kifosztják. Ő eddig a hintó ablakán kibámulva szerencsére csak egy taknyát vigyorával elmázoló, félnótás purdét látott, mint a zuhatagos magasság felé csattogtatta cifra ostorát. Akik faggatóra fogták, röhögve, hangosan újságolták - a hintóba is behallatszott -, hogy a megkergült most is a két elbitangolt ökrük hazafelé terelésén buzgólkodik a portyázó törökök falunagy gyújtogatásából kimentett egy szál ostorával. De jöhetnek ijesztőbb látványú rongyosok, rühesek is, fületlen-orrtalan rémek, nincs mitől tartania, adatott melléje a Munkácsig kacskaringózó útra ha nem is parádés, de a fegyverek számát tekintve megfelelő kíséret; épp Rákóczi keményen vagdalkozó lovasaival és füstölgő ólomgolyókkal parittyázgató kékdarabontjaival merne packázni holmi szedett-vedett felszerelésű csürhe?...

„Ne is folytasd, Karolina - fordult fölényes gúnnyal társalkodóhölgyéhez. - Az még hagyján volna, hogy barmaikkal együtt vályogistállóban szaporodnak azok a bivalytejtől kifehéredett sátánképűek, ganajban turkáló vasvilla-bajszúak. Ámde csak úgy bűzlenek a fokhagymaszagtól!" Tudta, hogy Karolina szemében ez még az emberevésnél is rettenetesebb bűnnek számít. „Ez az egy kétségbevonhatatlanul igaz" - morogta a könyvéből éppen csak felpillantó Kemény János, anélkül, hogy élénkebb érdeklődést mutatott volna a két nő ilyen vagy amolyan izgatottsága iránt, avagy netalán mosollyal nyugtázta volna a fejedelmi özvegy szellemes megjegyzését. Katalin felállt, kidugta fejét a hintó ablakán, mintha a kocsi kerekével bajlódó, ismeretlen arcú katonáktól várna segítséget; majd fejét visszarántva és derekát kihúzva, bosszúsan toporzékolni kezdett zsibbadt lábával; végül nem állta meg, hogy az ajtóba bele ne rúgjon. „Mi lelte felségedet? - dünnyögte lágyan az úrnője végletes hangulatának következményeitől tartó Karolina. - Kéznél van a fejgörcs elleni balzsamkenet." „Le akarok szállni." Katalin az indulattól ajkát harapdálta. „Hozassuk hát a párnázott gyaloghintót?" - sandított bizonytalanul a kísérő magyar főúr felé Karolina. „A lovamon hamarabb eljutok a tisztásig. - Katalin német szavait most izgatottság fűtötte. - Különben is, rég nem ültem már nyeregben. Hol a vadászfegyverem? Ezek a nehézkes magyar urak egész úton még egy nyulat sem voltak képesek lepuffantani nekem." „Nem volt hozzá alkalmatos idő mostanáig - csapta össze kezében a vaskos könyvet Kemény János. Áldás volt a bő eső krumplinak, törökbúzának, csak hát nem tudom, mint vélekedett volna ez a férfiasságát egyhangú szolgálatban hervasztó katonanépség, látván, hogy egy kényes hercegi palántát..." - a mondat csattanóját megtartván magának, jóízűen kacagni kezdett. „Na, legyen bátorsága befejezni. - Katalin tekintete tüzelt. - Milyen látványt nyújtott volna a hercegi palánta?" „Hát... pendelyig, akarom mondani, tövig takarta volna ki a nagy-

idő." „Mint azt a félig csóré purdét, akinek csattogtatására kegyelmed is felfigyelt? Erre gondolt, ugye?" „Nagyságod a legkisebb fuvallatra is eltüsszenti magát. Én ne tudnám, aki annyi éven keresztül hű kísérője voltam, hogy milyen nehezen szokott megszabadulni a prüsszögéstől? - sietett komolyra fordítani a szót Kemény. - Még kötelességeimhez tartozik óvni a nagyságod egészségét. Ezen az úton is reám hárul minden felelősség - félig felemelkedve, hajlott nyakkal is igyekezett szemtől szembe fordulni Katalinnal -, minek folytán nyomatékosan le kell beszélnem nagyságodat a sétalovaglásról. Kellő előkészület és idő híján, a vadászatról ma úgyszintén." „Jól teszi kegyelmed - lélegzett fel a verejtékező Karolina. - Felséges úrnőm, amióta zord fogarasi lakását mint egy kalitkát úgy megutálta, ha nem volnék mellette, képes lenne a legnagyobb meggondolatlanságokat cselekedni. Mintha vesztébe akarna rohanni. Csak érjünk Munkácsra - fordult Katalinhoz -, ott majd megnyugszik felséged. Kedvenc madáreledelei jeges tömlők közt várják, megkopasztva." „Azt képzeled, hogy Kemény János urat ezúttal is mint tanácsosomat állították mellém hű kísérőül? - A Keményre dacosan pillantó Katalin gúnyosan nyomta meg a két utolsó szót. - S most éppen az aggasztja kegyelmét, nehogy bográcsgulyást találjanak készíteni belőlem az erre az elhagyatott, érdektelen vidékre vetődött hajdúharamiák?!... Frászkarikát! A magyar nemesurak társalgási stílusával élve. Fogoly vagyok; s minden erdélyi javaiból kiforgatott fejedelemasszonyoddal együtt te is fogoly vagy, Karolina. Ne tapaszd ijedt szádra a tenyeredet, akár el is sikíthatod magad, senki sem veszi a szívére, nem fog a segítségünkre sietni az óriáskígyó-kíséretből senki, mivel azok ott mind tudják, hogy Rákóczi keze tart fogva engem. S az a kéz mutatóujjával most Munkácsot vette célba, az én Munkácsomat. Amiatt van ez a nagy iram, nehogy Csáky István előbb odaérjen a maga seregével. Mert akkor én Munkács igazi úrnőjeként vonulhatok be a várba, nem leszek ott is Rákóczi György hajdúkapitányainak és bivalytrágyából kikapart lovászmestereinek a foglya." Azzal kirúgta a hintó ajtaját, hogy ha nem engedik le tüstént a kocsihágót, szégyenszemre kiugrik az agyagos árokba.

Percek múlva kívánsága szerint a szabad ég alatt fogyasztotta el fehér cipóját egy flaska bor mellett. Már nem erőltette a sétát a tisztásra képzelt tóig, még gyaloghintón sem. Karolina szentül meg volt győződve róla, hogy amiatt a mezsgyék felett átsuhanó feketeség miatt, amire az ő borzongató, rossz előérzete hívta fel úrnője figyelmét, minek utána a karókról riadtan, csapkodó szárnyakkal négy-öt holló tovaszállott, észrevétlenül veszve bele a látóhatárba, mintha az ismeretlen táj zöld címeréből lekopott fekete zománctörmelék lett volna. Ám Katalinnak - noha csak annyit jegyzett meg szemrehányón az őt a hintóba felsegítő Keménynek, ki a kerékjavítás után erősen sürgette a továbbindulást, hogy: „Fogolymadarat is süthettek volna a cipó mellé, nyárson" - más, terhesebb árnyékú feketeség szegte kedvét.

Száraz, langyos szélben haladtak előre órákon át, anélkül, hogy emberi élet nyomára akadtak volna. A halványuló, kifejezéstelen messzeségben csak a homokszemekkel sűrített meleg levegő szikrázott fel olykor-olykor. A pompás gesztenyepej mének farát, szügyét mind jobban megfakította a portakaró. S az a főfájdítóan egyhangú kocogás. A magas fenyők, örökzöld borókák ösvényein még a paták trappolása is éltető ritmusú volt Katalinnak. Itt mintha minden erejét elnyelte volna a homokos pusztaság; nedves zsebkendőt szorított halántékához. Ült szótlan pihegéssel, összekucorodva, s még az a napszállta előtt egyedüli - a maga mögött hagyott békés erdélyi évek fényében-árnyékában is nem mindennapi - látvány sem váltott ki belőle különösebb emóciót, midőn egy távolban felégetett magányos kúria füstös, ódon falmaradványai és

megszenesedett gerendái közül (meg sem kérdezte, hol és kié lehetett?) vénasszonyok, szolgálók, gyermekek lánca sodródott velük egy irányban az elhagyatott, terméketlen pusztaság göröngyein. Egyik himlőfoltos, veres hajfarkincás leánykának mint félig fekete, félig piros bogyók fürtjei, tűztől kormozott csemegepaprika-füzérek csüngtek a nyakán. Katalin ajka mindegyre elernyedt; úgy érezte, hogy gyöngyfogai közti láthatatlan résen át beszűrődő hamu- és rozsdaíz nyál híján száraz emlékeivel elkeveredve szívódik fel s mérgezi meg egész szervezetét.

Azok után, ahogyan Kemény János az ő „frászkarikájára" megfelelt, megmásíthatatlanná vált, hogy a fejedelemasszony és tanácsosa, a sok színlelés álarcát, illetve a kímélet fásliját levetve, végre mint nyílt ellenségek néznek egymással farkasszemet. A szabadsága korlátozása ellen lázadozó Katalin részéről hiba lett volna Munkácsot és Csákyt felemlegetni? De hiszen Keménynek, mint kiderült, mindenről pontos tudomása volt: nem csupán az ő Rákóczival kötött újabb egyezségéről - hogy Fogarast elhagyhassa, Munkácsban a Rákóczi hatalmi függősége alá tartozást kényszerült papíron vállalni -, hanem az Esterházy Miklóssal folytatott két évvel korábbi egyezkedéseiről is, amelyek értelmében a császár védelmébe ajánlotta volt birtokrészeit és saját magát. „A nagy fejedelem földi maradványai jóformán még ki sem hűltek vala - keseredtek meg utólag mind jobban Katalinban Kemény János vádjai, melyeket a könnyű fehér cipóval egyszerre nyelt le a szabadban, de érezte, nem fogja tudni őket azzal együtt megemészteni -, s nagyságos özvegye már sietett felajánlani Ferdinánd császárnak a hét felvidéki vármegye *szentül és fogyatkozás nélkül való* visszacsatolását. Jóllehet, ez volt a kétszeri békével szentesített bizonysága újjászületett országunk erejének, hatalmának, Bethlen Gábor szavaival annak, *hogy az régi magyarok igazi maradéki vagyunk...*" „A hét vármegye rendjei, valamint Szatmár, Ecsed, Kálló, Tokaj, Ónod várak kapitányai vajon nem maguk tették-e le Kassán a hűségesküt, vivátot kiáltva Ferdinánd császárra?" - próbált érvelni Katalin. „Persze, a királyi biztosok előtt - vágott vissza gúnyosan Kemény. - Mialatt az országot egy könnyelmű asszony táncos lába rugdalta szét, ahelyett, hogy egy erős fejedelmi kéz fogta volna marokba össze." Rákóczi Györgyöt egy esztendőre rá miért fogadták ugyanazok a megyék tárt karokkal? Hiába rikácsolta a pulykamérges Esterházy, hogy: „Nem hagyom megtollasodni, hanem méglen pihés, addig előzöm meg!", s hiába dúlta fel az új fejedelem szerencsi és szatmári uradalmát, a palatinus hadainak be kellett érniük százvalahány hordó borral és negyven gabonásverem kiürítésével - annak is csak egy részét vihették magukkal, főképp a hasukban, hazafelé pucolva vagy a másvilágra, mert a váradi kapitány serege a félelmet nem ismerő hajdúcsapatokkal a Tiszánál kisöpörte őket a rakamazi sáncokból.

A hajdúk! Katalin megérezte, hogy Kemény János legjobban miattuk neheztel, amiért ő ócsárolni merészelte őket (és retteg tőlük - ezt eddig önmagának sem volt hajlandó beismerni). „A hajdúk Kassán vonakodtak letenni a királyi biztosok előtt az esküt - folytatta Kemény. - Tudták, tapasztalhatták, hogy Ferdinánd alattvalóiként nemcsak kenyerük, de életük célja is odavész." A hajdúnép merészel a császár képével ellenkezni, feltételeket szabni - ámuldozott Katalin. - Hát hova jut a világ?! „Esterházy nem német katonákkal töltötte-é meg tüstént Tokajt? - kérdezett rá a hajthatatlan Kemény. - Hiába adományozta volt nagyságod a még magyar tollas föveget viselő kegyencének. Hány elajándékozott vár került ily módon idegen zsoldosok kezére? Ők öldösik le részegen lövöldözve maradék barmainkat, ők gyalázzák meg asszonyainkat, s a fajtalankodásaikra felhangzó segélykiáltásra kőhöz verik gyermeklányaink koponyáját; török fejeket tűznek fel a vár fokára, hogy aztán a marék arany fejében a várat

pogány kézre játszva át, az éj leple alatt eliszkoljanak a bosszú elől. Kutakat mérgeznek és lelkeket rontanak meg, ők, a keresztény Európa boltíveinek védő árnyékában elszaporodott patkányok. Kereszt nélküli templomtornyainkkal és megszentségtelenített temetőinkkel tanúsíthatjuk szörnyű keresztes hadjárataikat. S nagyságod mégis a családjukat, földjüket és hitüket védő sanyargatottak ellen táplál magában gőgös megvetést és gyűlöletet. Azokat a hajdúkatonákat, akik már egy negyed századdal ezelőtt felesküdtek volt Bocskainak a haza szabadságára, azokat nem lehet már az elállatiasodott, vak ösztönnel egymást marcangoló aljanéppel összetéveszteni."

Ennyi felgyűlt indulat után Katalint mégis az a nyers, magabiztos hahota sebezte meg igazán, amelyik már a hintóba szállásakor hangzott el. Ha csupán illetlenségét kellett volna elviselnie ifjú kísérőjének, attól legfeljebb arcvonásaira ült volna ki a rendreutasító merevség: Kemény kihegyezett hahotája azonban a szívét is megbénította. „Csáky méghogy a *tulajdon seregével* óhajtaná beszállásoltatni magát Munkács várába, és nem a palatinusnak az említett Tisza menti sáncból kivert főrendbéli és vitéz embereivel?! – Kemény a térdét verte nagyított jókedvében, mint aki ennél elmésebb tréfát rég nem hallott. – Hát honnét lenne Csákynak Munkács ellen számba vehető serege, mikor számos gyalogosát, kiket nagyságod jóindulatának köszönhetően (alig egy hónapos özvegyi gyászában hagyta őt jó mélyre belenyúlni a fejedelmi tárházba) alattomban béhozott magával Erdélybe a Bethlen Gábor temetésére, a gubernátor emberei onnan alaposan megfutamították?! Menekült is Csáky lóhalálában a torockói havasok közé, járt utakat kerülvén behúzódott Almás várába; felfogadott emberei pedig fegyverüket, dobot, kürtöt elhajigálván, Enyed környékén surrantak, ki erre, ki arra, zöld sűrűjébe, mint a gyík..."

„Abból a negyvenezer aranyból, amit egy vaspántos ládában reábíztam, nyugodt lehetsz, még maradt elég, akár egy várat bevenni, akár nagyobb boldoguláshoz" – gondolta szorongását legyőző diadalérzettel Katalin; de Kemény újabb megjegyzése, a vele egy fogaton ülő ellenséggel szemben érzett bosszúéhség helyett, csak a törekvő (történő?) hírében álló szerelmese iránti féltékenységet növelte benne.

„Nagyságodnak talán bizony az a láda arany jár az eszében?! – csúfolódott tovább Csáky rovására Kemény. – Legalább volt miből kifizetnie a bánatpénzt megcsalt kis kapzsi feleségének, meg azt a sok, kockán, kalanddal s egyéb könnyelműséggel felgyűlt adósságot. Nem bolond ő a tavalyi csúfos megfutamodása után a megmaradt biztos aranyakat a forgandó hadiszerencse Janus-arcú oltárán feláldozni. A Csáky-féléknél a nemesi jog serkentőleg hat a vérükben öröklődött hazárdszellemre: két király közt válogathatnak." „Kegyelmed talán nem?" – suttogta Katalin. Kemény hevesen rázta meg fejét. „Nekem a császár nem király!" „Az erdélyi fejedelem senkinek sem az – fakadt ki keserűen Katalin. – Még önmaga számára sem. Ezt tapasztalatból mondhatom." „Nem Bethlen Gábor élet- és kortársának, legfeljebb állhatatlan özvegyének és méltatlan utódjának tapasztalatából" – vágta rá komoran Kemény.

Katalin szipogni kezdett. Megpróbált lelkiismeret-furdalást érezni, de minden képtöredékkel, helyzettel és gondolattal, amit emlékezete visszajátszott, a maga megnyugtatását szolgálta. A kolozsvári országgyűlést megelőzően ő már tisztában volt vele, hogy ürügyet keresnek a lemondatásához. Azért hagyta faképnél az urakat akkor a tanácsteremben, hadd kapjanak hajba az ő cinizmusa hallatán, hogy a fürdést az országos ügyek elébe helyezi. De tudta: egyéb közös tárgyalnivalójuk nem lesz már, csak Csáky. Ezért próbált menekülni előlük. Mikor sarokba szorították, arcába szökött a vér: „Egyedül nekem tilos alamizsnát osztogatni?!" Lesték, hogy szép arcocskájára kiüljön a féle-

lem; de hamar letörölte azt onnan a szerelmes vágy, a gerjedelem, mely a bűnbánatnál erősebb volt benne. Egy nap aztán a palota folyosóján csupa ismeretlen arcú strázsa állt, nem az ő berlini testőrei. Rideg némasággal szegezték reá tekintetüket. Éjjel arra ébredt, hogy valaki fáklyalánggal világítja meg korallgyöngyökkel ékesített nyakát. A falra vetülő árnyékát leste mozdulatlanul, azt, hogy mikor hanyatlik már alá pallossal lekaszabolt feje. Utána a sötétben hosszú imádságot mormolt, már nem emlékszik, a pápisták vagy a kálvinisták Istenéhez-e. A Csáky kedvéért katolizált; a 35. zsoltárt megőrizte mégis mindennapi lélekerősítőnek: „Perelj, Uram, a velem perelőkkel, harcolj a velem harcolókkal. Szégyen, gyalázat érje azokat, akik lelkemet keresik; vettessenek hátra és piruljanak, akik vesztemet koholják..." Éppen ezért; várhatják (itt ez a faragatlan Kemény is), hogy elbőgje magát előttük, vagy ordítozva bűnbánást színleljen, mint valami parasztcseléd.

A hintó zajtalanul haladt a sima úton; a kanyarból utolérte őket a katonák vidám kórusban felhangzó éneke:

Vándorfalván a barátok
fapapucsban járnak.
be jól élik világukat,
akik együtt hálnak...

Ha nem idegesítette volna Kemény jelenléte, szívesen rázendített volna maga is:

Jaj, de az én árva fejem:
csak egyedül hálok,
akármerre tapogassak,
mind falat találok.

Kemény mintha kitalálta volna a gondolatát: „Tudom, kedveli nagyságod az ilyen tréfás dalokat... A Laskai Jánosét még bizonyára nem hallotta." „Ki az a Laskai János?" – kérdezte szórakozottan Katalin. „A Bethlen család familiárisai közé tartozik. Ha jól emlékszem, éppen a megboldogult fejedelem küldte volt külföldi egyetemekre tanulni. Nemrég tért haza, a tenniakarás szelleme nem hagyja nyugodni. S újabban *még* valaki!" „Kicsoda?" „Csáky István." „Csáky?" – suttogta Katalin; újabb elszánt kihívás helyett győztes fölényt olvasott ki Kemény tekintetéből. „Őkegyelme – mesélte könnyedén Kemény. – Amióta Laskai János huncut versezetben ország-világ előtt megszellőztette a fejedelem özvegyének viszonyát kétszínű kegyencével, aki nagyságodat csúfosan az orránál f..." „Elég!" – kiáltott fel a sötét hintóban Katalin, s Karolina ölébe ejtve fejét, behunyt szemmel lihegte: „Ma este korán fekszem." S még egy utolsó makacs grimaszszal: „Hajnalban hallani akarom a vadászkürtöt..."

3.

Itt-ott még füstölögtek a fáklyák, midőn a hajnali ködben gőzölgő mezők felett gyorsröptű madárként szállt a kiáltás: „Hamar az erdő alá! A fejedelemasszonyt levetette a ló!..."

Katalin nem sikoltotta el magát. Csak azt sajnálta, hogy zuhanás közben – darabokra töredező gondolatával együtt – kiszakad belőle és messzire tűnik az ébredéskor megkísértő bűn izgatottságát derűs nyugalommá oldó, tejszínű fény, mely rítusok tragikus tónusa nélkül, a vegetáló természetességével mutatja fel a bujálkodásra csábító érzékiség udvari piktorok képzelgéseinél merészebben megfestett képeit, s a megszületé-

sükhöz alapszínt adó kis csalásokat, egy szándékosan elejtett zsebkendőt, az írósvajjal megkent kulcsot, hogy ne zörögjön a zárban, a folyosón világító mécsesből kifolyatott olajat, kitépett kanócot. Mikéntha ma pitymallatkor is titkos légyottra indult volna, lovát lopva vezette kantárjánál fogva jó darabon át, hogy a sátrakban összezsúfolódott katonák szeméből – kikre a kihunyó tábortűz mellett késő éjjel szállt reá a nehéz borok és édes nóták, hivalkodások kábulata – ki ne pattanjon nagy hirtelen az álom. Majd hajában könnyű harmattal nyeregbe szökve, indult vadászkürt hangja, beképzelt férfikíséret (bók és védelem) nélkül először, célt ritkán tévesztő fegyverével, igaz, de az ölés szenvedélye nélkül. Az erdő karjai még álmosan tépázták a sűrű ködöt, a törzsek élénk mohazöldje itt-ott már átütött a homályon. A magas fűből két tapsifüles ugrott szét előtte; a nagyobbik kéjelgéstől bágyadt szemével még visszahunyorgott rá, mielőtt megiramodott volna társa után. Katalin legalábbis úgy látta, úgy érezte, és idegesen felkacagott. Nem a szánalom gátolta meg abban, hogy megcélozza a nyulat. A spártai életfelfogás, önzés, hidegvér szellemében szívesen hivalkodott mindig ügyességével s rátermettségével mások előtt. De most hagyta futni a hitvány állatot. Egyedül volt, ki előtt bizonyítson?

Vagy mégsem? Lovak trappoltak a háta megett; éber kíséretéből néhányan nyomában vannak. Előbb arra gondolt: hajtók híján, nem baj, jók lesznek az urak is. De eszébe jutott, hogy kísérőit hidegen hagyja az ő vadászkedve és -bravúrja; ezek (holtbiztos köztük van Kemény is) azért loholnak utána, hogy megdorgálják. Újabb szembeszállással, daccal csak magamegaláztatása fokozódna. Mivel tudná hát leszerelni, vagy egyenesen furfangja csapdájába ejteni a felgerjedt indulatú, veszedelmes kanokat? Mi lenne, hogyha egyszer ő is megpróbálkozna a virágházban nevelkedett, gyenge lelkű nők ösztönös ellágyulásával? Katalin nagyasszony, aki egy erőszakkal kivívott szerelmi sikert (is) mindig többre tartott egy elegáns ájulásnál! (Hányszor volt ő, a nőstény a támadó, a fizikai erőfölényét fitogtató.) Lovát hirtelen lefékezve, a bokrok mögött, melyeknek lombos ágbogai eltakarták, ügyesen kifordult a nyeregből. Elképzelte, hogy távolról, az amúgy is nyugtalankodó kísérők szemével nézve hogyan festett ez az egész – és hanyatt fektében elmosolyodott. A szilaj vágtához szokott fejedelemasszony nyúlűzés közben lepottyant a nyeregből!... Elképedésük vagy aggodalmuk nagyobb-e vajon? (Előbb a bokrok koronájára fel-felszökő tolldísz a lovagló Katalin fején; a ló aztán váratlanul magasba rúgja két első lábát, a könnyű női test előre-, majd hátrarándul, és elnyúlik a fűben. Behunyt szemmel hagyta, hogy megérintsék-tapogassák és verejtékezve törjék az agyukat (törje őket a nyavalya!) miatta. Mozdulatlanul az eszméletlent játszva, kijátszva nagyra tartott eszméletüket, kezdte elemében érezni magát. Messziről meghallotta a csobogást, midőn erős karok ölelték át, emelték fel és vitték a patakhoz. Egy szál halványkék veronika hajlott keze fejére, de még a hideg borogatástól fölocsúdtatva is tette magát, hogy nincsen ereje bár megérinteni ujjaival egy szál virágot. „Elég rossz ómen ez Munkács előtt!" – hallotta háta megett Kemény János mormogó basszusát; a komor megjegyzés azonban mint illanó füst tűnt el agyából. Sikeres előjátékához nem fog tán mit sem sejtő közönségétől kölcsönözni hamis előérzetet!

Kisebb-nagyobb csalásai, cselvetései többnyire örömére szolgáltak, s tekintve, hogy csak érzelmi céljai szemszögéből ítélte meg a politikát, kacéran diadalmaskodó asszonyi eszében az talán soha meg sem fordult, hogy valaki valaha őt is megcsalhatná. Kalandjai, kacérkodásai tárgyaira előbb ráunt, mintsemhogy eljuthatott volna a csalódásig. Ezért hallgatta szinte közönnyel, mint egy érdektelen kívülálló, Csáky gyakori szerelmi hűségnyilatkozatait, nem mutatott bennük hasonlóságot a süvegüket ma ilyen, holnap olyan szélfúvás szerint emelgető nemesurak esküdözéseivel.

Amikor a magas sziklahegyre épült várhoz érve hiába várta, hogy Csáky István, ígéretéhez híven, díszkísérettel a fogadására megjelenjen, Katalin tekintete elborult, mintha váratlan időváltozás baljós árnyékai tették volna kilátástalanná az eget. A nap lehunyt, de a távoli csúcsok felett könnyű felhőkből font glória aranylott; a várból kürtszavukra üdvözlő lövésekkel válaszoltak. Ezért hát Katalin, a nyomott hangulatának minden kínos felhangjára figyelő Keménynek kénytelen-kelletlen a hosszú út fáradalmaira hivatkozott, valamint a várárokba süllyedt, puffadt hasú lótetemek s a félig lekopaszított csontvázakon félelmetes magabiztossággal trónoló, hízott dögmadarak láttán érzett undorára. Magát pedig azzal vigasztalta, hogy vendéglátó szerepéről Csáky ha már lekésett, várúrnő szerepében ő majd igyekszik a rég leszokott önállósággal és ceremóniával vendégül látni kegyencét. Egyelőre azonban a várhoz vezető egyetlen út sem porzott, sehol közeledő lovascsapat. Katalinnak sikerült mégis elképzelnie ünnepélyes bevonulását, amint pufók arcú polgárok jó adag kíváncsisággal vegyes alázattal hódolnak előtte, úgy, ahogy az egy előkelő származású uralkodónak és szépasszonynak kijár. A bástyatoronyban nagy a sürgés-forgás, leereszthetnék már végre a felvonóhidat, és félrehúzhatnák a nehéz tolórudakat, hogy a poros hintó begördülhessen a békésen füstölgő, öreg tornyok közé, ahol a sokat várt nap utolsó, narancssárgás visszfényében még megvillannak az ódon boltívek alá rejtett ólomkarikás, színes üvegcserepek és a sárkányfejes csatornák alatt hordókban meggyűlt esőlé. A menet egy percre most megállt, a hintót hajtó lakáj fékezett. Katalin tekintete Keményt kereste, ki előrevágtatott Rákóczi levelével a várkapitányhoz; azóta már visszatérhetett volna őérte. A késő szürkületben már csak a holdvilág halvány fénye tette kivehetővé az alakok mozgását. Elnyújtott, éneklő hangon kezdte ostromolni a hintóból kihajló asszonyfejet a kórusban feltörő könyörgés. Megborzongott. Honnan bújtak elő és hogy merészelnek a hintója előtt lábatlankodni ezek a földön csúszkáló kezetlen-lábatlan és bélpoklos koldusok?! E pillanatban a hintó túloldalán dübörögni kezdett a sáncokon kívüli mező, lovasok körvonalait látta a várkapu felé suhanni sebesen. Izgatottan szólt ki a lakájnak, hogy hajtson előre gyorsan. Lóhorkanások, trapp, fojtogató por... Majd nagy kavarodás a várfalat körülfogó latorkertben. Az érkező csapatból egyvalaki kiválik, s még előbbre ugrat fehér lován. Csak Csáky lehet! Hetyke, parancsoló hang kiabál fel a kapuőrnek. „Megismerem a hangját!" – ujjong fel Katalin. A nehéz tolórudak megint zörögnek. A hold elbújt, semmit sem lehet látni, csak hangok hallatszanak. Balling János, Munkács várának tiszttartója nem hajlandó megnyitni a várkaput. Mi az, meggondolta magát?! Káromkodások, majd kárörvendő röhej. Végül az is elhal. Kinek van kedve koplalni s a szabad ég alatt hálni! Az erdélyi had is fenékig ürítette a Küküllő menti borral töltött tömlőket. „No csak, ki kell várni, míg Csáky uramék belátják, hogy ilyen a hívatlan vendégnek kijáró fogadtatás." A zűrzavarral fokozódó szorongásban Katalin dühösen ismerte fel a székelyes beszédet. „Azt lessétek!" – pillantott hátra indulatosan. A várfalakon égő mécseseket lóbáltak, s kis lélekharang szólt bentről egy láthatatlan templomtoronytető alatt. „Ne aggódjatok értünk, cimborák! Kivárjuk, amíg Csáky megehül!" – kiáltott fel a várbeliekhez egy öblös hang az erdélyiek közül, s fölharsant rá lenn is, fenn is a magabiztos, vaskos nevetés. Ők az erősebbek! – vacogott behúzódva a hintóba Katalin, hogy ne hallja az újabb ocsmány tréfamestereket: „Ettek itt már a krónika szerint Bástának, a császár veszett-eb generálisának zsoldosai kutya- és macskahúst is, majd az vala főbb mester, ki hamarébb és több egeret fogott; a megrohadt törkölyt megszárították-őrölték s korpával vegyítve pogácsát sütöttek belőle. Végül a főtt állatbőröket meg a hitvány lábbeliket is megették..."

Katalin úgy érezte, hogy a bástyaablakokból lábukat lelógató, a lőrésen kikukucskáló ácsok, bognárok, kovácsok, takácsok, vargák mind őrajta nevetnek, Brandenburgi Katalinon, akinek Munkács a hozományából megmaradt utolsó uradalma, négy mezőváros és száznegyvennyolc falu tartozik még hozzá a váron kívül. Forduljon meg hintójával s fusson innen a legközelebbi parasztházig, szalmán hálni, mint sok, szegénységét takargató erdélyi nemes?

Kint néma komorsággal mustrálgatták egymást Csáky és Rákóczi emberei. A külső vár cselédszállásáról és istállóiból részeg gajdolás és nyerítés hallatszott időnként. Fennebb egymás után csapódtak be a polgárházak zsalugáterei. A várbeliek lassan aludni tértek. Valahol messze lantot pengettek még, aztán már csak macskák nyávogtak éktelenül. Mint halálfej, világított egy töklámpás egy káposztáshordó-hassal forgolódó fogarasi legény kezében, aki végül elunva magát, játékát Csáky katonái felé gurította. Az egyik ló megriadva a lábai közt tüzesen forgó golyóbistól, veszettül felnyerített és elragadta lovasát. A megvadult állat láttán a többi is toporzékolni, ágaskodni kezdett. Csáky belátta, hogy teljesen tehetetlen, indulást vezényelt csapatának. Katalin legyőzve kimerültségét és megbántottságát, amiért Csáky a sok alkudozás, praktikázás közepette róla teljesen megfeledkezett, fehér zsebkendőjét lobogtatva odakiabált kegyencének: „Isten hozta kegyelmedet! Felőlem hogy s mint határozott?" „Ez a rohadt Balling János – mutatott Csáky a kaputorony felé – úgy látszik, Rákóczi pribékje lett. Itt, Kassához közel mer packázni a császárral!" „Hát velem! – kiáltott vissza Katalin. – Kit jog szerint megillet ez a vár, arany és ezüst marháinak fele legalábbis." „Amennyiben gazdájukat nem, bár a törődött nőt tisztelniök kellene felségedben." E pillanatban továbbították Katalinnak, fülébe súgva, Kemény üzenetét: Munkács otthonaként várja, csak előbb Csáky hordja el magát csapatával. A fölösleges vérengzést akarják így elkerülni. „Csáky nélkül én be nem megyek, még ha Munkács vára egészen az alatta levő heggyel finom arannyá válna is!" – rikácsolta Katalin magából kikelve, mintha ösztönös kétségbeesésével ezzel kísérelte volna meg visszatartani az induló, s az ő megudvarlásával és a neki tett szép ígéretekkel adósnak mutatkozó Csákyt. „Az éjjel lehet, hogy esni fog, alattomos ég lakik Munkács felett – léptetett közelebb lovával a hintóhoz Csáky. – Jobbat nem tudok ajánlani kegyelmednek, mint meginvitálni az én közeli váramba, Tokajba. Jó lesz igyekezni!" – mondta gáláns nagylelkűséggel a félelemtől vagy az est hidegétől szederjes ajkú Katalinnak. „A *te* váradba... *Tokajba*... fenség helyett már csak *kegyelmedet*." Katalin egészen megdermedt e hihetetlen (hűtlen, áruló!) szavak fagyos udvariasságától; védekezően emelte fel kezét, de nem volt képes kimondani, hogy mit akar, mi ellen tiltakozik. A hintó dőlingélő kerekekkel, farolva követte Csáky lovascsapatát az ismeretlen utat rejtő éjszakában. Mögötte megvillant egy fáklya, vagy egy újabb töklámpás, és a köszönet nélkül faképnél hagyott erdélyi testőrök ajkáról mint feltörő borvízforrás, buzogni kezdett az ének:

Megtréfálád magad Chatarina Asszony,
Elhagyád kencedet, ki neked nem haszon,
Az mely te latrod volt, árulód is azon
Csáky miatt lészen pendelyed is vászon.

Mind többen fújták, egyre csúfondárosabban. Katalin most már tudta, hogy ki az a Laskai János. Aztán egyszer csak más dal zengett mögötte, s ő érezte, úgy tűnik tova az éneklők öntudatából, mint kihűlő lehelet, mit eszméletlen szájból szellőztet ki a halál.

„A líra utáni lopakodásnál nem találtam izgalmasabbat"

BESZÉLGETÉS MÓZSI FERENCCEL

– *Milyen szellemi hátországot jelent Chicago a magyar verseket író költőnek, egy magyar nyelvű folyóirat, a* Szivárvány *szerkesztőjének és a kortárs magyar költők, írók könyvkiadójának?*

– 1978 óta tekintem irodalmi vagy birodalmi bázisomnak Chicagót. Az év nyarától költöztem oda – úgy tűnik, véglegesen. Az ottani helybeli magyarokra támaszkodom elsősorban, az esetleges olvasótáborra. Létezik Amerikában egy roppant fontos, most már több mint egyszerű munkacsoport, talán idehaza is ismert, hiszen huszonhét éve alakult: az Itt-Ott avagy a Magyar Baráti Közösség, amely komoly kapcsolatokat tart fenn az Anyanyelvi Konferenciával és bizonyos értelemben a Magyarok Világszövetségével is.

– *Néhány verséből világosan kitűnik a Kassák-hatás. Kapcsolatát a magyar irodalom modern hagyományaival bizonyítja az 1992-ben megjelent Mózsi-kötet,* A Remény epileptikája *is. Ebben Kassák Lajos számozott költeményeinek egy-egy sorát használja fel címként vagy mottóként kötetének száz verse elé. Valóban ilyen erős ez a hatás?*

– Úgy érzem, hogy Kassák Lajos költészete, egész írásművészete háttérbe szorult az elmúlt egy évtized során. Az teljesen véletlen, hogy halálának 25. évfordulójára jelent meg ez a kötet. Kassákhoz az indíttatás, a múltja is vonzott: én is kétkezi szállítómunkásként kezdtem. A könyv két hónapos munka eredménye. Ahogy elkezdtem a verseket írni, egy régi Kassák-iskolás képzőművész szomszédom (ez a szomszédság Toronto, Kanada), Marosán Gyula is elkezdte készíteni a komputeres illusztrációkat, és egyszerre lettünk készen a kötettel. A tipográfusunk az eredeti Kassák-kötet verzióját próbálta visszaadni. Egy barátom pedig komputeres zenét szerzett hozzá, a kaposvári tanárképző főiskolán be is mutattuk. Sajnos, nem adhattam a kötethez kazettát vagy lemezt.

– *92-ben megjelent* 21 vers *című kötetében található* Nem csak a ló *című és kezdetű versében szereplő komputer-előtaggal összetett szósor tehát nem véletlen.*

– Ennek hatására keletkezett, és bár a kötet megjelentetésének szándékáról tudtam, de még nem körvonalazódott, hogy miként fogom megírni.

– *Végül is mi ragadta meg Kassákban? Miért mondja azt, hogy Kassák kikerülhetetlen?*

– Saját magamnak is szerettem volna megmagyarázni bizonyos sorokat, verseket, és azt hiszem, hogy ez csak így sikerülhetett igazán. Az ember a magyar irodalom keszonjában érzi magát odakinn, legyen ez az a bizonyos „Kassák-kalap".

– *Mindnyájan „Kassák kalapja" alatt jártak?*

– Én feltétlenül. Örömmel gondolok vissza arra a féléves időszakra, amikor jobbára csak Kassákkal foglalkoztam, mert tényleg megfogott. Mindig tökéletes szeretett volna lenni. Perfekcionista volt, bár ilyen nincs, de törekedni kell rá. Saját magát helyezte az üllőre a kalapács alá, és ez a tulajdonsága volt számomra igazán ösztönző.

– *A* Szénaillat szál *című kötetét elég keményen megbírálta jelenlegi szerkesztőtársa, barátja, Zalán Tibor. Itt olvashatjuk, hogy Mózsi Ferenc „nehezen sorolható bármilyen csoporthoz, műhelyhez... Középen van – meglehetősen egyedül." Elfogadja ezt a véleményt?*

– Ha nem is örömmel, de elsősorban önvédelemből vagyok kénytelen ezt elfogadni. Mint ahogy a Szivárvány keletkezésének is ez az első motivációja. Ha az ember egyedül van – azon kívül, hogy tényleg magányos –, erőteljesebben érik a hatások. Jó lenne, ha azt mondhatnánk, ahogy ezt egyszer egy erdélyi témájú versemben kifejeztem: „az egynyelvűek melege" tart össze közös takaró alatt. Ez tehát egy közösséghez csatlakozási vagy együttmaradási törekvés az esetleges, a feltételes megmaradás reményében. Ezt az tudja jobban átélni, átérezni, aki maga is kisebbségi sorban él és alkot. Én úgy érzem, hogy a fórum vagy az alkotóműhely hiánya nagyon is értelemszerűen, racionálisan szinte hajtja, űzi az embert egy olyan közösség felé, amellyel fontos, szükségszerű lenne az együttlét, vagy legalábbis bizonyos munkáknak a vállalása, megosztása. A Magyar Baráti Közösség megpróbált volna segíteni, de nem nagyon hagytam. Sajátos, egyéni állhatatossága ez az embernek. A kintiekre jellemző az elszigeteltség, és magányukban a legtöbben bizonyos értelemben egyszemélyes intézményekké válnak, vagy állóháborúra berendezkedett egyszemélyes hadsereggé próbálják magukat megszervezni. Ez egyfajta szellemi védekezés, és talán a Szivárványnak is ez teremtette meg az alapját. De ahhoz, hogy ezt a munkát – most már másfél évtizede – folytatni lehessen, ahhoz munkatársak kellettek. Ezért jó érzés, hogy sikerült egy itteni szerkesztőtársra találnom Zalán Tibor személyében. Nagy nyereségnek érzem.

– És honnan kapta a folyóirat a címét?

– Nem mintha Gárdonyit tartanám a legjelentősebb magyar írónak, de ez a sokat idézett gondolat megragadott: „Magyar író ne tintával, hanem a szivárvány hét színével írjon." Mi pedig továbbvittük a gondolatot: mi írjunk az általunk kikevert nyolcadikkal! Ez adta a folyóiratunk címét.

– 1989-ben jelent meg magyar–angol nyelvű kötete, az Imantra. *Ennek egyik ciklusa a Tízparancsolat szubjektív átértékelése. Ferdinandy György elmarasztalja kritikájában, azt mondja, hogy a költő „banalizálja", néhol közhelyekkel oldja fel az eredeti szöveget. Öt év távlatából érez valami igazságtartalmat ebben a megállapításban?*

– Egy kritikusnak feltétlenül lehet ilyen véleménye. Mégsem tudom ezt elfogadni – még ha kritikusi jószándék vezette is. A Biblia még ma is olyan izgalmas olvasmány, amihez bármikor fordulhat az ember. A feltett kérdésekre mindenki saját magától vár választ. Ennek a kötetnek szerves része az a tizenegy vers is, amely a Mantrák címet kapta, így a kettő együtt a Kelet és Nyugat filozófiája közötti magyarázatok verses válasza lett volna. Olyan feszült időszakban tudtam ezt nem egészen két hónap alatt papírra vetni, amikor nagyon fontos volt számomra a reggeli mantraszerű tisztulási folyamat, lelki gyakorlat.

– Egy másik kritikusa eklektikusnak tartja költészetét. Hol romantikus pátoszt érez benne, hol pedig a kívülálló hűvösségét. Dicséretnek vagy elmarasztalásnak tartja ezt a véleményt?

– Elmarasztalásnak érzem, de igazat kell adnom mégis a kritikusnak annyiban, amennyiben itt a poeta doctus és a poeta natus harcáról lehet szó. Nagyon rokonszenves természetesen a nyugatosok gyönyörűen kidolgozott verskatedrálisa, amit talán csak Kányádival lehetne manapság kívülről restaurálni, megközelíteni, bekopogtatni, megkarcolni, de én nem érzem azt. Számomra a vers és maga a komponálás alaphangulat, és ennek örömzenének kell lennie. De mivel az élet nem mindennap örömünnep, lehetséges, hogy eklektikus ilyen értelemben a költészetem. Én új nyomokon, csapásokon igyekszem, mert az új keresése nagyobb izgalmat rejt magában, mint a hagyományos ösvény megtalálása.

– *„Kettős kötődésben élek – odakint is, idebent is." – nyilatkozta egy interjújában. Ám* a lehetetlenség határán... *című verse arról árulkodik, hogy ez mégsem olyan természetes. Idézzük fel néhány szép sorát: „mi közöm e tájhoz? / az otthonosnak mondható lakhelyhez? / itt élünk itt születtek gyermekeink / de mi még elvágyunk / az ottani kevesebb is több mint / az itteni összefoghatatlan."*

– Az ember felvesz egy olyan kitinpáncélt, ami látszólag védettséget ad, de belül mégis képlékeny marad. Én azt hittem, hogy a líra ellen meg fog védeni az élet keménysége, és talán ezért volt jó szállítómunkásként kezdeni. Valahogy az ellentét következett be. A harcokban az ember talán keményebb lett, ugyanakkor a képzelete szinte a költészet kenyerére kenhető. Hogy miért élek kettős kötődésben vagy kötöttségben? Ha változatlanul valahol a Városliget környékén élnék, akkor sem lehetnék nagyobb magányban, mint most Chicagóban, a felhőkarcolók árnyékában. Számomra már a honvágy is sokkal erőteljesebb volt elmenetelem előtt. Olyan világ iránti nosztalgiát jelentett, ami elérhetetlennek tűnt abban a környezetben és időszakban. Jelenleg meg olyan magatartást kell vállalnom, hogy legyen értelme ott lenni, ahol vagyok. Nekem ezt megadta az a közösség, amelyben élek. Az ember alapvető jogaihoz tartozik a szabad költözködés. Nem mondok le arról a lehetőségről, hogy hat-nyolc hetenként visszajöjjek a Városligetbe, vagy akár Kolozsvárott vagy Marosvásárhelyen látogassam meg a barátaimat.

– *„szürkül az anyanyelv" – panaszolja fel szinte Márait idézve* A rímek sem *c. versében, majd így fejezi be: „eltörött témáim / torlaszként hevernek". Tudjuk, hogy Határ Győző, Ferdinandy György szinte naponta szótározza az anyanyelvét, hogy felfrissítse szókészletét. A rendszeres hazajárás jó ellenszere ennek a „szószegény" állapotnak?*

– Nem feltétlenül, de tudatosítja. Reggelente, kutyasétáltatás ürügyén kiszellőztetem a gondolataimat, és a már említett „mantra"-szerű letisztulási folyamattal megpróbálok eljutni egy olyan témához, amit érdemes nemcsak leírni, hanem a maradandóságában is reménykedni.

– az elérhetetlen *című versében, melyhez Nagy László-mottón vezet az út, így ír: „az elérhetetlen és elhagyhatatlan HAZA". Ez a kifejezés több, mint egy pillanat megérzése.*

– Változatlanul antagonisztikus ellentétet rejt magában ez az érzés. Akármennyire is szeretném magamat önmagam előtt úgymond tisztára mosni, ez nem sikerül. Mi mégis valami elől – valljuk be őszintén – leléptünk, még ha önmagunk elől nem is sikerült. Nem is ez volt a szándékunk. A tudat terhe, az a bizonyos batyu a legnehezebb, ezt továbbra is visszük. Az, hogy az ember hat-nyolc hetenként megpróbál hazajönni, csak dicséretes szándék, de nem ez a megoldás. Ehhez talán az itthoni szerkesztőségi órák révén kicsit közelebb jutottam. Amikor Magyarországot elhagytam, nem tettem fogadalmat arra, hogy visszatérek-e vagy sem. De ha már visszajövök, nem ülhetek be egy turisztikai jellegű házi filmvetítés közepére – merthogy az első alkalommal ez volt az érzésem. És bár utazási irodából élek, nem szeretnék kultúrturista lenni, mindenképpen hasznossá akarom tenni magam.

– *Végül is mi motiválta a nagyon nehéz döntésben, az emigráció vállalásában?*

– Elsősorban az, hogy ne érezzem szinte naponta a bukást, a falnak ütközést. Úgy éreztem, hogy joga van az embernek szétnézni a nagyvilágban. Ez egyfajta kihívás volt, amelyre nem lehetett akkor adminisztratíve egyszerűbb utat találni. A kíváncsiság vitt ki, a vágy, hogy szerencsét próbáljak.

– *A* Versvisszafojtva *című, válogatott verseket tartalmazó kötetében szerepel a Magunkra maradtunk c. költemény. Utolsó sora mintha kétségbeesett kiáltás lenne: „velünk mi lesz?" Mivel nincs datálva – ahogyan a többi vers sem –, nem tudjuk, hogy ez az életérzés mikor, meddig érvényes.*

– Szándékosan nem dátáltam a verseket, amelyek 1978 és 82 között születtek, de ma is vállalom ugyanúgy őket. Lehet, hogy a nyugati élet változtatott meg, de én valaminek a hiányát érzem idehaza is. Példaképek nélkül élünk, pedig a hősök ugyanúgy kellenének ma is. Valahogy minden üres lett körülöttem. Lehet, hogy én vontam ki magam a valóságból, és egy kétes, külső tartományba költöztem.

– *Talán erről szól a kötet másik verse is, amely* A realizmuson felül *címet viseli? Mi lehet az a „bizonytalanul gyönyörű / lebegő szorongás"?*

– Évekig, egy évtizedig líralesben álltam. Megvolt az elképzelésem, és az első öttíz esztendő azzal telt el, hogy nagyon szerettem volna valamiről a magam számára is tudomást szerezni. Akkor még szó sem volt a költészetről, vagy akár az írásról, csak az az állandó feszültség volt bennem, amitől majdhogynem felrobbantam. Talán, ha az eljövetelemre utólag magyarázatot kellene adnom, akkor védekezésül azt hozhatnám fel, hogy az íráskészséget ez hozta ki belőlem. Az elszakadástól való rémület. A szicíliai – hét hónapig tartó – magány, amely aránylag kellemes, de mégiscsak kényszerállapot volt. A líra utáni lopakodásnál a mai napig sem találtam izgalmasabbat. Minden verset úgy kellene megírni, mintha az utolsó lenne, mert nem lehet tudni, hogy másnap lesz-e ilyen lehetőség. A szándék nem elég, kell valami, ami az emberben az alapgondolatot elő is hívja. Hálás vagyok a sorsnak, hogy eddig ez – ha nem is egyenletesen – sikerült. Csak úgy érdemes írni, hogy az ember végére jár a dolognak. De remélhetőleg sohasem lesz vége.

– *És ez a „realizmuson felüli lebegés" stílus vagy állapot?*

– A hetvenes években ez állapot volt, ugyanakkor egy lírai lehetőség keresése is. Volt egy sámánista festő barátom, Sós József, aki Brüsszelben él, és úgy írja alá a képeit, hogy Jóska Sós. A vele való megismerkedés hozott elő bennem addig nem ismert alkotói szándékot, lehetőséget. Ez koncentrálási alapon működik, mint a varázsige vagy az ima. Az első kötetemben, *A képzelet kertjei*ben kutattam ezt, a valóságot statikus jelekkel próbáltam a magam számára visszavetíteni. Menet közben jöttem rá, ahogy Sós József is a hagyományos festészeten keresztül jutott el a sámánisztikus festészetig. Itt lehet igaza azoknak a kritikusoknak, akik a verseimet eklektikusnak érzik. De hát miért ne lehetne eklektikus két évtized költészete? Az önkontrollt kell odáig fejleszteni, hogy ne minden megírt sort közöljön az ember, s az öncenzúra a legnehezebb. Valaminek a nagyon erőteljes keresése is eljuttathatja az embert egy olyan tudat alatti állapotig, ahol meg kell hogy álljunk, mert teljesen zárt világoknak a még zártabb kapuját nem lehet felnyitni, legalábbis nem olyan egyszerű, mert az már az őrülethez vezethet. Sós József eljutott odáig, hogy több mint ötszáz kazettára énekelte fel sámánisztikus dalait, verseit.

– *Kétnyelvű kötete kapcsán vetődik fel a kérdés: miért nem fordít amerikai szerzőket?*

– Több mint húsz éve élek kint, de Amerika még nem érintett meg annyira, hogy ezt tegyem. A munka mellett időm sincs, és még mindig a magam dolgaival bíbelődöm. A szellemi Amerikába egy hátsó kiskapun próbálok bekopogtatni, ezért egy múlt századbeli amerikai filozófus, Ralph Waldo Emerson szellemi kiskátéjából próbáltam magyar verset kihozni – ezek a maximális axiómák, azaz a *Maxiómák*. A hetvenhét idézet alapján megkíséreltem lemenni a gyökerekig, megmagyarázni magamnak, magunknak

azt az életformát, világot, amelyben élünk. Megdöbbentett, amikor megtudtam, hogy már a múlt század végén, 1894-ben Szász Károly lefordította Emerson mester verseit. Csodálatos dolog, hogy egy embernek, aki 1882-ben Bostonban meghal, tizenkét év múlva már magyarul is megjelennek a gondolatai. Én az alapgondolatot szinte majdnem szóról szóra lefordítva viszem tovább, és mintegy szemet találva bonyolódom egyre jobban és jobban bele az alaphangulatba, emelem át a magam verses világába.

– *A* Versvisszafojtva *befejezésében egyfajta írói ábrándot vél az olvasó felfedezni. Ezt írja: „Egyszer majd át fogok csapni a szépprózába. / Olyan szép írni. Prózát." Meddig jutott el a megvalósulás útján?*

– Semeddig. Szerettem volna, de itt a kritikusoknak igaza lehet. Olyan sokan írtak már rosszul vagy nem egészen elfogadható írásokat (persze ez könnyű magyarázat lenne). Elsősorban az időhiány akadályoz. Úgy érzem, hogy majd ötven után kellene, és lehet, hogy dráma lesz. A naplókon és az ismertetéseken kívül nem hiszem, hogy szóra érdemesíthető írásom lenne. Hogy lesz-e, majd elválik.

Budapest, 1994. jún. 3.

Erdélyi Erzsébet–Nóbel Iván

SZURCSIK JÁNOS: VIRÁGÁRUS

MÓZSI FERENC

az elérhetetlen...

„Itt maradunk magas hazánkban
a havazás fehér szívében...”
Nagy László

az elérhetetlen és elhagyhatatlan HAZA
fagy-magas fehér-magas havazás-magas
szív-magas
ridegen zuhogó puhán kószáló
közel-távol távol-közel
pontos ütéseket mérve lelkiismeretünkre

tonnás harangnyelvek zsongása
állandóan hívogató csalogató vonzás
amitől maradna is menekülne is az ember
több és nemesebb gond félteni
azt a kicsinyke még megmaradt izzó helyet
nincs annyi hó mely befedhetné előlünk

csak hull és hull és egyre hull
a szorongás
nagy fehér aggodalom-takaró hűti szívünket
de csak nem csendesedik
ez az olvaszthatatlan gyász ideje
a fehér hallgatásé a fehér csöndé
mikor a Mindenség is döbbenten várakozik és
ebben a vakító nagy hóhullásban elindul
egy eltévedt szó

hogy megtalálja búvóhelyét...

meztelen erdő...

„kinek fáj emberek...?”
Nagy László

meztelen erdő ruhátlan gondok
könnyen elpusztítható fészkek
letörögethető fájdalmas gallyak
a kéreg is elhagyni készül törzsét
maradnak az évgyűrűk kitüremkedések

késekkel jő ellenünk a fagy is
kivájja nézésünk kitépi hajunk
összecsomózza reumás ágaink

az összekapaszkodás reményét is elfújja a szél
kopasszá komorodik a táj
kinek fáj a magára maradt természet?

nem tisztázott körülmények között
kiirtott tisztás
a vegetáció végzete
biológiai hadjárat

kinek a kezébe jut a végrendelet
mi az üres borítékok üzenete
mi nem kerüli el a figyelmet
mi lesz az előhívatlan negatívok sorsa
milyen kép marad meg
a távolbalátó homályos emlékezetén

milyen nyelven menthető át az ígéret...?

NÉMETH JÓZSEF: UTOLSÓ KÉP

KABDEBÓ TAMÁS

Se házát, se mezejét,

se másféle jószágát ne kívánjad, mondja a tizedik parancsolat. Mózes II. könyvének XX. részében ezt a bevezetőt találjuk: „Az Isten a Sínai hegynec teteiről adgya á Tíz paranczolatokat, mellyekben megtanít mi légyen az ő akarattya, mit kellyen czelekednünk és mit kellyen el távoztatnunk"... Károli Gáspár írja ezt így magyar nyelven a Vizsolyi Biblia margójára.

Minekutána huszonhat versezet következik, mely parancs is, parancsoló magyarázat is lévén, „magában foglalja" a tízet. Ám Mózes, mint tudjuk, összetörte a kőtáblákat, majd újabb és újabb parancsok zuhatagát hozta le a hegyről, azaz kapta meg az Úrtól, aki kiegészítette a tízet.

A tízparancsolat, azaz dekalóg (Cs. Szabó László emlegette így) „tizedik" parancsolata az ószövetségi első listában, Károli szavával így hangzik: „Ne kévánnyad az te felebarátodnac se feleségét, se szólgáiát, se szolgáló leányát, se ökrét, se szamarát, és semminemő marháiát."

A jelen szerző négy elmúlt esztendő során négy „parancsolatról" írt, azokat a mai élet folyásába elhelyezni kívánó evilági kommentárt. A „ne ölj", a „ne lopj", az „Uradat, Istenedet imádjad, és csak neki szolgálj" látszólag egyértelmű parancsok, az egykori és mindenkori embernek szóló intelmek. Erkölcsi normákat kodifikálnak, a hívőnek, *Isten kézjegyével,* a hitetleneknek a józan észen alapuló törvényhozás erejével. Isten „szolgálata" alatt, a korok folyamán, bármilyen Isten (Moloch, Allah, Eros) szolgálatát is lehetett érteni. Későbbi időkben már mindenki megegyezett abban, amit az Újszövetség (az Evangelisták, de Tamás apostol is, majd a magyar közmondás) így foglal össze: *Két lovat egy fenékkel megülni nem lehet* – egy ember két urat nem szolgálhat híven.

A „tizedik parancsolat" viszont egyike a látszólag legmindennapibbaknak, és éppen ezért a legnehezebben követhetőeknek. Ugyanis a birtoklás éppolyan természetes, mint annak elirigylése, elkívánása vagy elorzása.

Az Írás tanulmányozói tudják, hogy a dekalóg mai alakját a keresztény középkorban érte el, az egyházatyák tanítása nyomán. Rendet kellett teremteni az ószövetségi örökségben, mely egyrészt a zsidó nép egyedi szokásainak gyűjteményes könyve volt, másrészt általános emberi magaviseleti kódexszé nőtte ki magát. Az összehasonlító vallástan ismerői azt is tudják, hogy más kultúrák másként – habár lényegileg hasonlóan – reagálnak az emberi viselkedés megszabályozásának szükséges kísérleteire. Olvassuk el a *Korán*t, a *Védák*at, *Buddha tanításai*t, avagy – napjainkban – Hamvas Béla összegzéseit. A fundamentalisták – bármelyik kultúrán belül – a parancsok és intelmek szigorú, szó szerinti értelmezését írják elő, mit sem törődve a legiszonyatosabb ellentmondásokkal. Mózes például alig jön le a hegyről a „ne ölj" paranccsal, máris kardélre hányat 3000 olyan hitsorsosát – a *Csak neki szolgálj* parancs nevében – akik időközben bálványimádásra adták fejüket. A Korán az igaz szó és az adott szó betartásának feltétlen követését írja elő, majd hozzáteszi, hogy a *gyaurok*at azért be lehet csapni. Buddha és követői szerint a szenvedéstől úgy lehet megszabadulni, hogy levetkezzük szenvedélyeinket, viszont semmiféle panaceát nem ad a gyász elviselésére, holott a legnagyobb emberi szenvedés hozzátartozóink korai halála.

A mózesi parancsolatokban sok szó esik (több mint huszonhét idevágó versszakban) a földről, mezőről - lévén csak olyan alapvető dolgok, melyeknek megszerzéséért a „Kánaánba" vezető pásztorkodó vándorút megindult, de *házról* a mai értelemben szó nem lehet, csak hajlékról, hisz a vándorló népek sátorban laktak. No de ne kukacoskodjunk, hiszen értjük a lényeget: ne nyúlj a máséhoz! - legyen az asszony, szolga, vagy birtokolható tárgy, eszköz, ingó, ingatlan. (A biblia-kritika úgy tudja, hogy Mózes törvényeit egy későbbi korban írták le, amikor a nép már városlakó is volt.)

Az erkölcsi kódexszel bajlódó vallások, valamint az azok nyomán keletkezett, később elvilágiasodott törvénykönyvek sokkal nagyobb mértékben tartalmaznak tiltásokat és óvásokat, mint megjelölnék a pozitív cselekedetek útjait és módjait. Ebből a szempontból - e nézőpontból is - hatalmas előrehaladást jelent az Újszövetség egésze, és különösképpen Jézus szeretetparancsa. Minden ember a felebarátunk, szeretnünk kell ellenségeinket (is), lehetőleg úgy, mint önmagunkat. Elijeszt ennek a sztratoszférába helyezett normának mindennapi képtelensége. A részletesebben ismert életutakból csak Assisi Szent Ferencé volt olyan, ami az evangélium egészét felvállalni látszott. Mi több, ez a mongolok dúlásával egy időben élt umbriai szent olyan természetszerető, állatbarát, környezetvédő létezést vetített előre - önnön példájával -, hogy a 21. század új példaképe is lehetne.

A *Poverello* megszabadult földi javaitól, és közösségét is megszabadította azoktól. Az eredeti ferencesek kolduló barátok voltak, az evangélium intelmeit komolyan vették („Könnyebb a tevének...", „vesd el... kövess engem") és felállították újra azt a közösséget, amelyről Lukács evangéliuma szól az Újszövetségben. Amijük lett - templom, miseruha, könyvek, kelyhek, egyszerű éléstárak, művelésre elnyert templom körüli területek -, azt közösen birtokolták. Más kérdés, hogy egy század sem telt el, máris reguláikat másképp értelmezték, apátjaik meghasasodtak, templomaik csillogtak az aranytól. Baj ez? Brazíliában hallottam egy ottani földönfutó szegény embertől: „Mikor belépek a Szűzanyáról elnevezett díszes, aranytól csillogó katedrálisba, ugyanolyan gazdagnak érzem magam - hiszen e pompában nekem is részem van! -, mint a földesúr, akinek földjén dolgozom."

Itt Irhonban jól ismerek egy fiatal magyar atyát, aki misszionáriusnak készül. Tanítómesterével, egy Brazíliában dolgozó ír missziós pappal is találkoztam. Ez az ember, felszentelt katolikus pap, az egyház belső forradalmát hirdette. A *felszabadítás-teológia* nevében le akarta törni a megcsontosodott egyházi parancsok mögé bújó, még mindig feudális rendet, az egyházi javak teljes szétosztását hirdette, bízott a szegénység, az éhezés, a kiszolgáltatottság megszüntetésének lehetőségében. Ő így értelmezte a „tizedik parancsolatot": „Ház, mező a földesúr és egyéb urak birtokában van. Azért az övé, mert ő vagy ősei elorozták, eltulajdonították, amiknek egy hányada a szegényeket illette volna meg. A jogviszonyok helyreállítására van tehát szükség!"

A dolog persze nem egyértelmű. Az Ószövetség a földről („atyáink földjéről") mint a szent dolgok egyikéről ír. Azt sugallja, hogy a földet az ember használatra - mintegy bérbe - kapta az Istentől. Ha így van, akkor a tulajdonjog nem más, mint bérleti jog, s a „bérlőnek" kutya kötelessége, hogy embertársait - munkavállalóit - maximálisan részesítse a föld hozta javakból. Ez azonban nem történik meg. Sem Dávid király, sem a magyar István király, sem Erzsébet angol királynő idejében, holott most éppen a lehető legjobb, legbölcsebb, és sok tekintetben viszonylag „önzetlen" uralkodókra utalok. A hatalom azonban komplex dolog, másra is kötelez, feljogosít, más megszorításokkal is él, engedményeket is kíván, más egymásba fonódó tetteket is

mentesít az egysíkúbb értelmezésektől, mintsem azzal törődjön, hogy a *szociális kérdéseket* hozza állandóan előtérbe. Hovatovább arról is szó van, hogy a hatalmasok egy bizonyos közösség nevében uralkodnak, s tetteiknek része ennek a közösségnek a védelmét szolgálja. Magyarán: Dávid jókedvűen elbánt a filiszteusokkal és egyéb protoarabokkal, Szent István a pogány magyarokkal, Erzsébet a katolikus angolokkal, mint az idegen hatalom, Fülöp spanyol király szállászcsinálóival. Mindazonáltal belső intézkedéseiknek szociális voltát – a saját korukba helyezve őket – kifogásolni lehet, megkérdőjelezni aligha.

Az újkor korábbi történelmének van két mélyreszántó szociális-politikai kísérlete, melynek hatása az utánuk következő részletkísérletekre meghatározó. Az első az angliai forradalom, mely levágatta a törvényes uralkodó fejét, új törvény hirdetett, és egy választott gyülekezetet, a parlamentet tette meg – a nép nevében – országló úrnak. Ezt a kísérletet Cromwell mellékvágányra siklatta, majd a dicsőséges forradalom beépítette egy kompromisszumos megoldásba, mely – fejlettebb formában – azóta is működik.

A francia forradalom hasonló kezdeti lépésekkel indul: királykivégzés, a hatalom bázisának kiszélesítése, és a kísérlet ugyancsak elsikkad a nép nevében zsarnokoskodók, a terror indíttatóinak kezén. Amikor az egyeduralkodó Napóleon és a monarchia visszaállítása után a franciák eljutnak a kompromisszumhoz, ismét a hatalom bázisának kiterjesztését észleljük.

Mindkét kísérlet az alkotmánymegdöntésen/módosításon túl szociális is. A „javak" ugyan nem kerülnek („nem kerülnek vissza") a *nép* birtokába, s bár ez a szó: „nép", egyre amorfabbá válik, kétségtelenül több *ház és mező* kerül a király és a nemesek szűkmarkú, elidegeníthetetlen birtokából a polgárság, a kereskedőség, a korai iparosság, a gyarmatosító vállalkozók kezére.

Marxnak sok hibája és messianisztikus botorsága ellenére is zseniális felismerése az extraprofit-elmélet. A „kapitalizmust" és „imperializmust" támadó kritikájának fénypontja, hogy kimutatja: szegényebb és elmaradottabb országokat harácsolással és rablással, földfoglalással és kereskedő-támaszpontok létesítésével, olcsó munkások vagy rabszolgák sorompóba állításával használnak ki gazdagabb birodalmak.

Ez a nyilvánvaló, sokszor kontinens méretű harácsolás olyan igazságtalanságokat, „ház- és földnélküliséget" okozott láncreakcióval világszerte, hogy egyáltalán nem csodálkozhatunk a kritikus „új" tannak, a marxizmusnak 19–20. századi hódításán.

Marx és harcostársai, valamint követői (Engels, Lenin, Trockij) a francia forradalomra tekintenek vissza, mely meghirdette a Szabadságot, Egyenlőséget és Testvériséget, megnyirbálta az Egyházat (mely akkor főképp belenyugvást hirdetett), kiélezte és elméletileg igazolta az osztályharcot. Ebből azután fetist csinált.

Az angol szocializmus viszont – mert az erősebb, a szakszervezeti ágra gondolok (nem a chartisták baloldalára, hol Ernest Jones Marx követője volt) – az angol forradalom tanulságait szívleli meg, s a kompromisszumos gyakorlatot folytatja. Robert Owen saját gyárán belül munkaközösséget szervez, és a profit szétosztásának békés módszerét ajánlja. Az angol vállalkozónak nem kell az osztályharcos csatában egy proletár golyójától elesnie. A józan belátás arra bírhatja, hogy osztalékot nyújtson vagy juttasson társtulajdonosoknak, érdekeltté tett dolgozók kezébe.

A demokrácia az angol minta alapján születik meg mind idea, vagy ha úgy tetszik, mint a görög ideának új, modern változata. A görögöknél több volt a rabszolga, mint a szabad. Az ószövetség népe a legyőzöttekből szedte rabszolgáit. A jelenlegi demokrácia biztosítja polgárainak a szabadságjogok nagy részét és a polgárok közé számí-

tandók csak a volt (vagy meglevő) gyarmatiak, akik a bevándorlótörvényeket megkerülve az anyaországban belecsöppennek a nyugati demokráciába, és élvezik a jóléti állam áldásait.

A francia mintából kiinduló, az államkapitalizmus irányában elfajzott „szocialista" rendszerek, miközben a ház és mező közös birtoklásának szükségességét papolták, egy egészen sajátos mellékvágányra futtatták, majd gazdaságilag kisiklatták az egész szerelvényt.

Az igazságosabb, a szociálisabb rendszer követelésének magyar gyökerei (hacsak vissza nem megyünk a 16. század protestáns prédikátoraiig) lényegileg a múlt század elejéig nyúlnak vissza. Egyrészt itt van Táncsics, az ipari munkások szószólója, kinek, ha lenne kifutása, a szakszervezetek hegemóniáját hirdetné, másrészt itt van Petőfi, aki hirdeti és verseiben megéli a világszabadságot, harmadrészt pedig itt van Eötvös József, a törvényjavasló, majd törvényhozó, akinek a társadalmi harmónia az eszményképe.

Marx mint kritikus: változatlanul nagyszerű, mint bölcselő: fabatkát sem ér, mint társadalomátalakító: kifejezetten káros. Határ Győző írja önéletrajzában: „Miféle bölcselő az, aki nem magyarázni akarja a jelenséget, hanem *megváltoztatni* a világot? Az akcióprogram nem világmagyarázat"... (139. lap.) Marxnak és követőinek akcióprogramja (csakúgy, mint Robert Owené) a bibliai ősközösség gondolatára megy vissza, melynek hajdani létrejöttében az Ószövetség befolyásának nagy szerepe van. A Messiás az (inter alia), aki megszabadít a rossztól, kiszabadít a rabságból, és beteljesíti az igazság uralmát.

Segíts magadon, az Isten is megsegít: a mindenkori szociális intézkedések a bármikori javak igazságosabb elosztását is célozzák, és azon túl, amit Jeremy Bentham így fogalmaz meg: „A legtöbb jót, a legtöbb embernek." Az angolok nem tagadják az osztályharc létezését, mégsem csinálnak belőle akcióprogramot. A kisiklott „szocializmus" leghibásabb alapvetése az volt, hogy bár a *legfőbb érték az ember* jelszót papolta, az állandó gyűlölet, torzsalkodás, bosszú légkörében élt, *az osztályharc nevében*. Ezzel az ellentmondással akkor sem lehetett volna megbirkózni, ha Lenin angyalnak születik, és Sztalint azonnal leváltják. A másik ellentmondás a „szocialista extraprofit" burkolt szovjet programjában keresendő. Az úgynevezett „kommunizmus" – miért, miért se – a nagyorosz imperializmus szállascsinálója lesz, s a nagy táborba belökdösött népek egyenként adják fel országuk házát, mezejét, függetlenségét, embrionális demokráciáját az új Molochnak. És íme, kialakul az elkendőzött rablás, a javak elpalástoló elkobzásának egy harmadik ürügye, a világverseny. A „szocializmus" építésének és nemzetközi hegemóniája létérdekének lett záloga a be nem vallott fegyverkezési verseny, mely a megfosztott, „államszocialista" népeket tovább fosztogatta, azért, hogy az „állam" – helyesebben a birodalmi rendszer – minden második fillért vagy kopejkát a nemzetközi vetélkedésre fordíthasson.

Régebben is sejtették, többek között Lamarck is – de Saint Simon sem járt messze a gondolattól –, mégis Darwin mondta ki egyértelműen: *az élet harc*. Az egyének és a fajok küzdelme a fennmaradásért, a folytatásért, melynek egyik természetes módja a terjeszkedés. Az angol tudós elmélete után egy évszázaddal egy osztrák tudós, Konrad Lorenz úgymond „kísérleti úton" mutatta ki, hogy az életharc legfontosabb és legáltalánosabb fegyvere az agresszió, melyre minden emlős hajlamos, és minden más élő állat képes, beleértve a legegyszerűbb szervezetűeket is. Koestler – biológus barátainak ösztönzésére – az emberi agressziót majom-örökségünknek nevezte, s azokból a tanulmányutakból, mit majomközösségek közt etológusok az elmúlt húsz évben megtettek, kiviláglik, hogy a világhírű író nem járt messze a valóságtól. A szomorú valóság tehát

az, hogy nem az „osztályharc" miatt vágyunk egymás házára, mezejére (feleségéről nem is beszélve), hanem mert a belső biológiai ösztön, az agresszió hajt bennünket. Még a vetélkedésben is felfedezhető az agresszió egy hol intellektuális, hol brutálisabb formája, bár a rivalizálás nem feltétlenül területhódító foglalatosság, hisz lehet a barátkozás, a békés együttélés egyik megnyilvánulási módja is.

Az emberi élet folyamának és teljességének része a társadalmi lét, mert – mint Bessenyei írta – az istenek egymás boldogításába helyezték saját boldogságunkat, s ez valamiféle társaság híján alig elképzelhető. Még a magányos, az úgymond izolált életek – a prémvadászoké például – is kötődnek nagyobb közösségek szükségleteihez. Hibát követ el azonban az a gondolkodó, aki a társadalmi élet gazdasági eredőjében véli felfedezni a mozgatórugók alfáját és omegáját. Kétségtelen, hogy az anyagi javak szerzése és fenntartása alapvetően fontos tevékenységnek számít, de nem fontosabb az egészség fenntartásánál vagy a nemzetalkotó szokások megőrzésének és egységesítésének, integrálásának törekvésétől. Másképp szólva: az egyedi boldogulás mellett *a törzsi vagy nemzeti boldogulás* ugyanúgy lehet az *agresszió* kiélése, vagy az erőt pozitív támogatási irányba terelő *közjó* fenntartásának aktív állapota. A közjó is sokféleképpen értelmezhető. Az egyének vetélkedésén és az osztályok harcán túl a közjó egy integrációs tevékenység fókusza, mely azon a felismerésen alapszik, hogy mindannyian egyetlen, az emberi faj tagjai vagyunk, ami tehát jó „az embernek", az egyben közjó is.

A közbeeső viszályok közül a nemzetek harcos rivalizálása, a háború a sok egyedi, apró csip-csup ok mellett az agresszió megnyilvánulásainak gyilkos/öngyilkos méretű felduzzadása. A fajok lebecsüléséből vagy idült fölbecsüléséből eredő harcok is hasonló tövön nőnek, de tápot nyernek a véres küzdelmek egyfajta kicsavart védelmi alapállásból is. Az én szokásrendszerem jó, kultúrám felsőbbrendűbb a tiédnél, ergo a tied terjedését meg kell akadályoznom – tűzzel, vassal.

Se házát, se mezejét. A biblia, láttuk, idejekorán megpróbálta a túlburjánzó emberi agresszió útját állni, pozitív tiltásokkal. Jézusig csak kevesen és nem egyértelműen beszéltek a szeretetről. (Az esszénusok, a sztoikusok, a Tao egyes fejezetei.) Mivel a Bibliának és egyéb szent könyveknek nem sikerül az emberi ösztönöket megzabolázni, a múlt század erőszakos társadalomjavítói, az anarchisták, a marxisták, a jelen századi terroristák írták elő maguknak a történelem kijavításának, az ember erőszakos megváltoztatásának, az új társadalom megvalósításának követelményét. Az a nép, amelyik a parancsolatokat *kapta*, a pusztában vándorolt; az az emberiség, amely ma *visszautasítja*, a pusztaság felé tart.

Az igény valós, az útkeresési módok csődöt mondtak. A kudarc egyik – bár nem egyetlen oka – éppen az erőszakosságban rejlik, mert – ilyen az emberi természet – erőszak erőszakot szül. A revolúció istenítése helyett biztosabb kibontakozásnak tűnik a természetes, a visszavonhatatlan, az elodázhatatlan, ám felgyorsítható evolúció. Nem kell elvenni, eltulajdonítani mások házát, mezejét, szürke szamarát, mert az akció reakciót szül, hanem olyan rend létrehozásán illik munkálkodni, amelyben ház, mező és fiaszamár mindenkinek jut. A nemek harcában pedig éppenséggel szerepcsere történt. *The female of the species is the more deadly of the two.*

A dolog persze még elmondva, leírva sem egyszerű, hát még belegondolva! Biztosnak látszik annyi, hogy az ember, az individuum „megváltozása" ugyanolyan fontos, mint a „társadalomé", amelyben él. Ok, okozat egymásra hat. Szüntelenül. A közeg termeli ki az ember kollektív jó és rossz tulajdonságait, az ember önmaga építi, alakítja, változtatja meg önnön közegét. A *harcok* nem kikerülhetők, ám tompíthatók és kanalizálhatók. Ép elmék belátták már, hogy a felszított agresszió a kultúrvilág,

az emberiség elpusztításához vezethet, a „mező" túlhasználása annak elsivárosodásához, a föld bioszférájának kimerítéséhez, tönkretevéséhez visz. A túléléshez, a *boldoguláshoz* kollektív szükségünk van egy olyan megértésre (hogy rendszer-e ez vagy sem, majd elválik), mely az erkölcsi törvényeket, amik a közérdekben és a józan észben gyökereznek, halálosan komolyan veszi.

A kisiklott szocializmusban az ember – a legfőbb érték helyett – egymásnak farkasa lett. A „kapitalizmus" sem különb a Deákné vásznánál. Ezermilliókat hagy éhezni, miközben százmilliók dúskálnak a javakban és tízmilliók dőzsölnek. A számok megnőttek, az erények nem. Mikor és hogyan lesz egy olyan kísérlet, ami nem az emberek bőrére megy, sőt a két mód pozitív alapeszméjének eredőjeként egy elfogadható közjót, egy szociálisan nem igazságtalan és individuálisan is kielégítő rendet teremt? Az egyénnek révbe kell jutnia, a közösségnek lélegeznie kell, a kettőnek integrált közös célok irányában, ölés és erőszak nélkül ildomos előrehaladnia. Lehetséges-e ez?

Se házát, se mezejét, se másféle jószágát ne kívánjad. A mai körülmények között ez a parancs nemcsak anyagi, hanem intellektuális javakra is vonatkozik, és legfőképpen arra, amit e kettő az egyén számára biztosít: az egyes ember elidegeníthetetlen jogára, hogy saját dolgaival és családjával törődhessen, melyek részben személyi függetlenségét, szabadságát is támogatják. Akinek se háza, se mezeje, az a legtöbb esetben szolgája annak, aki tőle ezeket már sikeresen elkívánta. Legyen ez egyén vagy az állam, vagy az állam nevében harácsoló korrupt korifeus.

Az isteni törvények emberiek. Akinek úgy jó, hogy Isten az embert saját képmására teremtette, az az isteni szándékokban keressen igazolást. Akinek úgy jó, hogy Isten a kollektív jószándék megnevezése, az ebből merítsen erőt. Jó lenne e két hit és meggyőződés fölé hidat emelni, melyen emelt fővel járhatnának az emberek.

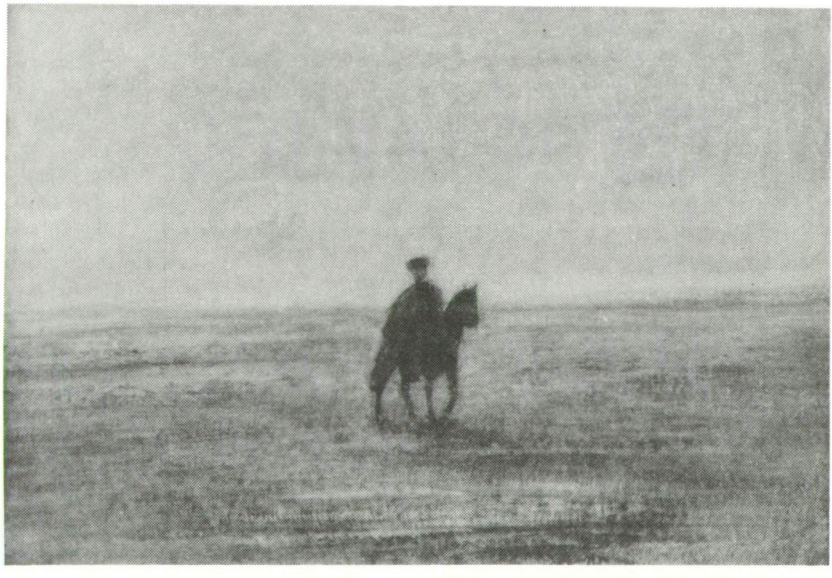

KURUCZ D. ISTVÁN: CSIKÓS

NÉZŐ

BEKE GYÖRGY

Búcsú a szászoktól

1. Mindegyik kisebbségi népcsoport sajátos módon, egymástól eltérően kísérli meg nyelve, kultúrája, nemzeti léte megőrzését. Rendszerint egyazon nemzeti közösség egységesen viselkedik a főhatalommal szemben. A romániai németség, a szászok és svábok, meg a bukovinai és besszarábiai németek magatartásában azonban végig egyféle ambivalencia, kettősség mutatkozott, ami egyes időszakokban egyértelműen a kisebbségelnyomó főhatalom teljes kiszolgálásává vált. Ennek ellenére a bukaresti hatalom éppen úgy felmorzsolta, eltüntette a romániai németséget, miként a törököket, bolgárokat, zsidókat, nem is említve a számbelileg jóval kisebb nemzetiségeket.

Ha valaki az utóbbi négy évtized romániai német sajtója alapján ítélkeznék, akkor esküt tehetne arra, hogy a szászok és a svábok igazi ellenségei, még a Ceauşescu-diktatúra idején is – a magyarok voltak. A bukaresti főhatalom előtti szolgai hajbókolás, a magyarok elleni vádaskodás, a hasonló kisebbségi sorsot viselő magyarokkal való valóságos – groteszk módon: visszamenőleges hatályú – leszámolás jellemezte romániai német újságírók és „közéleti személyiségek" alapállását. Ezek kedvenc témája volt az 1918 előtti Magyarország „leleplezése". Nikolaus Berwanger nevét kell megjegyezni ebből a csapatból, azt az 1935-ben Temesvárott született költőt, akinek aligha lehettek „személyes élményei" az „elnyomó" magyar főhatalomról, s aki a román „paradicsomból" az első kínálkozó alkalommal az addig szintén gyalázott Németországba szökött. Berwanger, a főszerkesztő és írószövetségi országos titkár néha olyan vehemenciával átkozta el az 1918 előtti magyar főhatalom asszimilációs kényszerét, hogy önkéntelenül felébredt a gyanú: Magyarország itt tulajdonképpen ürügy, az igazi címzett a román diktatúra.

Csakhogy ebben a mérgezett légkörben szó sem lehetett olyan magyar–német kisebbségi politikai szövetségről vagy alkalmi együttműködésről, akár helyi szinten, ami 1945 előtt éppen a Bánságot jellemezte. Jakabffy Elemér, államférfiúi tartású kisebbségi nemzetpolitikus, aki a bánsági Lugos városban kiadott *Magyar Kisebbség* című folyóiratában a kisebbségek egész Európára kiterjedő összefogását szorgalmazta, egy ízben, megválasztott képviselőként lemondott mandátumáról a német párt javára, az arányos kisebbségképviselet érvényesülése érdekében. Másként az aradi német jelölt nem jutott volna be a bukaresti parlamentbe.

Magyar–német hídverésnek számított a két háború közötti időben a kolozsvári *Erdélyi Helikon* és a brassói *Klingsor* folyóiratok közös irodalmi estje. Magyar és német írók, költők más alkalommal és más módon is megpróbálták egybekapcsolni a két kisebbség létküzdelmét, ha nem is nagy sikerrel. A Klingsor már első évfolyamaiban – 1924 és 1939 között jelent meg – olyan magyar írókat mutatott be, mint Tóth Árpád, Kuncz Aladár, Áprily Lajos, Bartalis János, Kacsó Sándor. Ezek az elfelejtett gesztusok is felszínre kerültek, amikor *Tolmács nélkül* című 1972-es kötetem számára a magyar–

román irodalmi kapcsolatokról beszélgettem magyar és román írókkal, és a magyarok közül többen is beszéltek a magyar–német kapcsolatépítés kísérleteiről. Azt hihettem, hogy a romániai német olvasóknak tudniuk kell a két háború közötti magyar–német szellemi kapcsolatokról, készítettem hát egy ismertető jellegű cikket kötetem német vonatkozású anyagairól a bukaresti német napilap, a *Neuer Weg* számára. Soha nem jelent meg. A szerkesztő, régi ismerősöm, aki bánsági németként magyarul is jól tudott, de érzékelhetően románul gondolkodott és érzett, érzékeltette kudarcom okát: „Még csak az hiányzik, hogy a román elvtársak megtudják, mi a magyarokkal akarjuk összeszűrni a levet!"

Magyarok és németek Romániában akkor már csak a felülről elrendelt közös gyűléseken találkozhattak, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának és a hasonló német tanácsnak az együttes szolgaságában. Ilyenkor megjelent és személyesen osztogatta parancsait Ceauşescu. A magyar és német „felszólalásokat" pedig mindkét népcsoport „képviselői" számára előre megírták – román aktivisták. Különben is annyira egy kerékre járt a „hivatalos" magyarok és németek „gondolkodása", hogy ha szabad, akkor sem tudtak volna egymásnak érdemben valamit is mondani saját sorsukról és a kisebbségiek összefogásáról.

Egy kimondott „kisebbségi" tárgyú német könyv példa lehet arra, hogy német szerzők mennyire kerülték az erdélyi magyarokkal való kapcsolatok múltját és jelenét. Eduard Eisenburger, az 1928-ban született újságíró-politikus, a hetvenes évek elején a Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának elnöke, a brassói *Karpaten Rundchau* főszerkesztője 1974-ben könyvet adott ki *Wegzeichen der Heimat* (A haza útjának mérföldkövei) címmel, azzal a kimondott szándékkal, hogy a romániai román–német–magyar együttélés keretében bemutassa a németség akkori jelenét. Sok mindenről szó esik a könyvben, írtam volt róla *A Hét*ben, mivel egyik-másik németeknek szánt román „engedmény", középiskolák elnevezése német nagyokról, szoborállítások német elődöknek Segesvárott, Medgyesen, alkalmat kínált arra, hogy érzékeltessem: lám csak, mi minden szabad a németeknek, ami nekünk szigorúan tilos...

Nem voltam annyira naiv, hogy ne tudtam volna, kiknek szólnak, és miért engedélyeztettek ezek a szobrok, de a kisebbségi létküzdelemben az ilyen „kivételeket" is fel lehetett használni mintegy torz tükröt, saját magyar elnyomottságunk, jóval nagyobb jogfosztottságunk tudatosítására. Eduard Eisenburger nem volt a kelleténél elfogultabb magyarellenességében, hangoztatott célja, a „testvéri együttélés" biztosítása kimerült abban, hogy vázlatos történelmi áttekintés után – elképzelhetjük ennek „tényanyagait" – közölte az egyes erdélyi megyékben élő magyarok lélekszámát, külön bekezdésben foglalkozva a magyarság kompakt csoportjával, a székelységgel, valamint – az ő fogalmazása szerint – „a székelység egyik ágát képező" moldvai és barcasági csángókkal. Ennek a sommás lustránk is örvendenünk kellett. Hiszen magyar újságokban akkor nem nagyon lehetett leírni még a „csángó" szót sem, nemhogy az életükről szóljunk.

2. Ez az óvatos „tartózkodás" megtagadása volt az erdélyi szászok és még inkább a bánsági svábok érzéseinek a magyarok iránt. Nem mindig volt ez az érzés szívbéli barátság, de a szigorú realizmus a történelem válságos pillanataiban nem egyszer állította egymás mellé Erdélyben a magyarokat és németeket. A szász vezető réteg 1848-ban határozottan Kossuth-ellenes volt, mivel előjogait látta veszélyeztetve, és inkább hallgatott Bécs uszítására, mint a történelmi együttélés és tolerancia hagyományaira. Később majd a román propaganda aknázta ki igazán a magyarok és a németek ellentéteit.

Stephan Ludwig Roth hivatalosan felkarolt kultusza Romániában nem a szász szabadságeszmények és történelmi hagyományok megbecsülése volt, hanem alkalom a magyarellenes uszításra.

Valójában igen sok baráti mozzanata volt a magyar–német kapcsolatoknak ellenséges időkben is. Koós Ferenc közhuszár Bem katonájaként vonult be Nagyszeben városába. Az 1890-ben megjelent *Életem és emlékeim* című emlékiratában feljegyezte, hogy egy szász szappangyáros orvul lelőtt egy magyar katonát, majd elmenekült a városból. Megírta Koós azt is, hogy az otthon maradt szebeni polgárok egyáltalán nem viselkedtek ellenségesen Bem katonáival.

„Szebenben a tisztek fényes bált adtak, amelybe a legelőkelőbb szász leányok is elmentek, s pompásan mulattak a magyar tisztekkel, kiket Puchner rablócsapat-vezéreknek neveztetett a szebeni szász lapokban."

Megtapasztalta Koós közvitéz a bánsági svábok, egyszerű gazdák rokonszenvét: „Meg kell említenem, hogy a derék svábok minket mindenütt kiváló szívességgel fogadtak, s a szó teljes értelmében megvendégeltek: lovainkat is ők tisztították meg, s szépen felnyergelve vezették elő, hogy felüljünk."

Bánság német telepeseinek magyarbarátsága nemcsak az együttélés hagyományaiból táplálkozott, hanem – groteszk módon - a bécsi udvar ravasz politikájának a csődje is volt egyben. A császári kamarilla 1848 végén azért hozta létre a déli végeken – ahol a 18. századtól nagyon sok német élt - az úgynevezett Vojvodina tartományt, hogy „megnyerje a magyarok ellen a délszlávok fegyveres segítségét." A bácskai világból jött Herczeg Ferenc, a korszak divatos írója jelentette ki ezt 1918. március 12-én a budapesti parlamentben. A bánsági németeket ugyanis sértette az, hogy kultúrában és civilizációban alacsonyabb szinten álló népet emeltek föléjük a Vajdaságban.

Erre a jelenségre 1923-ban egy Martin Metzger nevű publicista tért vissza, a *Magyar Kisebbség* hasábjain. A Romániához csatolt németek akkor már túl voltak az első drámai csalódásukon a román főhatalomban. Az erdélyi szászok úgy vélték, nem azért csatlakoztak 1919 január elején Medgyesen a Román Királysághoz, hogy az új főhatalom nyomban megkezdje ősi jogaik fokozatos megnyirbálását. A bukovinai németség nem azért fogadta el a tartomány megszállását a román csapatoktól, hogy nyomban létküzdelemre kényszerüljön legelemibb nemzeti jogaiért. A besszarábiai német telepesek az orosz uralom után nagyobb megértést és támogatást vártak volna el a Dnyeszter és a Prut között berendezkedő Román Királyságtól, mint amennyit kaptak. Mind a négy akkori romániai nagy német népcsoport, az erdélyi szászság, a bánsági svábság, a bukovinai és besszarábiai németség hangulatát – ha nem is egyazon arányokban – a becsapottság és az állandósult létbizonytalanság jellemezte.

Nem egyazon arányokban, mondom, mert az erdélyi szászok csatlakozásuk fejében legalább ígéretet kaptak Bukaresttől különleges nemzetiségi jogokra, de mikor ennek jegyében, mindjárt 1919 őszén, „védőszárnyaik" alá szerették volna venni a bukovinai, besszarábiai és bukaresti németeket, s önkormányzatot követeltek számukra, erélyes visszautasításra találtak. A román sajtó egyszeriben heves rágalmazásba fogott, hogy a romániai szászok „Romániát svájci mintájú föderatív állammá akarják átalakítani". Alig négy év alatt odáig fajult a jogtiprás a bukovinai németek körében, hogy Kohlruss Alfréd így írt a *Deutsche Tagesport*ban: „...Szótlanul és tehetetlenül kell néznünk, mint csúszik ki a lábunk alól nemzeti létünk alappillére: az iskola."

3. Európa két világháború közötti etnikai térképén a romániai német népcsoport a maga 835 ezres lélekszámával a harmadik legnagyobb német kisebbség volt, a három

és egynegyed milliós csehszlovákiai és a kétmilliós lengyelországi németség után. Új életformára kényszerült a német kisebbség mindenütt Kelet-Közép-Európában. Közülük csak az erdélyi szászoknak és a bánsági sváb népességnek volt „kisebbségi gyakorlata". A szászok Erdélyben – a történelmi Magyarország keretei között – megkülönböztető nemzeti jogokat élveztek. Mikor 1918 után az erdélyi magyarság utat-módot keresett nemzeti megmaradásához, Albrecht Ferenc dr. (*Magyar Kisebbség*, 1922. december 15.) „a szász nemzetnek a történeti Erdélyben élvezett nemzeti jogait és nemzeti autonómiáját" vázolta fel, mivel ilyen autonómiában látta volna biztosítva a román főhatalom alatt a magyar továbbélést Erdélyben.

Ehhez a hajdani erdélyi szász autonómiához fordult vissza dr. Thomas Nägler, a Romániai Német Demokratikus Fórum elnöke 1991. pünkösdjén, a németországi Dinkelsbühl városában mondott beszédében. „1224-ben II. András, Magyarország királya, az erdélyi szászokkal megbeszélte német alattvalóinak helyzetét. Az *Aranybulla*ban (az arany szabadságlevélben) a király megerősítette a szászok német szokásjogát. Bizonyos kötelezettségek ellenében a király aláírta azt, ami a mai nyelvhasználat szerint az erdélyi szászok népszuverenitását (Volkssouveranität) jelentette. Hét és fél évszázadon át az erdélyi szászok nemcsak egy szabad német törzset alkottak, de mint a három erdélyi rend egyike, az államhatalom részei, s ez azt jelentette, hogy minden áldozathozatalra készek voltak... A magyarok tőlünk egyetlen hold földet s egyetlen aranytallért sem tulajdonítottak el."

Fájdalmas tényként említettem, hogy a 48-as szabadságharcban a magyarok és a szászok szembekerültek egymással Erdély földjén, de az 1867-es kiegyezés után az erdélyi szász népcsoport „mindig a kormányt támogatta, és így sikerült is átmentenie középkori kiváltságainak egy részét". Ez a megállapítás már nem a mai német vezetőtől származik, hanem Mikó Imre írótól, erdélyi magyar kisebbségi nemzetpolitikustól, aki 1941-ben megjelent *Huszonkét év* című munkájában mindeddig a legalaposabban és a legtárgyilagosabban dolgozta fel a két háború közötti kisebbségi küzdelmeket Erdélyben.

Az erdélyi szászok vezetői 1918 végén, az elveszített első világháború után, történelmi kényszerpályára kerülve nyilván úgy képzelték, hogy a magyarnál jóval fiatalabb és tapasztalatlanabb román főhatalommal szemben könnyűszerrel érvényesíteni tudják nemzeti jogaikat. A jogos nemzeti önérdek és a kényszerű helyzetértékelés magyarázza csatlakozásukat a román államhoz. 1918 végén az erdélyi románság képviselői nagygyűlést hívtak össze Gyulafehérvárra. Wilson amerikai elnök elképzelése a nemzeti önrendelkezésről nagy visszhangot váltott ki Kelet-Közép-Európában, elsősorban a felbomló Monarchia népei között. A december elsejei román nagygyűlést a magyar kormány is elősegítette, a MÁV különvonatai szállították a küldötteket Gyulafehérvárra, ahol kimondották Erdély és Kelet-Magyarország „csatlakozását" a Román Királysághoz. Noha a békekötésnél sem ennek, sem más népgyűlésnek a „határozatait" egyáltalán nem vették figyelembe, hanem a győztes nagyhatalmak saját önző érdekeik szerint, vak gyűlölettel és minden megfontoltság nélkül szabdalták szét az országokat, a népakarat kinyilvánításának szándéka tettre sarkallta az erdélyi magyarokat is. December 22-én a gyulafehérvárihoz hasonló nagygyűlést tartottak Kolozsvárott, és ezen a demokratikus Magyarország kereteiben való megmaradás mellett döntöttek. A szász népszervezet kibővített központi választmánya 1919. január 8-án Medgyesen mondta ki egyesülési szándékát a Román Királysággal. Míg a gyulafehérvári román gyűlés erdélyi magyar katonai jelenlét mellett folyt le, a kolozsvári magyar gyűlés hasonlóképpen, a medgyesi

szász tanácskozás fölött már román katonai zászlók lengtek. Jóval később, 1919. augusztus 14-én „csatlakoztak" Romániához a bánsági svábok, illetve az ő nevükben a választmányuk vezetősége, szintén román fegyverek árnyékában, de szívükben azzal a reménnyel, hogy a gyulafehérvári ígéretek szerint „egy szabad nép életét fogják élhetni".

Erdélyi és bánsági német vezetők kényszerűségükben „elfelejtették" a nagy erdélyi szász evangélikus püspök, Friedrich Teutsch (1852–1933) intelmét, amelyet az első világháború idején fogalmazott meg, hogy „ha Magyarország tönkremegy, mi is elpusztulunk, s elvész népünk és egyházunk; ha országunkat [Erdélyt] elszakítják Magyarországtól, vége százados történelmünknek és jövőnknek".

Gyenge szótöbbséggel hozta meg a medgyesi szász gyűlés a maga határozatát. „Már a következő hónapban a szászok legnagyobb társadalmi egyesülete emlékiratban tiltakozik Erdély elszakítása ellen, amit a szász nép egységét és a civilizációt fenyegető veszélynek mond. Az emlékirat nem ismeri el jogosultnak a nagyválasztmányt ilyen fontos határozat hozatalára, amire csak a *Sachsentag* lenne illetékes, amennyiben a népszavazás az adott körülmények között lehetetlen volna. Hitet tesz amellett, hogy a szász nép túlnyomó nagy többsége nem azonosítja magát a medgyesi határozattal, mert azt a fegyverek erőszakolták ki, Erdély pedig földrajzilag, gazdaságilag, történelmileg Magyarországhoz tartozik, s a nemzetiségi kérdéseket itt csak önkormányzattal lehet megoldani." (Mikó Imre)

4. Hatalmas történelmi „kanyarodó" és a beteljesedett nemzeti pusztulás után tért vissza a maradék erdélyi szászság tudata Teutsch püspök igazságához. Nägler dr. említett előadásában így érzékeltette az erdélyi németség életérzését a román főhatalom alatt elkezdődött módszeres kifosztásuk és elnyomatásuk első éveiben:

„A szász parasztok, hivatalnokok, kézművesek és mások hevesen bírálták a medgyesi szász népgyűlés képviselőit, akik önkéntesen csatlakoztak Romániához."

Ez a kettősség, belső ellentmondás, amely a medgyesi szász gyűlés megítélését jellemezte, végigvonul a szászok politizálásán a két világháború között. A romániai német politikusok egy része hajlott az együttműködésre a magyarokkal és más kisebbségekkel, más részük, a többségük azonban egyértelműen a román kormányzat oldalára és szolgálatába állott, noha ezzel nem egyszer nagy kárt okozott saját népének is. Magyar részről Trianontól kezdve megvolt a hajlandóság az összefogásra a lélekszámban második legnagyobb romániai kisebbséggel, a németséggel és más nemzetiségekkel. Albrecht Ferenc már 1922-ben felvetette a magyar–német politikai szövetség gondolatát Romániában. „Ma újabb és súlyosabb küzdelmek között élnek Erdély népei, mint bármikor a történelem folyamán. Egymás mellé kerültek kisebbségi nemzeti jogaikért küzdve Erdély magyarjai és szászai, s ebben a vállvetett küzdelemben más célkitűzésük nem lehet, minthogy olyan megoldási módokat találjanak a maguk vitális igényei igazságos megoldására, mint amilyenekről már századokkal ezelőtt a történeti Erdély gondoskodott." (*Magyar Kisebbség*, 1922. december 15.)

Történtek kísérletek erre a szövetkezésre, például az 1927. évi nyári képviselői és szenátusi választásokon. Noha a választási kartell bizonyos mértékig megosztotta a magyarság táborát és túlságos engedményt jelentett a németek javára – akik fele annyian voltak lélekszám szerint, de hét parlamenti helyet szerezhettek, míg a magyarok csak nyolcat – a kisebbségi blokk az ország harmadik legnagyobb pártcsoportjaként jelentkezett a bukaresti parlamentben.

Egyébként az 1927-es választások ismételten megmutatták a romániai politikai élet balkáni züllöttségét: választási csalásokkal a hatalom elérte, hogy a majdnem szín-

magyar Udvarhely megyéből egyetlen magyar jelölt sem jutott be a Házba. A döntően román többségű Alsó-Fehér megyében több szavazatot számoltak össze a kisebbségi blokk listáján, mint Udvarhelyen.

Szász körökben mindig erősebb volt a kisebbségi összefogásnál a román főhatalmat kiszolgáló különutasság. Martin Metzger már a Trianon utáni harmadik esztendőben, 1923-ban megjegyezte – mentegetőzésképpen –, hogy a német „szeret a kormányzó hatalom mellett állni". (*Magyar Kisebbség*, 1923. április 1.) Később, a harmincas években már érveket sem kerestek a kisebbségi egységfront felrúgására. Rudolf Brandsch nyíltan meghirdette a magyarellenesség német politikáját Romániában. Jutalmát a történész Nicolae Iorga kormányától nyerte el: kisebbségi alminiszternek nevezték ki. Mikó Imre szerint ez a kinevezés egyenesen kihívás volt a magyarokkal szemben. Brandsch a németek körében sem örvendett túl nagy népszerűségnek, alminisztersége idején olyan gátlástalanul kiszolgálta – a németek kárára is – a román főhatalom elnyomó, kirekesztő, kisebbségellenes politikáját, hogy a Német Népközösség végül is kizárta tagjai közül. Iorga jól tudta, hogy kit választott a kisebbségi alminisztérium élére. Mikor a parlamentben kifogásolták az alminiszter személyét, a miniszterelnök kijelentette, hogy nem enged beleszólást emberei megválogatásába, „különben is meggyőződött arról, hogy Brandsch jó román".

Iorgának kiváló szeme volt: Brandsch valóban „jó románnak" bizonyult a harmincas évek romániai politikai életében. Iorga és társai, a román nacionalizmus korifeusai helyett, Brandsch kisebbségiként mondta el a magyarokról az ismétlődő vádakat. Mert mennyire más az, ha egy kisebbségi osztályozza a másik kisebbséget olyképpen, ahogyan Brandsch tette 1930 végén a *Bukarester Tagblatt* hasábjain, *Veszedelmes barátok* címmel. Úgy találta, hogy háromféle kisebbségi közösség él Romániában. Belső szervezettség híján lévők, vagyis immár töredékké vált nemzetiségek, akik a kisebbségi jogok gyakorlását illetően nem is jöhetnek tekintetbe. Semmiféle közösségi jogot nem kell adni a törököknek, bolgároknak, szerbeknek, lipovánoknak, ukránoknak, ruszinoknak. Második csoportba tartoznak, szerinte, a németek, akik konszolidált jogállamban akarják szabadon fejleszteni nemzeti életüket. Ők nyilván a román főhatalom hívei. Harmadik csoportba sorolta a magyarokat, akik „elsősorban külpolitikailag orientáltak", vagyis a trianoni határok fölött, a nemzet történelmi és lelki, s ha mód nyílnék rá, politikai egységét vallják és ápolják. Tehát a romániai németek számára a taktikai kérdés az, hogy a kisebbségi jogok kivívása érdekében együttműködésre kell-e törekedniük a magyar kisebbséggel, vagy a magyarok éppenséggel „veszedelmes barátokként" kezelendők? Jakabffy Elemér, a maga régi és őszinte német kapcsolatai révén is, élesen válaszolt Brandschnak (*Magyar Kisebbség*, 1931. január 1.), de az alminiszter cikke elérte hatását, feljelentette az erdélyi magyarságot a románság és a világ közvéleménye előtt. A román főhatalomnak pedig nem kellett túlságosan aggódnia a kisebbségek összefogásától.

Brandschot előbb az 1932-ben uralomra került Maniu-kormány ejtette – takarékosság címén megszüntette a kisebbségi alminisztériumot –, majd a német közösség mint a német egység aláaknázóját, kirekesztette a politikai életből.

Szelleme azonban, a magyarok ellen forduló és a román főhatalmat kiszolgáló német politikai irányzat tovább élt és hatott Romániában egészen a második világháborúig. Az egymást váltó román kormányok azonban – ebben nem különböztek – csupán eszközként használták fel a Brandsch-féle kisebbségi politikusokat, és miközben igénybe vették őket a magyarok ellen, tovább folytatták a német iskolák, intézmények sorvasztását, a németség gazdasági visszaszorítását.

5. Majd 1944. augusztus 23-a, a román fegyverek megfordítása után mutatkozott meg, hogy a román főhatalom kisebbségi politikájában a németek egyáltalán nem voltak kivételezettek. Sőt, roppant dühvel támadt fel a román nacionalista hangulat a szászok és svábok ellen, mintha meg akarnák bosszulni azt, hogy a második világháború idején, a romániai német katonai jelenlét mellett, szüneteltetniük kellett a németek háttérbe szorítását, módszeres elűzését Erdélyből és a Bánságból. Most már nemzetközileg „igazolt" ürügyük akadt a németség egészének kitelepítésére: azzal érvelhettek, hogy a szabadságszerető népek sorában a fasizmus maradványai ellen lépnek fel, és történelmi igazságot tesznek. Bukarestnek ezt a szándékát kertelés nélkül kimondta Ionel Pop, a Maniu-párt politikusa, akit az I. Mihály király bizalmasa, Sănătescu tábornok által alakított kormány 1944. október elején Észak-Erdély kormánybiztosává nevezett ki. Elindulása előtt Bukarestben sajtónyilatkozatot tett. Kijelentette, hogy „a szászoknak nem sok keresnivalójuk maradt Erdélyben." A magyaroknak is teljességgel be kell illeszkedniük - vagyis asszimilálódniuk kell -, mert „ha nem lenne meg ezen reményünk, úgy szélsőséges megoldásra kellene gondolnunk, a kitelepítésükre." (*Népi Egység,* 1944. október 26.)

Bukarest tévedett abban, hogy a győztes nagyhatalmak, amelyek engedélyezték, illetve egyenesen elrendelték a németek kitelepítését Lengyelországból - az újonnan „szerzett", valójában ősi német területekről - Csehszlovákiából és Magyarországról, azok Romániának is engedélyezik ugyanezt. Sztálin más sorsot szánt a romániai németségnek. Az egész felnőtt lakosságot, férfiakat és nőket, mintegy 300 ezer embert, román csendőri és rendőri segédlettel Oroszországba deportáltak, kényszermunkára. Hivatalosan: a Románia által okozott háborús károk pótlására. Éjszaka ütöttek a szászokon, felverték őket álmukból. A rémület lett úrrá Szebenben, Brassóban, de a szomszédos Székelyföldön is. Ha csak kicsit is szászos neve volt valakinek, már vitték. Jellemző a hangulatra Kőműves Géza riportja a *Népi Egység* 1945. április 20-i számában. *Udvarhelyi suttogások* címmel a háborús emberveszteségek összeírása végett elrendelt népszámlálás kapcsán jegyezte fel egy székely asszony kétségbeesését:

„Hát tényleg nem azért írják be a lányomat, hogy elvigyék Oroszországba?"

A román buzgóság újabbakkal toldotta meg a szovjet parancsra végrehajtott jogtiprásokat. Minden szász és sváb gazdának elvették a földjét, az utolsó barázdáig, állatait, házát, egész gazdasági felszerelését. Szülőföldem szomszédos a Barcasággal, ahol a szászok hét-nyolc évszázadon át mindig kiváló gazdák voltak, a földművelés mintaemberei. Telkeikre 1945-ben románok költöztek be; Ókirályságból és Fogaras környékéről minden szaktudás és civilizáció híján lévő románokat és román cigányokat hoztak, akik felprédálták a szász gazdák házát, gabonását, tüzet raktak a szobák közepén. A tulajdonos legfeljebb saját istállójának a padlásán húzhatta meg magát, ha ugyan nem űzték ki a portájáról. Elkövetkezett az is, a kiűzetések ideje. Előbb a bánsági falvak német és szerb, meg részint magyar gazdáit gyűjtötték össze és deportálták az Al-Duna közelébe, a Baragán pusztaságára. Teherautókkal szállították oda őket, lerakták a sivár mező közepén: építsetek kunyhót magatoknak, és éljetek, ahogy tudtok, vagy itt pusztuljatok el mind egy szálig! Majd a városok „tehermentesítése" során német családok ezreit telepítették ki Brassóból, Nagyszebenből, Temesvárról, Segesvárról, Medgyesről.

6. Milyen volt akkor a németek közhangulata? Franz Hodjak erdélyi német költő elemistaként élte át a nagy „megtorlás" idejét. Most az erdélyi német irodalom legnagyobb költője, akit Németországban is számon tartanak. Hat verseskötete jelent

meg, de prózaíróként és műfordítóként is jól ismert. Még a Ceauşescu-diktatúra idején beszélgettem el vele, de az interjú csak hét évvel később, Budapesten jelenhetett meg. Hodjak így idézte fel nagyszebeni gyermekkorát:

„Emlékszem, hogy kicsi elemista koromban szünetben féltem kimenni a klozetra, mivel az udvaron mindegyre megverték a magamfajta német gyermekeket. A román tanítók szeme láttára, büntetlenül kopolhattak minket, hiszen egyszerűen »fasiszták« voltunk számukra. Ez bizony így történt. Akkoriban gyakrabban ordították rám, hogy »te fasiszta«, mint ahányszor a nevemen szólítottak. Vagy emlékszem arra, hogy a szüleim – mint a szászok közül sokan mások – bujkáltak, hogy ne vigyék el őket kényszermunkára. Nagyanyám minden este arra kényszerített, hogy imádkozzak, nehogy a szüleimet megtalálják. Egyszerűen nem értettem semmit. Még zavartabb lettem, amikor nagyanyám szigorúan megtiltotta, hogy bizonyos emberekkel beszélgessek, különösen olyanokkal, akik cukorkát vagy csokoládét kínáltak nekem, majd a szüleim felől érdeklődtek. Az efféle élményeket mindenképpen nehéz elfelejteni." (*Magyar Napló*, 1990. május 10.)

Iszonyúvá válhat a gyűlölet láncolata! Kisebbségi magyar lapok álltak be a németellenes bosszú szítói közé, a többségi nacionalisták mellé Erdélyben. Még akkor is, ha a brassói magyarságnak a történelem során nem egyszer kellett méltatlan bántásokat, mellőzéseket elszenvednie a szász városvezetőségtől, ez sem indokolhatta a magyarság körében menedéket kereső szász utódok kitaszítását. A *Népi Egység* 1945. január 17-i számának vezércikke: *Ez nem megy, barátaim!* A szerző ajtót mutatott azoknak a brassói szászoknak, illetve szászos nevű magyaroknak, akik megpróbáltak beiratkozni a Magyar Népi Szövetségbe, hogy ne vigyék el őket kényszermunkára a Szovjetunióba. Egy nappal előbb ugyanez a lap az erdélyi szászok kényszermunkára hurcolását „a németség egyetemes felelősségével" indokolta. Kisebbségi magyar lapban visszataszító gyávaság volt ez!

Olyan szigorú a kirekesztés Romániában, hogy a cenzúra még történelmi összefüggésekben sem engedi meg a szászok jó értelemben vett emlegetését. A magyar 48 centenáriumának közeledtével a *Népi Egység* megidézte Bem tábornok 1849 márciusi bevonulását Brassóba és nevezetes kiáltványát Brassó népeihez: „Magyarok, románok, szászok, nyújtsatok egymásnak testvérileg kezet, távoztassatok magatokból minden gyűlölséget, és boldogok lesztek!" A lap 1948. február 23-i számában Polgár István felrója a történetírásnak, hogy igyekezett elfeledtetni a kiáltványt. De a cikk címéből a cenzúra kihúzta – a szászokat.

7. Ez a népi lélekhasadás szakította el a németséget attól az erdélyi földtől, amelyen hétszáz éven át hazát épített magának. Noha a román főhatalom később szemforgató álnoksággal könnyítő rendelkezéseket hozott a szászok számára – elsősorban külpolitikai meggondolásból, a nyugatnémet állam növekvő nemzetközi súlyának hatása alatt – a német kivándorlás elkezdődött Romániából, és megállíthatatlannak bizonyult.

Ionel Pop román királyi kormánybiztos 1944-es terve a szászok kitelepítéséről évtizedekkel később, de teljesebben, és főként békésen, vagyis „elegánsabban" valósult meg. Bukarest politikája „humánus" színben tűnt fel a világban, azt nem nagyon emlegették, hogy Németország „fejpénzt" fizet a kivándorló németekért, egyben pedig megszerzi a szászok, svábok valamiképpen megőrződött vagyonkáját is. Iskolapéldája lehet a békés etnikai tisztogatásnak!

A romániai németek ugyan mondogatták, szigorúan egymás között, hogy Románia kétszer adta el őket: 1945 elején az oroszoknak – a szászok és svábok kényszer-

munkájának ellenértéke beleszámított a román háborús kártérítésbe –, majd később Németországnak. Hangosan senki nem merte hangoztatni ezt, mivel a romániai maradék németség is, Németország is egyképpen attól tartott, hogy megtorlásul a románok megtiltják a további kivándorlást. Ez most már a legnagyobb csapás lett volna a lélekben teljesen meghasonlott szászok és svábok számára.

Hány német maradt Romániában az 1924-ben megszámlált 835 ezerből? Brassóban, Kelet „kapujában", ahonnan a szász kereskedők – gyakran barcasági csángó magyar fuvarosok szekereivel – bejárták a Balkánt, eljutottak Kis-Ázsiáig; ahol az Európa kincsének tartott Fekete-templomot felépítették; ahol valamikor a polgárságot, az építészetet, a kereskedelmet jelentették – most 7750 németet tartanak számon! Kevesebbet, mint egy gyergyói falu székely-magyar lakossága. (Beszélgetés Dieter Drottleffel, a Német Demokrata Fórum Brassó megyei elnökével, *Erdélyi Napló,* 1993. június 3.) Nagyszebenben, ahol századokon át az autonómiát a Szász Univerzitás testesítette meg, a városban és a megyében ma összesen 17 122 német él! 1977-ben – már akkor is végzetesen lecsökkent – számuk 76 ezer. (*Romániai Magyar Szó,* 1994. január 25.)

8. Temetési hangulat fogja el azt, aki a szászok nyomait keresi a mai Erdélyben. Ujj János aradi kollégám úti elmélkedését adta közre az *Erdélyi Napló* 1994. január 12-i számában. Címe: *Erdélyi képeskönyv helyett.* A hiányokat veszi számba. Lélekszorító a szászok romlásának érzékeltetése:

„Az én képeskönyvemben mindenképpen szerepelne a középkori szász városok, Szászváros, Medgyes, Segesvár magja. Apropó, Segesvár. A világ száz országának kormánya közül 98 biztosan kieszközölte volna, hogy Segesvár óvárosát a világörökség részének nyilvánítsák. Nálunk annak is örülni kell, hogy valakinek még nem jutott eszébe szállodát építeni a régi piactér közepére, vagy egy betonkolosszust a fellegvári templom mellé.

Szászok. Lassan elfelejtődik, hogy ezen a vidéken nyolcszáz éven keresztül lakott egy nép. Messze földön a legjobb földművesek, kézművesek. Pontosságuk, hozzáértésük közmondásos volt. Házaikat »telepesek« foglalták el. Mivel nem az övék, a szó szoros értelmében »lelakják«. Jó, ha egyik-másik új lakó voronyeci kékkel átmeszeli a homlokzatot. (Vagyis: moldvai román házzá alakítja.) Többségük semmit sem javít, nem tart karban, mert hátha visszajönnek a tulajdonosok. Ezért enyészetszagúak a régi szász települések.

Meggyőződéssel állítom: a romániai szászok és svábok elűzése, kiárusítása népellenes bűntett volt. S nem lehet az egészet egyetlen ember, Ceauşescu nyakába varrni, amint teszik azt a hatalom mai birtokosai. Tudjuk, voltak a rendőrségen és a szekuritáté n olyan tisztek, akik milliomosok lettek azáltal, hogy »segítettek« a kitelepülni szándékozókon, zsarolták őket a Nyugatra szóló útlevéllel. Az exodus a diktátor kivégzése után is folytatódott, még fel is gyorsult. Az új román vezetés meg sem próbálta szülőföldjükhöz kötni a kitelepülni szándékozókat, az arra jogosultak a mai napig sem kapták vissza ingatlanaikat, műhelyeiket, földjeiket. Akkor miért maradnának, vagy ugyan miért térnének vissza? Hogy újból egzisztenciát teremtsenek maguknak, s aztán valaki ismét elvegye tőlük?"

9. Magam a Bánságból őrzök hasonlóan drámai élményt a sváb élet végzetes eltűnéséről.

Lenauheim, a hajdani Csatád nagy szülötte, az osztrák-német klasszikus költő révén vált a bánsági németek jelképévé. Különben alig kétezer lelkes, ezen a tájon nem

számít a jelentős települések közé. Gazdagságát német lakói jelentették, svábok voltak mind a kétezren, a szorgalom és tudás példaképei, akik dúsan termővé tették a török időkben elmocsarasodott bánsági földeket.

Erődszerű épület, a királyi kamara céljára építették. Itt lakott az elszegényedett, kamarai tisztviselővé lett sziléziai porosz nemesúr. A törökök kiűzésétől 1848-ig a kamara volt Csatád földesura. Ebben az épületben született, 1802-ben Nikolaus Franz Niemschbach Edler von Strehlenau – ez a teljes neve –, a lázadó szellemű költő, akit éppen úgy Metternich kancellár vesz majd üldözőbe, mint a magyar hazafiakat.

Még 1876-ban helyeztek el emléktáblát a kamarai épület falára. Huszonhat évvel Lenau halála után. Nem hivatalos ünnepség volt az akkori, egy helybeli kerekesmester, Mathias Gehl ajándékozta a táblát, tanúságaként annak, hogy a csatádiak szívében mindig élt a költő emléke. Később, 1903-ban a községháza előtt szobrot állítottak Lenaunak. Radnai Béla kompozícióján a padon ülő, elmélázó költőhöz a Múzsa hajol oda. Csupa romantika! A szobor feliratai jól jellemzik az idők változását. Felavatásakor, a történelmi Magyarország idejében csak német nyelvű Lenau-idézetet vésték fel a talapzatra. A húszas években a román főhatalom megkövetelte, hogy a versszakasz román fordítása is kerüljön a talapzatra. Majd 1944 után, mikor egy rövid időre a néptestvériség eszméje látszott jogaiba lépni a Bánságban – mikoron a vonatok érkezését és indulását is négy nyelven, románul, németül, magyarul és szerbül jelentette be a hangosbeszélő a temesvári vasútállomáson – a magyar fordítás is a német és a román szöveg mellé került a szobor talapzatán:

Ó, mint vágyom a vidékre,
Hol boldog valék s vidám.
S ifjúságom legszebb évét
Átéltem s átálmodám.

Úgy a harmincas évek elején, helyi kezdeményezésből Lenau-szobát létesítettek a kamara épületében. 1944 után ez a szoba, a költő emléke is osztozott a szülőföldi száműzetés német sorsában. 1949-ben nyitották meg újra – ama „négynyelvű időszakban" – a Lenau-szobát, majd húsz évvel később többtermessé bővítették, emlékházrangra emelték, nagyrészt adományozott relikviákból. Aztán létrehoztak itt egy kicsiny falumúzeumot is, egy sváb lakás bútoraival rendezték be, a legnagyobb teremben pedig a bánsági sváb férfi és női viseletek hiteles panorámája. Elisabeth Brach gondnoknő mondta el, hogy sváb diákok gyűjtötték be ide az eltűnő bánsági sváb népviseleteket. A *Neue Banater Zeitung* című helyi lap 1971-ben szólította fel gyűjtésre a diákokat és a tanárokat. Ötvenegy bánsági falu sváb viseletét készítették el a diáklányok, babák méreteire.

– Figyelje meg, hogy mind az ötvenegy táncoló pár más és más népviseletet hord – figyelmeztetett Elisabeth Brach. – A bánsági falvakban megtelepült svábok más és más németországi tájról jöttek, magukkal hozták viseletüket, és kétszáz éven át megőrizték az eredeti színeket, mintákat.

Talán ez a népviseletgyűjtő mozgalom volt az egyetlen az utóbbi évtizedekben, amely tettenérhetően a romániai kisebbségek egymásra figyelését mutatja. A bánsági német lap felhívása előtt már két esztendővel elindult az erdélyi magyar mozgalom – ez a bukaresti magyar gyermeklap kezdeményezésére – „Varrj ruhát, Zsuzsi babának!", illetve „Andris babának". Ezt anyagilag is támogatta a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, lévén az időben a Kovászna megyei művelődés építője, mozgatója

Sylvester Lajos, az örök lelkes és tevékeny író, újságíró. Első otthonuk a magyar babáknak, vagyis az erdélyi magyar tájak népviseleti állandó kiállításának a sepsiszentgyörgyi múzeum volt, majd idők szigorodásával – jó érzékkel – egy nem annyira szem előtt lévő múzeumba, Kézdivásárhelyre költöztették át. Ha magától értetődő is, hogy a bánsági német gyűjtés a magyar mozgalom hatására indult el, ezt a diktatúra idején nem lett volna tanácsos leírni. A román főhatalom még ilyen módon sem tűrte volna el a „kisebbségek összefogását."

Lenauheimban, a néprajzi kiállítás termének hátsó falán hatalmas méretű tabló: *A németek letelepedése*. Néprajz és nemzetiségtörténelem. A festmény egy triptichon első része, a következő kép a házépítéseket, majd a megkapaszkodás jegyeit örökítette meg. Stechan Jäger bánsági sváb festő alkotása, a művész ezen a vidéken született, a közeli Csenén, 1877-ben... Sváb népi viseletű férfiak és nők a végtelen síkságon, a mező egyik fás szigete mellett, a friss érkezés hangulatában, fáradtságával.

A tabló előtt a néprajzi gyűjtemény: az ötvenegy fiatal pár. A babák háttal álltak a hajdani érkezőknek, a festménynek. Arckifejezésük merev, jellegtelen.

Elisabeth Brach beindított egy ötletes gépezetet, lágy muzsika dallamára a bábfiatalok táncba kezdtek. Mintha a híres sváb népünnepély, az ógermán Chlipekilbéből eredeztetett kirvei kezdődött volna el...

Lejárt a gépezet rugója, a babák újra megmerevedtek, beléjük fagyott a mozgás, szokás, hagyomány, élet...

10. Három évvel a romániai nyílt diktatúra bukása előtt jártam először Lenauheimban. Akkor már csak kétszáz sváb élt itt a hajdani kétezerből. Naponta érkeztek az új „telepesek" Moldvából, a Iaşi és Temesvár között közlekedő szerelvényen, amelyet a Bánságban „az éhség vonatának" neveztek. Nem nagy szeretet fogadta a svábok helyébe érkező hódítókat.

Egy évvel a diktatúra bukása után filmező csoporttal jártam megint a bánsági falvakban. Ragaszkodtam, hogy feltétlenül menjünk el Lenau szülőfalujába. A népviseleti kiállítást, a táncoló babákat le kell filmeznünk. Késő őszi este érkeztünk meg a Bánság síkságán rejtekező faluba. Egyetlen villanyégő sem égett az utcákon. Sötétek a házak ablakai is. Csak a községházából szűrődött ki halvány fény. Bekopogtattunk.

– A svábokat keresi? Uram, egyetlen sváb sem él már ebben a faluban.

– A múzeum is megszűnt?

– Nem, az megvan. Csak éppen...

– Ki tudná kinyitni, hogy lefilmezzük?

– Senki, uram. Kulcs sincs már. A babák nem tudnak többé táncolni, rozsdás a gépezet. Kit érdekel már az a halott világ?!

– Hát Elisabeth Brach? – próbálkoztam kétségbeesetten.

– Elment ő is. Utolsónak ment el...

Kint, az utcán fojtogatott az áthatolhatatlan sötétség. Egy agg férfit képzeltem magam elé, Teutsch püspököt a harmincas évekből, a beteljesült jövendöléssel vállán, emlékén. Előre látott a történelemben: „Ha Magyarország tönkremegy, mi is elpusztulunk, s elvész népünk és egyházunk; ha Erdélyt elszakítják Magyarországtól, vége százados történelmünknek és jövőnknek."

Filmezőtársaim megszólítottak. A kísértet eltűnt. Csak a sötétség körülöttem. Mit rejt a félelmetes sűrűség? Mi következünk a sorban, magyarok? Törökök, bolgárok, zsidók, németek után?

Meghalljuk-e legalább mi a magunk Teutsch püspökének szavát?

ÖRÖKSÉG

Bibó István a magyar államszervezetről

Magyarország alkotmánya

Magyarország alkotmányáról általában azt szokták megtanulni, hogy történelmi alkotmány éppúgy, mint az angol, vagyis nincs egyetlenegy alkotmánylevélben lefektetve, hanem a legrégibb időktől kezdve mind mostanig egymásra rakódva szervesen épült fel. Némileg romantikus beállítás szerint ennek az alkotmánynak a tulajdonképpeni első alaptörvénye a honfoglaló hét vezér vérszerződése, de a kevésbé romantikusok szerint is a magyar alkotmány alapjai az Aranybulláig (1222) mennek vissza. Ezt követően II. Endre alatt már létrejöttek olyan jogszabályok, mely szerint a király csakis a királyi tanács és az országgyűlés meghallgatásával határozhat, utóbb Zsigmond alatt a városi polgárság is megszerezte azt a jogot, hogy az országgyűlésen képviseltesse magát. Mátyás alatt rakódtak le a nádori intézmény alapjai, mely szerint a nádor a király helyettese mind politikai, mind bíráskodási, mind külpolitikai, mind honvédelmi szempontból. Az 1608. évi törvénycikkek szögezik le végleg, hogy az országgyűlés alsó és felső táblára oszlik, és hogy a nádort az országgyűlés választja. Ezt követően 1790. évi X. tc. mondja ki, hogy a végrehajtó hatalom a királyt, ellenben a törvényhozó hatalom a királyt és az országgyűlést együttesen illeti meg. Az 1848. évi törvénycikkek a felelős parlamenti kormány szervezetét szabályozzák és kimondják a miniszteri felelősség elvét, vagyis azt, hogy a király aktusai csak úgy érvényesek, ha a miniszter azokat ellenjegyzi. Ugyanezek a törvények mondják ki a népképviselet és az egyenlő teherviselés elvét, és szabályozzák a miniszterek parlamenti felelősségre vonásának módját. Az 1867. évi kiegyezési törvények az alkotmány belső rendszeréhez keveset adtak, csupán a nádori állás szüneteltetését mondották ki, és szabályozták az Ausztriával közös ügyek, úgymint a külügy és a hadügy kérdéseit. 1886-ban némileg modernizálták a főrendi ház szervezetét, mely azonban megmaradt a főrendű családok képviseletének. Ehhez az állítólagos szerves történeti fejlődéshez óhajtott kapcsolódni az 1920-ban kialakult jogrend, mely király helyébe a kormányzót állította, akinek azonban kezdetben nem adta meg az országgyűlés által hozott törvényekkel szemben a vétójogot, a kormányzót ezenkívül, ellentétben a királlyal, az országgyűlés felelősségre vonhatta. A nemzetgyűlés egykamarás volt. Utóbb azonban ezek az eltérések fokozatosan megszűntek: 1926-ban némileg modernizálva (érdekképviseleti elemekkel kiegészítve) újból felsőház létesült, vagyis kétkamarás országgyűlés, 1937-ben pedig a kormányzó megkapta a király törvényszentesítési (és törvény-visszavetési) jogát, és a királyi felelősségrevonhatatlanságot. Ilyen állapotban volt a magyar alkotmány 1944-ben, amikor a történeti folytonosság megszakadt, s az ellenforradalmi kormányzat összeomlott.

Mielőtt a Magyarország alkotmányával kapcsolatos problémákkal szembenézünk, és e vonatkozásban programot csinálunk, szembe kell néznünk a történeti magyar alkotmány közkeletű formulájával. És a szembenézés nem vezethet másra, mint annak felismerésére, hogy ez a formula 90%-ban illúzió és öncsalás. Magyarországnak van ezeréves alkotmánytörténete, ez azonban van minden fontosabb európai nemzetnek. Történetileg folytonos alkotmánya azonban nincs. Az Aranybullából, amelyről az

unalomig ismételjük, hogy csak hét évvel fiatalabb az angol Magna Chartánál, a legújabb időkben nem voltak hatályban mások, mint olyanfajta jogszabályok, hogy senki sem lehet nádor és tárnokmester egyszerre; e jogszabály óriási jelentőségét csak fokozta az, hogy a nádori tisztség betöltése szünetelt, a tárnokmesteri tisztség pedig minden jelentőségét elvesztette. Hasonlóképpen elavultak a Mátyás-korabeli nádori törvénycikkek, valamint az 1608. évi törvénycikkek is, úgyhogy Magyarország alkotmánya a XIX. század végén végeredményben nem állott másból, mint egy 1790-ben kimondott alapelvből (hogy a törvényhozó hatalom a királyt és az országgyűlést, a végrehajtó hatalom a királyt illeti), a minisztériumról és a miniszteri felelősségről szóló 1848. évi jogszabályokból, a közös ügyekre vonatkozó kiegyezési jogszabályokból, a főrendi ház szervezetéről szóló jogszabályból és a mindenkori választójogi törvényből. Ezt egészítették ki 1920-ban a kormányzói jogkörről szóló jogszabályok, valamint később a felsőház szervezetéről és a választójogról szóló jogszabályok. Ez az egész alkotmány csupán abban különbözött az európai országok szokványos alkotmányaitól, hogy az nem volt egyetlen alkotmánylevélbe foglalva, egyébként azonban elejétől végig írott volt, és ami még lényegesebb, a belső történeti és szellemi folytonosságot egyáltalán nem mutatta. Ami történetileg folytonos lett volna a magyar alkotmányban, a rendi szerkezet, az 1848-ban megbukott; 1848-tól 1918-ig élt még valamiféle, csökkenő életerejű folytonossága az 1848-as alkotmányjogi szellemnek, ami azonban 1920 óta történt, különösen a felsőház, a választójog és a kormányzóhelyettesi intézmény terén, az egy minden történeti folytonosság és történeti előzmény nélkül üres toldozás-foldozás volt. Ilyen körülmények között egy történetileg folytonos magyar alkotmányfejlődésről, vagy a történeti magyar alkotmány helyreállításáról komolyan beszélni nem lehet.

Ugyanakkor azonban, amikor felismerjük azt, hogy az ezeréves vagy hétszáz éves magyar alkotmány formulája üres öncsalást jelent, meg kell ismernünk a formula mögött rejlő szerényebb, de termékenyebb valóságot is. Ez a valóság pedig az, hogy ezeréves vagy hétszáz éves magyar alkotmány nincs. De van egy hétszáz éves folytonos törekvés és vágy a szabad magyar alkotmány irányában. A feladat nem a szakadozott és eredendően beteg történeti folytonosság helyreállítása, hanem ennek a hétszáz esztendős törekvésnek és vágynak a beteljesítése. E vonatkozásban nem támaszkodhatunk a magyar alkotmányfejlődés egészére, hanem csupán néhány szerencsés pillanatra, mindenekelőtt az 1848-as törvényekre, melyek eltekintve az államforma (királyság vagy köztársaság) külön tárgyalt kérdésétől, az alaptörvényül nagyjában ma is megfelelnek. A magyar alkotmányos élet szabad szellemmel való telítésének igazi feladatköre azonban nem azokon a területeken van, ahol a szó szoros értelmében vett alkotmányjogot szokták tárgyalni, tehát az államfő a népképviselet és a miniszteri felelősség kérdéseinél, mert ezekben a kialakult európai gyakorlat és az 1848-as törvények szerkezete kb. kielégítő útmutatást nyújtana, hanem sokkal inkább abban, hogy a magyar területi és testületi önkormányzati életet hol és hogyan lehet új élettel megtölteni.

Külön kérdés a parlament egykamarás vagy kétkamarás voltának a kérdése. A kétkamarás rendszer mellett számos, önmagában helyes elméleti adatokat fel lehet hozni, azonban demokratikus szempontból csak olyan megoldás kielégítő, ahol a népképviseleti kamarán kívül álló második kamara nem feudális és arisztokratikus társadalmi csökevényeknek a gyűjtőhelye, hanem saját maga is demokratikus felépítésű. Demokratikus második kamarát pedig célszerűen csakis úgy lehet felépíteni, hogy ebben a második kamarában egy ország virágzó területi és testületi önkormányzati élete jut megfelelő kifejezésre. Amíg ilyen nincs, és Magyarországon egyelőre nincs, addig helyesebb az egykamarás nemzetgyűlésnél maradni.

Magyarország államformája

Magyarországnak történetileg kialakult államformája az úgynevezett alkotmányos királyság, amelyhez azonban hozzá kell tenni, hogy külpolitikai és hadügyi vonatkozásban ez a királyság a magyar önállóság relatív fénykorában, a kiegyezés alatt is teljességgel illuzórikus volt, úgyhogy e vonatkozásban sokkal közelebb áll az abszolút monarchiához. Az 1918. évi népköztársaság és az 1919. évi tanácsköztársaság után az 1920. évi I. tc. az államforma kérdését nyitva hagyva a király helyébe kormányzói tisztet szervezett, amely bizonyos kivételektől (főkegyúri jog, nemességadományozás) eltekintve a király jogkörét örökölte. Kezdetben nem volt joga a kormányzónak a törvények szentesítését megtagadni, és a parlament felelősségre vonhatta, azonban utóbb 1937-ben e vonatkozásban is a királlyal azonos jogszabályok hatálya alá került. Az 1920. évi I. tc.-nek azt a beállítását, mely még az államforma kérdését nyitottnak tekintette, az ellenforradalmi szellem megerősödésével és végleges berendezkedésével felváltotta az a beállítás, mely szerint Magyarország változatlanul királyság, és nem az államforma kérdése van nyitva, hanem csupán a királyi szék betöltetlen. Az ezt követő fejlődés során az ellenforradalmi Magyarország mind intézményében, mind szellemében igyekezett minél több monarchikus elemet és sallangot felvenni.

Az 1920-ban létesült jogrend 1944. október 15-én tényleg összeomlott, és utóbb az ideiglenes nemzetgyűlésnek és ideiglenes nemzeti kormánynak Debrecenben történt megalakulása és nemzetközi elismertetése folytán jogilag is megszűnt, és újrafelvételére már csak azért sem támaszthat semmiféle jogcímet, mert maga is ideiglenes jellegű volt, és az államforma végleges rendezéséig szóló hatállyal létesült. Az államforma végleges rendezésének pedig most annál is inkább elkövetkezett az ideje, mert semmi ok nincs arra, hogy az államforma kérdésében tovább kísérletezzünk azzal a félutas és végleges állásfoglalást kikerülő megoldással, amely az ellenforradalmi Magyarországot jellemezte. Az ellenforradalom számára ugyanis éppen a társadalom feudális és arisztokratikus szerkezetének az érdekében volt szükség arra, hogy a királyság intézményét király nélkül is fenntartsa, és az országból király nélkül is szerkezetben és lélekben monarchiát csináljon.

Az államforma elvi kérdésében tehát állást kell foglalnunk; valószínű különben, hogy ez a kérdés hamarosan a politikai érdeklődés középpontjába fog kerülni. Az elvi kérdésben újabb időkben divatba jött azt hangoztatni, hogy nem az államforma a lényeges kérdés, hanem a kormányforma, mert hiszen angol és az északi országok királyság mellett is tiszta demokráciát tudtak megvalósítani, ezzel szemben a hitleri Németországot, a Dolfuss- és Schussnigg-féle Ausztriát és a Pilsudsky-féle Lengyelországot a köztársasági forma nem akadályozta meg abban, hogy diktatúrák legyenek.

Mindebből csupán annyi igaz, hogy a köztársasági forma önmagában, további mélyebb előfeltételek híján a demokráciát nem garantálja. Nem jelenti azonban azt, hogy a demokrácia szempontjából az államforma kérdése közönyös volna. Azok a nyugat- és észak-európai országok, amelyek monarchikus államforma mellett is demokráciák, csupán olyan országok, melyekben erőteljes polgári vagy polgárosodott paraszti osztály van, amely annak idején a királysággal szövetkezve törte meg a főnemesség hatalmát, és a királysággal szemben is felül tudott maradni. Ezzel szemben Magyarországon és a vele azonos szerkezetű kelet-európai országokban a polgárság a királyság és a nemesség hatalmi versengéseibe komoly súllyal nem szólhatott bele, és a királyság és a főnemesség minden harcuk ellenére is végsőleg szövetségesek maradtak. S külö-

Szegedi Tudományegyetem József Attila I–II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

nösen szövetségesekké váltak akkor, amikor a legújabb európai fejlődés és a társadalmi forradalom szele lehetősége megérintette ezeket az országokat. Ilyen országban a királyság intézménye a maga történeti tekintélyével, csaknem vallásos aláfestésével óriási megerősítését jelenti a társadalom feudális és hierarchikus szerkezetének. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy az adott helyzetben Magyarországon egy monarchikus megoldás egyben az Ausztriával való természetellenes kapcsolat felújítását és a szomszédainkkal való viszony megromlását is jelentené, akkor semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy a Nemzeti Parasztpárt ideológiája szempontjából csupán egy tiszta és nyílt köztársasági megoldás kielégítő. Vigyázni kell arra is, hogy valamiféle romantikusan nemzeti (Habsburgoktól és Ausztriától független) királyságnak az elképzelése se zavarjon meg senkit, mert mindazok, amiket a királyság társadalmi hatásairól megállapítunk, erre az esetre is teljes mértékben vonatkoznak. Kelet-európai országban a királyság, bármiféle állítólagos népmentő szándékok is hevítik a királyjelölt vagy királyjelöltek keblét, nem támaszkodhatna másra, mint a társadalom feudális és arisztokratikus beidegződésére, tehát szükségképpen ezeket erősítené.

Magyarország közigazgatása

A magyar közigazgatás történetileg két vonalon alakult ki: egyrészt a királyi közigazgatásból, másrészt a vármegyei közigazgatásból. A királyi közigazgatás a legrégibb időkben elsősorban a királyi birtokok igazgatásában, igazságszolgáltatásban és katonai, honvédelmi feladatok szervezésében állt. A királyi igazgatás szervezetének a magvát a királyi kancellária adta, amely a királyi feladatok írásbeli teendőit végezte, és idővel a király személye körüli hivatallá alakult. Utóbb azonban annak következtében, hogy a Habsburg-uralom folytán a király állandóan az országon kívül tartózkodott, a magyar kancellária is Bécsbe került. Szervezete III. Károly és Mária Terézia által alakult ki és egészen 1848-ig, illetőleg 1867-ig a magyar közigazgatás a kancelláriában futott össze. Ekkor azonban az önálló magyar minisztérium felállítása folytán a Bécsben székelő magyar kancelláriának mint hivatalnak az élete folytatás nélkül megszűnt. A pénzügyi igazgatás első szakaszában szerveit, a kamarákat az első Habsburg, I. Ferdinánd állította fel, erősen német jellegű tisztviselői karral. 1848-ban, illetőleg 1867-ben a Budán székelő magyar királyi kamara alakul át pénzügyminisztériummá. Az általános királyi közigazgatás első modernebb szerve a helytartótanács, melynek első esztendei szintén a Habsburg-uralom kezdetére nyúlnak vissza, azonban tartósabb szervezetet III. Károly alatt kapott. A helytartótanács papi, főúri és nemesi tanácsosokból állott, több osztályra oszlott (iskola, közlekedés stb.) és egészében a kancelláriáknál és a királyi kamaráknál inkább magyar jellegű szerv volt, azonban mindennemű függetlenségi öntudat híján. Mint hivatal, a helytartótanács 1848-ban, illetőleg 1867-ben megszűnt, illetőleg a minisztériumokban élt tovább. A királyi kamarának és a helytartótanácsnak ezt a továbbélését gyakorlatilag úgy kell értenünk, hogy a minisztériumok átvették e hatóságok tisztviselőit, ezek a tisztviselők áthozták régi hivataluknak az ügyintézési gyakorlatát, és számos vonatkozásban a szellemét is.

A modern magyar központi kormányzás alapjait a 48-as törvények fektették le, amelyek megszabják a felelős magyar minisztérium (a 48-as törvények szóhasználata szerint a minisztérium nem szakminisztériumot, hanem az egész kormányt jelenti) osztályait, amelyekből utóbb a mai értelemben vett szakminisztériumok kialakultak. A 48-as törvények nem mondják meg, azonban az utóbb kialakult gyakorlat abban az irányban fejlődött, hogy a magyar központi közigazgatás központi és legdöntőbb

szerve a *miniszter* lett. Ez egyrészt így van a miniszterelnökkel szemben, és azt jelenti, hogy a magyar központi közigazgatásnak szakáganként a miniszterek a főnökei – nem pedig a miniszterelnök, aki csupán a minisztertanácsnak az elnöke, aki befolyását érvényesíti a miniszter kinevezésénél és felmentésénél, és ezen keresztül természetesen döntő súlya van, azonban a konkrét ügyintézésben nincs szerepe, tehát egy-egy ügydarab elintézése csupán a miniszterig megy föl, és nem tovább. Másrészt fennáll a miniszter túlsúlya a saját szakminisztériumával szemben is, ugyanis a miniszter mint személyes hatóság áll az illető szakigazgatás élén, nem pedig a minisztérium mint hivatal.

A helyi igazgatás legfontosabb szervei a vármegyék. A vármegyék régebben a helyi igazgatás egyetlen és általános szervei voltak, vagyis az összes központi szakigazgatási teendőket helyi vonatkozásban a vármegyék hajtották végre. Utóbb azonban számos szakigazgatási vonatkozásban külön helyi szakigazgatási szervezet alakult, így a Bach-korszak alatt alakult ki a helyi pénzügyi szakigazgatási szervezet, majd a kiegyezés után elválasztották az igazságszolgáltatást a közigazgatástól, és a vármegyei bíróságok helyett külön királyi bíróságok létesültek. Még Mária Terézia korára megy vissza a közoktatásügy helyi szervezete a tankerületi főigazgatóságok formájában. Külön helyi szervezete van ezenkívül a katonai igazgatásnak, a bányaigazgatásnak, legújabban a népjóléti és közegészségügyi igazgatásnak is. A közigazgatás általános helyi szerve továbbra is a vármegye, illetőleg a városok, avagy minden olyan igazgatás, amelynek külön helyi szakigazgatási szervezete nincs, a vármegyén keresztül érvényesül. Ez az általános helyi igazgatási jelleg azonban gyakorlatilag a szakigazgatási helyi szervezetek felhajtása folytán mind erősebben összezsugorodik.

A vármegyékkel egyenrangúak az úgynevezett törvényhatósági jogú városok, melyek nem tartoznak a vármegye hatósága alá, hanem maguk gyakorolják területükön a vármegye hatósági teendőit. Ezzel szemben az úgynevezett megyei városok a vármegye alá vannak rendelve.

Tudnunk kell, hogy az általános elsőfokú közigazgatási hatóság a járási főjegyző (régebben a főszolgabíró), illetőleg a megyei város. A járásban azonban nem önálló hatósági vagy önkormányzati szervezet, hanem csupán a vármegyének a helyi szerve. A községeknek vannak bizonyos szerényebb hatósági szervei, azonban általában nem a község gyakorolja az elsőfokú hatósági jogokat. Mindezekkel kapcsolatban nem szabad elfelejtenünk azt, hogy mikor itt közigazgatási és hatósági jogkörről van szó, akkor ez a kérdés különálló kérdés az önkormányzat kérdésében. A helyi igazgatást éppúgy végezheti önkormányzati hatóság, mint a központi igazgatásnak teljességgel alárendelt hatóság.

A magyar közigazgatás szervezeti alapkérdéseivel kapcsolatban két kérdést érdemes felvetni: az egyik az, hogy helyes-e a helyi szakigazgatási szervezetet olyan mértékben kiépíteni, hogy végül az általános közigazgatás helyi szerve, a vármegye részére nagyon kevés marad. Különösen lényeges az a kérdés azért, mert a vármegye önkormányzati szerv, tehát a helyi szakigazgatás kiépítése egyben az önkormányzat hatósugarának a csökkenését is jelenti. Hogy mit jelent ez az önkormányzat szempontjából, arra az önkormányzatról szóló fejezetben térünk ki, itt csupán annyit kell megállapítani, hogy a szakszerűség mindinkább előtérbe lépő követelményei kétségtelenül megkívánják, hogy a helyi igazgatásban is létesüljön egy szakszerű szervezet. Pedig a magyar igazgatásnak a központ után következő legközelebbi egysége a vármegye; szükségképpen a szakigazgatási szervek felállítása a vármegye hatáskörét csökkenti. Az önkormányzatról szóló fejezetben látni fogjuk, hogy a hiba gyökere ott van, hogy a vármegye jelen-

legi területi szerkezete alkalmatlan arra, hogy önkormányzati szerv legyen. Az önkormányzatot kisebb, egy-két járásnyi egységekre kell koncentrálni, és ebben a vonatkozásban igenis törekedni kell arra, hogy az önkormányzat hatásköre minden szakigazgatási ügyben érvényesüljön, viszont ennél magasabb egységeknél a szakszerűség érvényesülésének kell utat engedni.

A másik kérdés az, hogy egy egészségesebb fejlődés kétségtelen sokkal több elsőfokú közigazgatási ügyet utal a községek hatáskörébe, mint a mai magyar közigazgatás.

A magyar önkormányzati élet újjáalakítása

A mai magyar közigazgatás általános szervezetében ma három ponton van önkormányzat: a községeknél, a városoknál és a vármegyénél. Ezek közül a községi önkormányzat meglehetősen eleven, de érdeklődési körében egyelőre szűk. A városi önkormányzat általában eleven, érdeklődési köre kiterjedt, azonban az alföldi tanyás városoktól eltekintve a parasztság számára nem ad széles perspektívájú önkormányzati és igazgatási lehetőségeket. Ez utóbbira a vármegyei önkormányzat volna hivatott. A vármegyei önkormányzat azonban régtől fogva halott, és a demokratikus átalakítás sem tudta új élettel megtölteni. Az, hogy ma országszerte a vármegye maradt leginkább a régi igazgatás gyülekezőhelye, igen nagy részben annak tulajdonítható, hogy a vármegyével mint egységgel szemben a nép nagy tömegei nem mutatnak eleven érdeklődést. A vármegye egész lakossága között nincs meg az az eleven érdekközösség, amely minden önkormányzati élet alapvető feltétele, és amely megvan a községben, megvan a városban, és valamikor régen megvolt nemesi vármegyében is. Ma a vármegye tevékenysége úgyszólván teljesen kimerül ügyiratok továbbításában és személyi ügyek intézésében.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kérdés egyszerűen megoldható a vármegyei önkormányzat megszüntetésével. Föltétlenül szükség van egy olyan nagy önkormányzati keretre, amely mindenekelőtt a magyar parasztság számára jelent a szűk községi határokon túlmutató eleven politikai és igazgatási nevelő iskolát. Ilyen önkormányzati keretnek a jelenlegi vármegye túl nagy. Az ország lakosságának túlnyomó része számára nem a vármegyeszékhely jelenti azt a legközelebbi magasabb egységet, amely számára a község után a legfontosabb, hanem a járási székhely, illetőleg az a legközelebbi város, ahová városi, urbánus szükségletek kielégítésére rendszeresen bejár vagy szeretne bejárni. Erdei Ferenc mutatott rá először arra, hogy milyen páratlan és szerencsés megoldást jelentene a földműves foglalkozásúak urbánus szükségleteinek kielégítése szempontjából az a szerkezeti megoldás, amit az alföldi nagyhatárú tanyás mezővárosok képviselnek. Amelyekben a távoleső tanyai részek is megmaradnak a város politikai, igazgatási, gazdasági és kulturális közösségében, és ilyen irányú javainak az élvezetében. Anélkül, hogy a tanyás városok rendszerét az egész országra ki akarnánk terjeszteni, le lehet vonni ebből azt az országos értékű tanulságot, hogy eleven és életképes önkormányzati egységül szerte az országban azokat a területeket kell venni, melynek egy-egy meglévő vagy kifejleszthető várost és a feléje gravitáló, oda állandóan bejáró vagy beirányítható környéket foglalják össze. Ez az egység országos viszonylatban általában vagy a jelenlegi járásokból, vagy azoknál némileg nagyobb egységekben adódik, a nagy határú tanyás mezővárosok esetében pedig egy-egy mezővárosból és a hozzá bekapcsolható környékbeli községekből.

A magyar közigazgatás személyi kérdései

A közigazgatás jósága mindenkor a közigazgatási személyzet kiválasztási módján, ügyintézési gyakorlatán, szakképzettségén és erkölcsi hagyományain nyugszik. Ebből a szempontból vizsgálva Magyarország mai közigazgatási személyzetét, alaposnak és jogosnak találjuk az országnak azt a közvéleményét, hogy a magyar közigazgatási személyzet egészében nem kielégítő módon működik, és ez a nem kielégítő működés a leglényegesebb oka a magyar közigazgatás rosszaságának. Ennek az elégtelenségnek megvannak a maga történeti okai és előzményei.

A magyar köztisztviselői kar három elemből tevődik össze. Az egyik a régi nemesi igazgatásból származik. A nemesi igazgatás valamikor a vagyonos nemesek önkéntes és fizetés nélküli tisztségviselését jelentette. Utóbb a nemesség anyagi alapjainak a kicsúszásával, a XIX. század folyamán a közhivatali tisztségek a tönkrement nemesség elhelyezkedésének és a nemesi életvitel fenntartásának váltak az eszközeivé. A nemesi eredetű közigazgatás azonban mind régebbi, mind újabb formájában megtartotta azt az alapjellegét, hogy nem egy igazgatási szakmának a hagyományait és a gyakorlatát őrizte elsősorban, hanem mindenekelőtt a hivatalt egy társadalmi hatalmi helyzet fenntartásának az eszközeként kezelte. A régebbi időben a földbirtok adta a gazdasági alapot és a hivatal a földbirtokon nyugvó hatalmi helyzet külső biztosítását, később a földbirtokban rejlő gazdasági alap összeomlásával a hivatal maga vált a nemesi társadalmi helyzet gazdasági alapjává. Vagyis a hivatal és a benne rejlő hatalmi és gazdasági vonatkozások teljességgel elszakadtak a társadalom termelőmunkájától, merőben öncélúvá váltak. A magyar közigazgatásnak és a magyar köztisztviselőnek az élettől, az embertől és a valóságtól való elszakadásának ez a történeti előzmény az egyik legsúlyosabb tényezője.

A magyar köztisztviselői kar másik részének gyökerei a Habsburg-igazgatásra nyúlnak vissza. Így mindenekelőtt a pénzügyi igazgatás, melynek központi szervei a Habsburg-uralom kezdeteire, modern kiterjeszkedése pedig a Bach-korszakra. Ugyancsak a Bach-korszakra nyúlik vissza több modern technikai igazgatási tényező, például a telekkönyv, posta, dohányjövedék, vasútigazgatás stb., stb. A magyar közigazgatásnak ez a része egészében osztrák, cseh, német alapítású és jellegű, még akkor is, ha szereplői nem idegen származásúak. Ez a fajta igazgatás egy európai módon fejlett, szakszerűen elmélyült, nemzetközi viszonylatban is komoly értékű igazgatási apparátusnak a nem rossz minőségű, de azért második garnitúráját plántálta át Magyarországra, ahol ennek az igazgatásnak helyi gyökerei alig voltak. Ebből adódik az ilyenfajta igazgatásnak a komoly szakmabeli derekasság és pontosság mellett is az élettől való elvonatkoztatottsága és a nemesi igazgatástól teljesen különböző, de ugyancsak meglévő élettől való elvonatkoztatottsága; az öncélú bürokráciának ismert komikus példáit rendszerint ez a fajta igazgatás szolgáltatja.

Végül van a magyar igazgatásnak egy harmadik, legértékesebb, azonban sajnos szétszórtabb és számbelileg kisebb része, amely azonban szerencsétlen történeti fejlődési okok folytán egységes jelleget felvenni, közös hagyományokat kialakítani és másfajta erőket legyűrni nem tudott: a helyi gyökerekkel bíró, de szakszerűen elmélyült magyar igazgatás. Ilyen elemek találhatók a különleges szakképzettséget kívánó orvosi, műszaki és nevelésigazgatás egyes ágaiban, azonban mindenütt úgy, hogy ezek az elemek állandó hátraszorítottságban vannak a hatalmi szellemű nemesi igazgatás és az idegen eredetű öncélú bürokrácia ellenében.

Ebből a három elemből tevődik össze a nagy köztisztviselői kar úgy, ahogy ma előttünk áll, és ezzel a tisztviselői karral szemben lép fel igen nagy erővel a demokratikus újjáalakulás és bizonyos részben a teljes kicserélődésnek a következménye. Tudnunk kell azonban azt, hogy az igazgatás és az ügyintézés sok vonatkozásban – nem olyan sok vonatkozásban, mint ahogy azt a „régi", „bevált" tisztviselők mai védelmezői hangoztatni szokták, de azért mégis igen sok vonatkozásban – komoly szakszerű elmélyedést kíván, és ezekben a vonatkozásokban az igazgatási szellem megromlásán puszta személycserékkel nem segíthetünk, mert komolyan fenyeget az a veszedelem, hogy a személycserék megtörténte után a hatalmi szellem és az öncélú ügyintézés betegségei megmaradnak. Az igazi és eredményes regenerálódás útjai a következők:

1. Az első feladat az, hogy a szakszerűség erőit, melyek ma teljességgel az úri hatalomgyakorlás szellemének őrzőivel alakítanak egy frontot, a demokratikus népi felemelkedés oldalára vonjuk. Ehhez természetesen nem szónoklatok kellenek, és nem pártagitáció elsősorban. Elsősorban számot kell vetnünk azzal, hogy a mai magyar közigazgatás régi *képesített* része körülbelül csak fele részben jelent valóságos szakszerű elmélyültséget, a másik részben a formai képesítés mögött a mezei jogászt, a családi protekció intézményein keresztül valójában egész egyszerűen a régi, úri, nemesi társadalom áll, amelynek a számára a papírforma szerinti végzettség csupán egy fedőformulája a végzettségtől függetlenül fennálló társadalmi bezártságnak és társadalmi szelekciónak. Ma ez a szellemiség mindenestül a szakképzettség fellegvára mögé vonul, és a valóban szakszerűen elmélyült tisztviselői kar fedezéke mögé rejtőzve folytatja akcióját az igazgatásba betolakodott, képesítetlen új tisztviselők ellen. A feladat az, hogy a régi tisztviselői karban a formailag képesített, de lényegileg nem szakszerű és nem szolgálatszerű, hanem hatalomgyakorló igazgatást folytató résszel szembeállítsuk a szakszerűen elmélyült részt, aminek az a legegyszerűbb módja, hogy az előbb-utóbb esedékes tisztviselői létszámcsökkentés során a legnagyobb mértékben tárgyi és szakszerű módszerekkel (vizsgák stb.) és a szakszerű tisztviselői kar kétféle elemének az ilyetén módon való belső egymás elleni szembeállításával sokkal több eredményt lehet elérni, mint hogyha a demokratikus szelekciót a pártok agitációjává engedjük fajulni, mert a tisztviselők demokratikus szempontból nem fejlődésképes része máris megtalálta azokat a pártokat, amelyektől fedezetet és védelmet vár. A Parasztpárt annál is inkább síkraszállhat a tisztviselői szelekció ilyen szellemben való elvégzése mellett, mert az összes pártok között legkevésbé vett részt akár a régi, akár az új tisztviselői pozíciókért való tülekedésben.

2. A demokratikus újjáalakulás másik, távolabbi hatásaiban talán még lényegesebb eszköze az önkormányzati igazgatás kiterjesztése és elmélyítése, abban az értelemben, hogy a tisztviselőket minél nagyobb mértékben alája kell rendelni a zavartalanul működő önkormányzati élet ellenőrzésének, és ezen keresztül nemcsak képletesen, de a szó legmindennapibb értelmében arra szorítani, hogy a közösség, a nép rétegeinek szolgájává legyenek; különösen ezen a ponton van joga a laikus elemek bevonásának. A tisztviselői kar laicizálása és a képesítési kellékek minden vonalon való laza kezelése önmagában igen veszedelmes lehet, és a magyar igazgatás és gazdasági élet eddig elért fejlettségi foka mellett már komoly visszaesést jelenthet. Viszont tudnunk kell azt, hogy a kialakult régi magyar igazgatás éppen a benne elrejtőzött osztálytársadalmi elemek folytán formai képesítéshez kötött egy csomó olyan állást is, amelynél teljesen felesleges, és amelyek a világon sehol másutt formai képesítéshez kötve nincsenek. Így mindenütt az önkormányzati vezetők állásait, valamint számos gyakorlati, gazdasági és szociális munkakört betöltő állást. Ezeken a pontokon helyre kell állítani radikális

módon a laikus elem fölényét és az irányítási jogát a szakképzett, *szolgáló* tisztviselővel szemben. Viszont a szakképzettséget megkívánó állásoknál a képesítési kellékek lazítását továbbra is kivételes eljárásként szabad csak fenntartani, vagyis külön kell választani egy tisztán laikus és egy tisztán szakképzett vonalat.

3. Végül természetesen számba kell venni a képesítetlen munkás és paraszt tisztviselőjelölteknek gyorsátképzés alapján a közigazgatás szakszerű ágaiba való beállítását is, itt azonban a hangsúly nem azon van, hogy megállapítsuk: bizonyos feladatok helyes ellátásához nem kell más, mint józan paraszti ész, mert ez az elképzelés a legtöbb esetben illúzió, éspedig kártékony illúzió. Gyakorlatilag úgy néz ki közelebbről, hogy a józan paraszti ész nevében föllépő laikust az esetek nagyobb részében előbb-utóbb megfélemlíti a Hivatal. A képesítetlen és gyorsátképzés alá eső tisztviselőjelölteket tehát egy nagyon erős szelekció és egy gyors, de nagyon szakszerű képesítés alá kell vonni, és így lehet remélni, hogy a megcsontosodott bürokráciával a szervezeten belül is fel tudják venni a versenyt.

JEGYZET

E tanulmány címét első változatának alapján *(A magyar államszervezet)*, attól egy raggal mégis megkülönböztetve magam adtam, mivel e második, összesen 16 gépiratos lapot számláló fogalmazvány a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában elhelyezett Bibó-hagyatékban részenként külön-külön nyilvántartva, cím nélkül található (Ms 5111/38–42.). Amint azt a Szegedi Műhely hasábjain megjelenő rövidebb, első változathoz fűzött megjegyzéseimben részletesebben kifejtem, *A magyar államszervezet* c. írás 1945. november 15-e és 1946. január 16-a között – valószínűleg 1945 decemberében – nyerhetett megfogalmazást a Nemzeti Parasztpárt valamely vezető testülete számára. E második változat a részekre külön-külön rávezetett utólagos feljegyzések szerint e párt pártiskolája részére készült: az első és második rész 1946 januárjában, a harmadik–ötödik pedig 1946 tavaszán. A két első rész mindenesetre az államformáról tartott 1946. január 16-i pártközi értekezlet előtt nyerhetett megfogalmazást, hiszen a köztársaság ügye még e fogalmazványban is megoldandó kérdésként szerepel.

Bibó István e két változatban is fönnmaradt írásában fölvetett gondolatok – közöttük az Erdei Ferenc nevével is jegyzett *városmegye* kérdése – későbbi műveiben, így mindenekelőtt *A magyar közigazgatásról* (1947) és a *Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció* (1972) című, nagyobb igényű munkáiban (Válogatott tanulmányok, Bp. 1986. 2:471–484., 3:140–294.) ismételten s hangsúlyosan előfordulnak. E most közölt írás ezek csírájának tekinthető.

A szöveget a mai helyesírás szerint közlöm, s a nyilvánvaló elírásokat is kijavítottam. Anélkül, hogy e helyütt tartalmi kérdésekbe bocsátkoznék, a szerzőnek csupán a sommás fogalmazásból eredő két alkotmánytörténeti tévedését korrigálom.

Kezdetben nem volt joga a kormányzónak a törvények szentesítését megtagadni... – 1937 után sem szentesíthette a törvényeket, ám a korábbi egyszeri helyett kétszeri halasztó vétójogot nyert.

...az 1920. évi I. tc. az államforma kérdését nyitva hagyva a király helyébe kormányzói tisztet szervezett... – E törvény helyreállította a királyság államformáját.

Közli: RUSZOLY JÓZSEF

Bem születésének 200. évfordulójára

KOVÁCS ISTVÁN

Bem tábornok a nyári erdélyi hadjáratban

„Marosvásárhely néptelen, csendes: látszik, hogy Erdély leghazafiasabb városa. Az ifjúság fegyvert fogott és elment Bem apóval védeni a hazát, a nők pedig a zárt ablakok mögött zászlót hímeztek és tépést csináltak" – jegyezte fel 1849. június 30-án este naplójába egy tizenkilenc éves lembergi diák, Edmund Slaski, s még azt is hozzáfűzte: – „Tízegynéhány lengyel ulánus kószált az utcákon. Azok, akik nem jutottak lószerszámhoz. Tekintetükön látszik, hogy szégyennel tölti el őket a tétlenség akkor, amikor testvéreik harcolnak. Rendre azzal a kérdéssel állnak elő, hogy van-e már nyereg. Szeretnének egy szempillantás alatt a harcmezőn teremni, ahol lehet, hogy a halál vár rájuk..."

Slaski négy idősebb lengyel tiszttel érkezett a városba, közülük ketten, Franciszek Los alezredes és Leon Czechowski őrnagy az 1830/31-es lengyel szabadságharc veteránjai. Az erdélyi lengyel légió 1. zászlóaljához csatlakozva akartak Bemhez jutni, de a lengyel gyalogság egy kisebb, Marosvásárhelyen felszerelt ulánusszázad kíséretében már útban volt a besztercei hadosztály tekei táborába.

A honvédség tavaszi győzelmeitől fellobbant remények idején a lengyelek ismét számosabban vágtak neki a már szigorúan őrizett galíciai határnak, hogy Magyarországra átkelve Józef Wysocki tábornok légiójához vagy Bemhez csatlakozzanak. Galíciában a magyarok iránti rokonszenv hullámain terjedtek Bem téli-tavaszi győzelmeinek hírei, a Poroszországhoz tartozó Poznani Nagyhercegségben a szabadabb sajtó is beszámolt róluk. E győzelmek, mintegy visszhangként, azt a reményt keltették a lengyelekben, hogy Bem a magyarországi háború befejezése után betör Galíciába, majd Orosz-Lengyelországba, s helyreállítja a XVIII. század utolsó harmadában felosztott hazát. Bem valóban foglalkozott a galíciai betörés tervével. Eredeti elképzelései szerint a Besztercén és Szamosújvárott szervezett lengyel légió lett volna a Lengyelországot felszabadító sereg magva.

Az 1831 óta emigrációban élő Bem tervei szövögetésekor fellegekbenjáróan álmodozó volt, megvalósításuk előtt azonban körültekintően mérlegelt. 1849. május 6-án a temesvári ostromtáborban kelt levelében éppen ő az, aki lebeszéli az északi hadsereg főparancsnokát, Henryk Dembinski altábornagyot arról, hogy Galíciába benyomuljon, mert az, kudarc esetén, a lengyel nemesség végkiirtásának következményével járhat. Realista helyzetértékelését illusztrálandó, megemlíthető, hogy Bem volt talán az egyetlen, aki április elejei szászsebesi kitüntetésének Petőfi által megörökített hangulatában is tudta: a harc a Bánság küszöbön álló felszabadításával sem érhet véget, mivel az orosz intervenció aligha kerülhető el. Ezért szervezte oly lázas sietséggel az erdélyi hadsereget.

Bemnek az 1830/31-es szabadságharcban csak tüzérséggel volt dolga: előbb ütegparancsnokként, majd az egész lengyel tüzérség főparancsnokaként. E beosztásában valóban csodát művelt – a győztes iganiei, a vesztes osztrolenkai csatában és a bukás előestéjén, Varsó védelmében is. Ennek kapcsán találkozhatunk olyan véleménnyel is,

hogy csak hadosztálynyi, legfeljebb hadtestnyi erő élén tudott sikereket elérni, s így nem volt több mint zseniális partizánvezér. E tézis igazolására azt szokás felhozni, hogy Bem 50 000 fős hadsereggel veszített csatát Temesvárnál. A mérlegeléshez azonban tudnunk kell, hogy Bem egy demoralizálódott hadsereg parancsnokságát vette át Temesvárnál, és kényszerhelyzetben vívott csatát. A győzelemnek indult ütközet menetében egyébként akkor állott be fordulat, amikor a magyar ütegek sorra elhallgattak, mert Dembinski, a korábbi főparancsnok már Lugosra küldte a lőszertartalékot.

Bem hadvezéri zsenialitását éppen az 1849 nyarán vívott hadjárata bizonyítja kétségbevonhatatlanul. Az Erdélybe öt helyen betört egyesített orosz-osztrák hadsereg 58 000 emberével és 120 lövegével szemben Bem alig 39 000 honvédet és 98 ágyút, röppentyűt tudott szembeállítani. Közvetlenül azonban jóval kevesebbet, mivel a hat hadosztályra tagolt erdélyi hadseregnek csak négy hadosztálya tartózkodott a veszélyeztetett határ menti pontok térségében. A dévai hadosztályt lekötötte a gyulafehérvári erődítmény körbezárása és az Érchegység figyelése, a kolozsvári hadosztály pedig amolyan tartalékot alkotott.

Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az erdélyi hadsereg nagyobb része alig kiképzett és hiányosan felszerelt újoncokból állt. E tény a lovasság működésénél volt legszembeszökőbb. Eközben Bem néhány harcedzett zászlóalja a kormány kérésére nyáron végig a Bánságban tartózkodott, s alig vett részt a harcokban.

Az intervenciós orosz hadsereg főparancsnoka, gróf Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagy azt az utasítást adta Alekszandr Nyikolajevics Lüdersznek, az Erdély meghódítására kijelölt V. hadtest vezénylő tábornokának, hogy miután főerejével a Tömösi és a Törcsvári szoroson betör és Brassót elfoglalja, nyolc napon belül pacifikálja a Székelyföldet. Ezt követően kellett volna Gyulafehérvárt felmentenie, majd az erőit feltételezhetően Kolozsvár térségében koncentráló Bemmel leszámolnia, és Nagyvárad irányában az Alföldre kitörnie. Minderre Lüdersznek nem több mint három hét állt rendelkezésére. Az ő eredeti szándéka egyébként az volt, hogy Brassó elfoglalása után Nagyszebennek fordul, majd Gyulafehérvártól a Maros völgyét követve Szegedet foglalja el. Ezt a tervet Paszkevics csak július közepén hagyta jóvá, miután a sajátja kudarcot vallott.

A kudarc nyilvánvaló oka az erdélyi hadsereg jóval nagyobb és eredményesebb ellenállása, mint amire a cári hadvezetés számított. Az ellenállás eredményességében Bemnek döntő érdeme volt. Ennek bizonyítására utalhatunk a Beszterce térségében június 20. és július 10. között lezajlott ütközetekre. Makszim Makszimovics Grotenhjelm tábornok 12 500 embert és 33 ágyút számláló orosz-osztrák hadosztálya június 20-án kelt át az alig őrzött Borgói és Radnai szorosokon. A két nappal későbbi borgóprundi összecsapás nyomán a nagyobb részt újoncokból álló 8000 fős besztercei hadosztály két nap alatt 80–90 kilométert hátrált, s nyitva hagyta az utat Marosvásárhely felé. Bem június 24-én Désen vette át a 6000 emberre apadt hadosztály parancsnokságát. Pár óta alatt helyreállította a fegyelmet, és június 26-án bevonult Besztercére. Másnap Borgórusz felé kimozdulva, a rá jellemző határozottsággal támadta meg az övénél kétszerte erősebb ellenséget.

Történetírásunk a nyári erdélyi hadjárat válságosra forduló csatái során a magyar táborban kirobbant fejetlenséget érzékelendő, különböző forrásértékű leírásokkal rendelkezik. A honvédsereg összeomlásában – Segesvárnál, Kőhalomnál, Hátszegnél, Nagycsűrnél, Szászvárosnál és Bánffyhunyadnál – az játssza a meghatározó szerepet, hogy minden tekintetben gyengébb az orosz vagy az orosz-osztrák csapatoknál. Amikor az

erők megközelítően kiegyenlítettek, Bem a győztes: július 20-án és 21-én Sepsiszentgyörgynél, július 23-án Moldvában, augusztus 5-én Nagyszebennél. De nem egy esetben kelt zavart akkor is, amikor végül ő a vesztes. Emlékezetes példa rá a segesvári csata első szakasza.

Arról azonban, hogy Bem ellenfeléénél gyengébb erővel végrehajtott váratlan június 27-i támadása mekkora pánikot idézett elő a borgóruszi orosz táborban, semmit sem tudunk. Pedig a jelizavetgrádi ulánusezred egyik tisztje, Mihail Gorjacsev már száz évvel ezelőtt beszámolt róla az *Egy veterán visszaemlékezései* című emlékiratában. Megismerése árnyalhatja az ütközetről főleg Gyalokay Jenő által rajzolt képeket.

„Az ellenség előretolt tüzérségével lőni kezdte állásainkat: az ágyúlövés vésztjósló döreje elektromos szikraként hatott a táborra. Egy szempillantás alatt talpra ugrott mindenki, s az emberek, mintha a föld lökte el volna magától őket, lovuk mellett termettek. Hihetetlen kapkodás támadt. A közvetlen parancsnokok szakadatlan kiáltozása, a »Nyergelni! Lóra!, Indulj!, Gyorsabban!, Gyorsabban!« csak növelte a fejetlenséget, ami egyébként is rossz hatással volt a hasonló helyzeteket nem ismerő katonákra. Az előőrsöktől egyesével befutó kozákok kiáltásai, hogy »Az ellenség rengeteg emberrel támad!« tovább fokozták a közkatonák amúgy is ideges hangulatát. Az egyenként száguldó lovasok nyomában a legnagyobb rendetlenségben vágtatva futott be ezredünknek az a szakasza, amely járőrön volt. A vágtázó lovasok szinte mindegyikének éles »Talpra!« kiáltása még tovább növelte a zűrzavart a táborban, s ez károsan hatott különítményünk felvonuló csapataira. [...] A szekérsor és a málha egyes részei [...] leborultak az út két oldalán húzódó meredek lejtőn."

Bem tehát szinte jobban meglepte Grotenhjelmet, mint a szövetségesek néhány nappal ezelőtt a besztercei hadosztályt, amelyről joggal vélhették úgy, hogy többé nem kell vele számolniuk.

Gorjacsev idézett beszámolója alapján számunkra az is világos, amit Gyalokay Jenő *Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán* című munkájában a csata ismertetése kapcsán nem ért. Márminthogy az orosz ulánusok miért üldözték oly határozatlanul a visszavonuló magyarokat: „mindent elsöprő lovasrohamra egyáltalán nem került sor, mert az orosz dzsidások nem viselkedtek valami hősiesen – írja. – Már Jád előtt megtorpantak. Továbbjutásukat – állítólag – a falu keleti végén folydogáló kis pataknak meredek partja akasztotta meg."

Gorjacsev a roham eredményét, részben mintegy Gyalokay gondolatmenetéhez kapcsolódva, egyetlen mondatban összegzi: „...a csata, melyet lovasságunk ily sikeresen kezdett, végül elég súlyos veszteségekkel járt számára." Az, hogy miben állt ez a veszteség, magyarázatot ad Gyalokay talányt sugalló megjegyzésére: „Egy völgyben nyomultunk előre, amelyet egy alig észrevehető szakadékos, meredek partú, ingoványos kis patak szelt át. Ulánusainknak a szétszóródott huszárokat üldöző, magától értetődően rendezetlen osztálya nekifutott ennek a pataknak, ennek a számára váratlan akadálynak, amely a magyarokat viszont megmentette. [...] Az ulánusoktól hátravetett gyalogos oszlop a folyó – számára előnyös – kanyarulatát kihasználta. Amint az osztály megrohanta a huszárságot, az ellenséges oszlop átfutott a patak túlsó partjára, s abban a pillanatban, amikor az ulánusok megtorpantak az ellenség előtt, össztüzet zúdított osztályunk szárnyára és hátába. Ugyanekkor a bokrok között elrejtőzött székelyek, akik sötét egyenruhában voltak, s addig nem vettük észre őket, szemtől szembe vették tűz alá az ulánusokat." Az orosz lovasok rohamát tehát nem csupán a patakmeredély tartóztatta fel, mint Gyalokay véli.

Az ulánusok a nehezen kibontakozó és közvetlenül végül is kudarcot valló rohamban, Gorjacsev szerint, hat tisztet és mintegy félszáz altisztet és közlegényt veszítettek sebesültekben és halottakban.

A fenti beszámoló annak bizonyítására is szolgálhat, hogy Bem a harcoló felek közötti erőkülönbséget meglepetést okozó fellépésével próbálta meg kiegyenlíteni. Ez a június 27-i jádi csata első szakaszában sikerrel kecsegtetett, aztán egyértelműen a szövetségesek javára billent a mérleg. Másnap már szó sem lehetett Bem kezdeményezéséről. Sőt, ahogy Gyalokay írja: „Nem várta meg az oroszok átkaroló mozdulatainak hatását, hanem elrendelte a visszavonulást Beszterce felé, mégpedig nagyobbára tüzérségének fedezete alatt, amelynek vezetését ő maga vette át."

A szabadságharc eseményeiről szóló munkáiban mindvégig rideg tárgyilagosságra törekvő, érzelmektől mentes Gyalokay, Bem besztercei visszavonulása kapcsán, szükségesnek tartja megjegyezni: „Bem – aki nem tudta, mi fán terem a félelem – csupán legszűkebb törzsétől környezve, felállított két ágyút a falu (Bessenyő) főutcáján, s maga vezényelte őket a dragonyosok ellen. Az ellenség a váratlan ellenállásra megtorpant, s Bemnek így még volt annyi ideje, hogy gyorsan felkapcsoltassa a két ágyút és kisurranjon velük, a kétségtelenül veszedelmes helyzetből."

Bem határozottsága és a honvédeknek a kétnapos ütközetben, a néhány nappal korábbihoz képest eltökéltebb helytállása tette oly óvatossá Grotenhjelmet, hogy újabb győzelmei ellenére is visszahúzódott határ menti kiindulóállásába, Borgóruszra. Pedig a besztercei hadosztálynak végeredményben mindhárom fegyverneme – szigorú szemmel nézve – kudarcot vallott. Egyedül Bem állta meg a helyét. Ez ellensúlyozta Grotenhjelm harctéri sikerét. Ennek következtében a lengyel vezér – néhány nap kivételével – július 10-ig ura maradt Besztercének is.

A besztercei harcok kapcsán cáfolandó az a Bemet nemegyszer ért vád, hogy sokat kockáztatott, és nem kímélte katonái életét. A Grotenhjelm betörése nyomán Beszterce térségében kialakult helyzet, a megoldandó feladat és az ehhez rendelkezésre álló erő eleve rákényszerítette Bemet a kockáztatásra. Ha ezt nem vállalja, az orosz-osztrák hadosztály Marosvásárhelyre, a székely hadosztály hátába sétálhatott volna. Így viszont Grotenhjelmnek csak negyvenhárom nap múlva sikerült a Székelyföld fővárosát megszállnia. Az pedig, hogy a Beszterce környéki összecsapásokat követő visszavonulást Bem mindig személyesen a tüzérséggel fedezte, éppenséggel azt bizonyítja, hogy jóllehet, saját életét nem, de a katonái életét kímélte. Ha egy-egy csatában döntést kellett hozni a harc menetében, rákényszerült a nagy véráldozattal járó rohamokra, amelyek nem mindig jártak sikerrel, ez azonban nem azt jelenti, hogy kapkodva, szükségtelenül küldte katonáit mészárszékre – mint ezzel pl. Kemény Farkas kimondatlanul is vádolta.

A szabadságharc utolsó győztes csatáját Bem vívta – öt nappal a segesvári ütközet után. Szinte lemásolta a Nagyszeben első, március 11-i felszabadításának hadműveletét. Mindkettő zseniális helyzetfelmérésen alapult és rendkívül kockázatos volt. Csak egy óraműpontossággal működő hadsereg volt képes végrehajtani. Bem közvetlen irányítása alatt a segesvári vereség után innen-onnan összeszedett csapatokból eggyéforrasztott hadsereg is hibátlanul működött. Bem augusztus 5-én győzött Nagyszebennél, de másnap Lüdersz két és félszer erősebb hadától megsemmisítő vereséget szenvedett. A segesvári csatát Kemény kolozsvári hadosztálya késte le, az augusztus 6-i nagyszebenit Stein Miksa ezredes dévai hadosztálya.

Bem ennek dacára nem adta föl. Ő nem ismert vesztes, reménytelen helyzetet. A világosi fegyverletétellel egy időben akarta rábeszélni a Törökország felé menekülő Kossuthot a harc folytatására. Csak augusztus 18-án fordított hátat az erdélyi hadszíntérnek, látván, hogy már senki se akar harcolni.

De szóljon róla a nyári ellenfél is, Artur Adamovics Nyepokojcsickij ezredes, aki Szkarjatyin tábornok segesvári halála után lett Lüdersz vezérkari főnöke. Az általa összeállított, s az *Erdélyi hadjárat 1849-ben* címen 1858-ban kiadott szakmunkában ez olvasható az I. Miklós cár által név szerint szélhámosnak, gazembernek, gonosztevőnek, gyilkosnak tartott Bem nyári erdélyi működéséről: „Ezek a hadműveletek Bem ragyogó tehetségéről és katonai elgondolásáról tesznek tanúbizonyságot. Mindent megtett, amit lehetett. El kell ismerni, hogy rendkívül tevékeny, energikus, határozott és bátor ember volt. A csatában mindig elöl járt, jelenlétével lelkesítette a magyar csapatokat. Kitűnő tüzér volt, rendkívüli ügyességgel alkalmazta ezt a fegyvernemet. Az ellenséges tüzérség működése alapján mindig kitaláltuk, hogy Bem jelen van-e." Összegzésül ezt még azzal is kiegészíthetjük, amit a téli hadjárat kapcsán Czetz János írt Bemről: „...hadvezér volt a szó legszorosabb értelmében".

Elhangzott 1994. március 14-én Marosvásárhelyen, a Bem születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszakon.

Kedves ünneplő barátaim!

A történelmi ünnep fontos része az emlékezés. A megemlékezés, legyen bár családi vagy közösségi, az elmúlással szembeni kihívás. Tudatosítása annak, hogy vagyunk - a múlt és a jövő metszetében. Vagyis a jelenben. A história ilyen egymáson áttetsző metszetekből áll össze. Ezért doboghat azok szíve is a miénkkel együtt itt ma, akik száznegyvenöt-száznegyvenhat éve éltek, és történelmet írtak e tájon. Ezért lehetünk mi is velük - ha térben mozdulatlanul is -, közel másfél évszázadot araszolunk vissza az időben.

Könnyebben tehetjük ezt, ha az ellobbanó ünnepekkor tisztelt hősök egyikemásika hétköznapjainkban is velünk tarthat. Az, akinek tettei, jövendőt visszhangzó szavai, máig ívelő mozdulatai nemcsak érzelmeinket borzongatják meg, hanem jellemünk formálói, egy olyan forrás lelki-tudati ásványoldatai, amelyből mindig erőt meríthetünk.

Bem József tábornok, aki most kétszáz éve született, s így ma személy szerint őt is ünnepeljük, ilyen hős. Tétován mondom róla, Bem apóról, hogy hős, mert ezzel akaratlanul is szobortalapzatra állítom őt. Holott ő él. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne legyen a valóságban szobra.

Bámulatos, hogy ez a mogorva, csúf kis ember, aki ittlétének tíz hónapja alatt tíz szót se tanult meg magyarul, a varázslatosan szónokló és szervező Kossuthtal vetélkedő kísérője fentebb említett hétköznapjainknak. Talán azért, mert halálmegvető bátorsága egy volt a szabadság ügye iránti halálmegvető, vagyis örökkévaló szeretettel.

A szabadság az egymásért valóság természetessége. Bem alakja így lehet az egymásért való szeretet jelképe is. Ha a másikunkról nem feledkezünk meg, őrá emlékezünk.

Elhangzott 1994. március 15-én Marosvásárhelyen a Székely Vértanúk emlékművénél

BORSZÉKY GYÖRGY

Göröngyös út a köztársaságig

PÖLÖSKEI FERENC: A MAGYAR KÖZTÁRSASÁGI ESZME TÖRTÉNETE

Pölöskei Ferencnek a közelmúltban megjelent munkája hézagpótló mű. Írása annál is inkább figyelemre méltó, mert amíg „az ezeréves magyar királyság"-ot, ideértve a habsburgi századokat és a Horthy-rendszert is glorifikáló munkák (cikkek, tanulmányok, könyvek) mai harmadik köztársaságunkban is tucatjával látnak napvilágot, addig a magyar köztársasági múltról alig esik szó, és ha mégis, nem éppen pozitív előjellel. Mindez, ha lehet, fokozottan áll az emigrációban élő közírókra, történészekre is.

Aligha vitatható, hogy mai társadalmunk természetesként fogadja el hazánk köztársasági államformáját, de ezt minden lelkesedés nélkül teszi. A megelőző 1918-as és 1946-os köztársaságok nem éppen inspiráló hatásúak. Mindkettő egy vesztes háború batyuját volt kénytelen a vállára venni, mialatt az ország egy része vagy egésze idegen katonai megszállás alatt állott, és mindkettő belső és külső nehézségek folytán rövidesen kommunizmusba torkollott, anélkül, hogy módjában lett volna igazi színeit megmutatnia. Ennek további nemkívánatos következménye lett, hogy a két demokratikus köztársaság a múlt emlékezetében összemosódott az azt követő kommunista uralmakkal és azok negatív megítélésével.

A szerző művében, miközben megfesti a történelmi hátteret, visszanyúl a magyar köztársasági eszme eredetéhez: feltárja a Martinovics-féle összeesküvésben, majd a 49-es debreceni trónfosztásban mutatkozó csírákat, figyelemmel kíséri az 1911-es köztársasági folyóirattal, majd egy évvel későbbi pártalapítással jelzett zászlóbontást, amelynek hatása az őszirózsás forradalom alatti első köztársaságban tetőzött. Befejezésül elemzi az 1946-os második köztársaság körül történteket, hogy végül néhány mondatban utaljon az 1989–90-es kerekasztal-tárgyalásokra, amelyek a mai – harmadik – köztársaságunk kikiáltásához vezettek.

Bár a könyv valamennyi része részletes elemzést érdemelne, a magam részéről leszűkítem észrevételeimet – nem bírálatomat, mert arra nem tartom magam hivatottnak – és kiegészítéseimet azokra az évekre, amelyeknek Nagy György, történetesen az apám, egyik jelentős szereplője volt. Ennek a szakasznak a történetével egyébként magam is bővebben foglalkoztam a múltban.

I.

A Nagy György által Hódmezővásárhelyen szerkesztett és kiadott folyóiratnak az 1911. október 14-i megindulásától a Köztársasági Pártnak az 1921-ben bekövetkezett újabb betiltásáig eltelt egy évtized hazánknak eseménydús és tragikus korszaka volt. A kezdet a monarchia utolsó éveit jelentette, magában foglalva a végzetesnek bizonyult első világháborút, majd az őszirózsás forradalom és proletárdiktatúra hónapjai után a Horthy-rendszer első éveivel végződött, ideértve az azóta is megemészthetetlen Trianont.

Ahhoz, amit a szerző a korszak kezdetéről ír, csak azt tenném hozzá, hogy az alig tíz hónapig (1912. szeptember 7-től 1913. június 29-ig) működő Országos Köztár-

sasági Párt tevékenysége, ha nem is vetett országszerte hullámokat, de nem is maradt a hivatalos politikában sem észrevétlen. Belügyminiszteri utasítások mentek a gyűlések betiltására, igazságügyminiszteri parancsok vádemelésre, annál is inkább, mert kínosan érintette a kormányt, hogy 1912. november 4-én Ferencz József pesti látogatása soráni tüntetésen a munkások tízezrei éltették a Szociáldemokrata Párt programjában nem is szereplő köztársaságot. Bécs már előzőleg felfigyelt a mozgalomra és Ferencz Ferdinánd trónörökös, amint hírét vette a párt budapesti megalakulásának, a kormányhoz intézett átiratában a meglévőnél erélyesebb rendszabályokat követelt a köztársasági mozgalom ellen.[1] A trónörökös háborús szándékait az is irritálhatta, hogy a párt a Justh-párttal és a szociáldemokratákkal együtt sorozatosan tüntetett a Balkán-háború ellen.

Tisza István, aki nem tartozott Ferencz Ferdinánd hívei közé, a köztársasági mozgalmat illetőleg egyetértett vele. Miniszterelnökségének már az első hetében benyújtotta a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló törvényjavaslatot és a megszavazott 1913. évi XXXIV. t.c. (testreszabott mivolta miatt jogászkörökben Nagy Gyurka lex-ként emlegették) a királysértést két évig terjedhető fogházzal, a köztársasági mozgalomban való puszta részvételt pedig öt évig terjedhető államfogházzal rendelte büntetni, méghozzá visszamenő hatállyal! Mindezeken túlmenően a jogszabály az eljárást kivette az esküdtszék hatásköréből, „mert az esküdtek előtt gyakran elmosódik a politikai természetű bűncselekmény és a politikai jogok szabad gyakorlása közti határvonal", állítja az indokolás, ezzel is utalva az esküdtbíróságok állandó gyakorlatára, amely Nagy György sorozatos felmentésében nyilvánult meg. A törvényről a pesti egyetem büntetőjogi tanszékének akkori vezetője azt nyilatkozta, hogy szigorúbb a legabszolutisztikusabb cári Oroszország hasonló törvényénél is. A trónörökös meg lehetett elégedve...

Ezt követőleg az ügyészség nem késlekedett az újabb vádemeléssel, és most már a szakbíróság – a szegedi törvényszék – királysértésért háromhavi államfogházra ítélte Nagy Györgyöt, és a Magyar Köztársaság inkriminált példányait elkoboztatta. A tárgyalás során egy jellemző nagygyörgyi kijelentés is elhangzott: ha a köztársasági eszme is bűncselekmény, akkor ő egy élő, folytatólagos bűncselekmény, és csak akkor szűnne meg az lenni, ha élni megszüntetnék.[2] Nagy György eszmevilágában a magyar köztársaság nemcsak a független magyar államiságot jelentette, hanem egy olyan országot is, amelynek *„minden természetes határnál erősebb várai azok a szociális intézmények, amelyek az emberi és állampolgári jogokon alapulnak."*[3]

A betiltás után a Kossuth Lajos Lapjára átkeresztelt Magyar Köztársaság, illetve az Országos Kossuth Lajos Pártjának elnevezett Köztársasági Párt a köztársaság nyílt követelése helyett az 1913. évi XXXIV. t.c. eltörlését vette fel a korábbinál még radikálisabb programjába.

Kétségtelen, hogy a törvény sokakat elriasztott a párttól, de a mozgalomnak lényegében a háború kitörése vetett véget, amikor a párttagok jelentős részét – a bécsi rendőrség nyilvántartása nyomán – soron kívül hívták be katonai szolgálatra.

II.

Ahhoz, hogy az 1918-as köztársaság eseményei helyesen legyenek értékelhetők, előbb megszületésének körülményeit kell számba venni.

1918. október 17-én, amikor Tisza István elismerte a képviselőházban, hogy a háborút elvesztettük, megindult a monarchia bomlása. A frontok kezdtek összeomlani, és a lakosság egyre izgatottabban nézett a bizonytalan jövő felé, miközben szidta a felelő-

seket. Ezekben a napokban Nagy György – mit sem törődve a tilalommal – újra életre hívta a Köztársasági Pártot, és az csatlakozott a Károlyi vezette Nemzeti Tanácshoz, amelynek ő lett a jegyzője. Az egyre forrósodó hangulatban október 30-a estéjén már tüntető tömegek vonulnak a Nemzeti Tanácsnak azt Astória szállóbeli helyiségei felé, ahol az egyik szobában Károlyi és hívei éppen azon tanakodnak, miként lehetne a Bécsben tartózkodó királyt rávenni, hogy Hadik helyébe Károlyit nevezze ki miniszterelnökévé. A sűrűsödő tömeghez többen szólnak a szálló erkélyéről, köztük Nagy György is, aki az egybegyűltek viharos lelkesedése közben elsőnek élteti a független magyar köztársaságot. Utóbb a szálló folyosóján először találkozik Károlyi Mihály és Nagy György. Ahogy Hatvany Lajos leírja a jelenetet, mikor Nagy György azzal üdvözli Károlyit, hogy éljen a magyar köztársaság leendő elnöke, az ezt nemcsak fanyarul hallgatja, de viszolyog is.

Ez a kép rányomja bélyegét az őszirózsás forradalom egész történetére. Károlyi és Nagy György között a viszony utóbb barátságossá válik, de sohasem lesz bensőséges. Hogyan is lehetett volna az? Az egyik oldalon a monarchiabarát, antirepublikánus dúsgazdag gróf, aki igazán a Nemzeti Kaszinónak Ferencz József hatalmas portréjával díszített selyemtapétás szobájában otthonos, és saját bevallása szerint mindig idegen elemnek érezte magát a nép körében,[4] a másik oldalon a sokgyermekes, szegény sorsú székely családból származó, a Habsburgokat népünk balsorsának tartó ügyvéd, számos Kossuth-kör elnöke, irodájának faláról a szabadságot az életénél is többre becsülő Petőfi arcképe néz reá figyelmeztetőn. De van bennük közös is: a hazaszeretet, a hit a demokráciában, a szociális igazságérzet mindkettőjükben vitathatatlan.

A következő nap újra kritikus. Végre sikerül rávenni a királyt, hogy Hadik helyébe Károlyit nevezze ki, a kormány siet József főherceg kezébe a királyra letenni az esküt. És azt hiszik, hogy már minden rendbe jött, Hock János, a Tanács elnöke, oktató hangon utasítja el a Nagy György vezette köztársasági küldöttséget: a magyar nép mindig királyhű volt és az is fog maradni.[5] *„Az eskütétel estéjén nekünk halvány fogalmunk se volt róla, hogy Budapest és az ország máról holnapra fanatikusan republikánus lett"* emlékszik vissza Jászi Oszkár.[6] És a közhangulatnak ez a téves megítélése kíséri végig a kormány minden tevékenységét.

Másnapra már Károlyiék is kénytelenek tudomásul venni, hogy a köztársaság vágya elsöprő erejű. Nagy könyörgésre megjön Bécsből a királynak tett eskü alóli felmentés, lehet újabb esküt tenni, most már a Nemzeti Tanácsra. De a köztársaságról még mindig nincsen szó.

A köztársaságot csak a nép akarja. Követelésében élen jár a Köztársasági Párt, tüntetés tüntetést követ, de a kormány még mindig reménykedik, hogy a király számára meg lehet menteni a trónt. Csak miután Csehországban és Ausztriában (!) is kikiáltották már a köztársaságot, és utána a királyt rábeszélték, hogy „függessze fel magyarországi jogainak gyakorlását", került sor november 16-án a köztársaság kikiáltására. A parlament épületét kétszázezres lelkes, zászlóerdős közönség vette körül, amíg bent a Nagy Nemzeti Tanács jelenlétében Nagy György olvassa fel a köztársaságot proklamáló néphatározati javaslatot. Károlyi azonban az elnökséget nem hajlandó vállalni, mint felesége írja: a köztársaság kikiáltása rettenetes lelki küzdelmébe került Mihálynak. És az első köztársasági kormány személy szerint azonos azzal, amely alig két héttel korábban hűségesküt tett a királynak.

Ami ezután következik, az versenyfutás a nehézségekkel. Egyrészt a régi rendszernek az első napokban megrettent és szolgálataikat tülekedően felajánló hívei, vér-

szemet kapva a reformok lassúsága láttán, szervezkedésbe fognak a rendszer ellen, másrészt a szocialisták „kemény mag"-ja kezd kacérkodni a kommunistákkal. Károlyi felismeri a veszélyt, a centrum erősítése céljából fúziót kínál fel pártja és a Köztársasági Párt között, amely december 2-án létre is jön. Az egyesült párt felveszi nevébe a köztársasági jelzőt, és Nagy György lesz az alelnöke, aki attól kezdve a párton belül harcol a mielőbbi földbirtokreformért, a választások kiírásáért és a fegyveres ellenállásért az országra tört ellenséges erőkkel szemben. Amikor december végén a párt a válság jeleit mutatja, polgári jellege ellenére túlságosan heterogén politikai felfogású, az ő javaslata alapján áll helyre – legalább ideiglenesen – az egység. Károlyi ezt örömmel veszi tudomásul, és hangsúlyozza, hogy *„a vörösek és a fehérek forradalma, illetve ellenforradalma egyaránt katasztrófát jelentene az országra."*[7] Sajnos, mindezt világosan látta, csak éppen segíteni nem tudott rajta, mert *„minél jobban felemelte a fejét az ellenforradalom, annál több anyagot nyújtott a kommunista propagandának, és minél erőteljesebb lett a kommunista agitáció, annál több ürügy volt a reakciósok szervezkedésére."*[8] Az erős kéz nem tartozott Károlyi fegyvertárába.

A lázas napokra lázas hitek következtek, miközben a köztársaság kormánya válságról válságra bukdácsolt. A lassú bürokratikus módszerekhez szokott közigazgatás nem volt képes vagy talán nem is akart alkalmazkodni a forradalmi lendülethez, a kormány pedig Károlyi szavai *szerint „nem a társadalmi igazságosság, hanem a törvényesség útját választotta."*[9] Az elégedetlenség folyton nőtt, a parasztság a földosztás késése, a munkásság az alapvető szociális reformok elmaradása, a polgárság a létbizonytalanság miatt egyre kiábrándultabbá vált, amit még fokozott a román és cseh csapatok időnkénti előrenyomulása.

Újévi beszédében Nagy György figyelmeztet a kommunisták előretörésére és int az ország védelmére („én olyan országban, ahol büntetlenül lehetne letépni a katona sapkájáról a nemzetiszínű kokárdát, nem érezném boldognak magamat... Bíznunk kell a szerződések erejében és abban, hogy a mi igazságunk meggyőzi az ellenséget, de bíznunk kell egyúttal abban is, hogy van erőnk arra, hogy ellenségeink igazságunkat le ne győzzék."). Károlyi, aki január 11-én vállalja az ideiglenes köztársasági elnökséget, egyidejűleg új kormányt nevez ki az eddiginél több szociáldemokrata miniszterrel, hogy ezzel is kifogja a „szelet a vitorlákból". A februári földtörvény alig segít a baljós hangulaton, végrehajtási rendelkezések hiányában csak Károlyi osztotta fel a birtokát, de az áprilisra kiírt képviselőházi választások már valamelyest reményt nyújtottak, amikor megérkezett a végzetes Vix-féle ultimátum, amely újabb hatalmas területeknek a románok részére való átadását követelte.

A kormány, amely sem elfogadni, sem elutasítani nem merte a követelést, elhatározta, hogy lemond. Károlyi ekkor előbb Bethlen Istvánt, a nacionalisták vezérét kérdezte meg, hogy hajlandó-e egy koalíciós kormány vezetésére, majd a nemleges válaszra Kunfi Zsigmonddal közölte, hogy őt fogja megbízni egy tiszta szocialista kormány megalakításával. Az utolsó zűrzavaros minisztertanácson a kormány egyhangúlag lemondott, miközben se Károlyinak, se a polgári miniszteretnek sejtelmük sem volt (újabb sejtelemhiány!) arról, hogy a szociáldemokraták már megegyeztek Kun Bélával, átveszik a hatalmat, és kikiáltják a proletárdiktatúrát.

Ezzel 1919. március 21-én több évtizedre sírba szállt a nemzeti, demokratikus és szociális érzékkel telített független magyar köztársaság eszméje...

Károlyi, aki jóhiszeműsége mellett abban is fehér holló a politikusok között, hogy kész tévedéseit utólag bevallani, késő bánattal ismeri el az emigrációban, hogy

„ha igazán tudomásul vettük volna, hogy forradalmon mentünk keresztül, akkor egyáltalán nem lett volna szabad esküt tennünk a királynak, hanem a Nemzeti Tanácsnak azonnal proklamálnia kellett volna a köztársaságot... Ezzel talán kikerültük volna a bolsevizmust." [10] És mindazt, ami utána jött – tehette volna hozzá. Jászi jól állapítja meg, ugyancsak az emigrációban, hogy a kormány – élén Károlyival – merőben alkalmatlan volt a *forradalmi* kormány szerepére. Ezt az utólagos belátást tükrözi az is, hogy mind Károlyi, mind Jászi olyan felsőfokú elismeréssel emlékeznek meg a gyakran mellőzött Nagy Györgyről 1923-ban annak halálakor, mint egyetlen más politikus társukról sem. Pölöskei nem ok nélkül idézi művében nekrológjukat.

Károlyiról elmondható, hogy típusa volt a megfelelő politikusnak, megfelelő helyen – alkalmatlan időben. Ha 1917-ben a kormányrúdhoz engedik, lehetséges, hogy különbékével még a monarchiát is megmenthette volna, 1918-ban már a magyar köztársaságot sem.

Ez volt egyéni tragédiája és egyben az országé is.

III.

A proletárdiktatúra utáni Köztársasági Párt története már csak utóirat az első köztársaság történetéhez.

1919 szeptemberében Nagy György még tárgyal Clerk antant-megbízottal egy esetleges koalíciós kormányban való részvételről, de a Horthy bevonulásával teremtett ellenséges hangulat miatt ez eredménytelen maradt.

Közben kirendelt védőként jár el a népbiztos-perben. Ágoston Péter szociáldemokrata egyetemi tanár védelmét látja el. Amikor a bíróság belefojtja a védőkbe a szót, páratlan bátorságú felszólalásban lemond nevükben a megbízatásról, a rendszer nem kis bosszúságára a külföldi sajtótudósítók tucatja előtt.

Nem kevesebb bátorsággal képviseli Károlyi Mihályt vagyonelkobzási (köznyelven: hazaárulási) perében, ötszáz oldalas periratban állt ki az őszirózsás forradalom nemes eszméi mellett, és külföldi államférfiak, tábornokok nyilatkozatainak tömegével igazolta, hogy nem Károlyi, hanem azok a politikusok a felelősek az ország elvesztéséért, akik bűnösen belekényszerítették a magyarságot a céltalan háborúba. Persze hiába. Az ítéletet előre meghozták.

A Horthy-rendszer ideig-óráig megtűrte a Köztársasági Párt tevékenységét, de amint kezdett megszilárdulni, megkezdődtek a gyűléstilalmak, a párttagok zaklatásai, a házkutatások stb. 1921. augusztus 10-én Nagy György „Nyílt levél"-lel fordul a nemzetgyűléshez,[11] amelyben Kossuthra utalva: „A jövendő a demokráciáé. És a demokrácia annyi, mint önkormányzat, a népnek a nép általi önkormányzata. Ez pedig csak köztársaságban lehetséges." Követeli, hogy a köztársasági államforma híveit az agitációnak ugyanaz a joga illesse meg, mint a királyság eszméjének pártjait.

Pontosan egy héttel később belügyminiszteri rendelet tiltotta be a pártot, és bűnvádi eljárás indult Nagy György ellen. A súlyos börtönbüntetéstől, amit utóbb helyettesére szabtak ki, csak betegsége és idő előtti halála mentette meg. Kossuth is és a demokrácia is veszedelmesnek ítéltetett...

*

Az általam ismertetett évtized eseményeinek zömérőI, bár itt-ott más összefüggésben, Pölöskei Ferenc is megemlékezett. Mégis úgy vélem, hogy voltak általa nem említett olyan jelenségek is, amelyek felidézése talán kerekebbé teszi az egyébként

minden elismerést megérdemlő műben mutatkozó képet. És lehetséges, hogy ez egyben az első köztársaság szereplőinek helyes megítélésében is segítségül szolgál. *(Cégér Kiadó, 1994.)*

JEGYZETEK

1 Österreichische Staatsarchiv-Kriegarchiv: Militerkanzlei von Franz Ferdinand, 1912. Pu/35 – Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1966/67., 219 oldal.
2 Délmagyarország, 1914. április elsejei szám.
3 Magyar Köztársaság, 1912. július 14.
4 Károlyi Mihály: Hit illúziók nélkül. Magvető, 1977., 460 oldal.
5 Az ember, 1918. november 5.
6 Jászi Oszkár: Magyar kálvária, magyar feltámadás. Auróra–München, 1969., 63 oldal.
7 Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története. Cserépfalvi, 1945., 403 oldal.
8 Károlyi Mihály: Hit illúziók nélkül. Magvető, 1977., 195 oldal.
9 Károlyi Mihály: i. m., 164 oldal.
10 Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. Gondolat, 1965., 408 oldal.
11 Nyílt levél a nemzetgyűléshez. A hódmezővásárhelyi levéltár őrizetében.

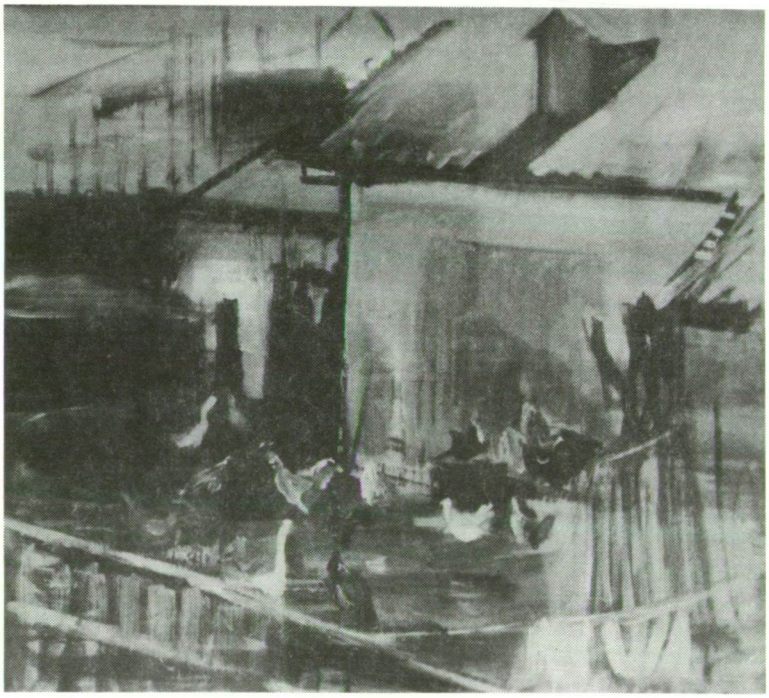

ZAYZON ÁGNES: BAROMFIUDVAR

KRITIKA

Olvasónapló – Budáról

Jó a regény, ha felkelti az olvasóban a teljesség érzését. Elméletben körülhatárolható, hogy mi ehhez a módszer, és gyakorlatban követhetők a technikai fogások. Így jó könyv is születhet, és létrejöhet gyengén kotyogó fércmű.

A híres technikák* egyike a *vertikális szerkesztésmód,* a mélység és magasság érzékeltetése, mondjuk a társadalom dimenziójában: Tiborc, Bánk, a király alá-fölérendeltségének láttatása, vagy az érzelmek dimenziójában: pokoli mélységű indulatoktól fel a mennyei gyengéd érzésekig és vissza. Másik fogás, amikor *az időt hömpölyögteti* az író, mint a családregényekben, a múlt, a jelen és a jelenné vált jövő áramában érezni véljük a teljességet. Harmadik módszer: a *gazdálkodás a térrel.* Itt a szereplők mozgása behálózza a Földet Tibettől Los Angelesig. A három technika együtt is alkalmazható, fűszerezhető katasztrófákkal, halálokkal, vérrel, gyilokkal, szép szerelmekkel, bájos gyermekekkel és okos kutyákkal.

Ebben a könyvben** se vertikális szerkesztés, se hömpölyögtetett idő. A tér, amit átfog, szűk: Buda, annak is egy része. Nincs fűszerezés vehemens szenvedéllyel, izgalmas akciókkal. És mégis!

A hetedik oldalon mintha mellbe vágnának, erősen kell szedni a levegőt, és a test ritkán hazudik. Nem ugrik be „izmusok"-nak, őszinte, ha megbetegszik, ha szokatlanul energikus lesz, és ha olvasás közben másképp kezd működni. A megváltozott fiziológia a megváltozott tudat hírhozója.

A csodatudat

Mit olvastam tehát az imént? Ezt: „Visszakerültél hát Budára, ahol születtél. Ez csoda volt... az elviselhetetlen és soha véget nem érő éveket elviselted, és véget értek. Az történt, hogy a négy, nem, a negyven – nem: a négyszáz év véget ért, elfogyott. Nehémiás próféta átkot szórt a népére, mert nem tartották észben az Úr csodáit, amiket értük tett... teljesen reménytelen évek után..."

Vagyis a csoda tudatáról van itt szó és háláról, amiért csodák vannak. Ez az ember még észleli az ősi tartalmakat, amik mindannyiunk lelke mélyén talán épségben szunnyadnak – noha egyeseknél erre már rácementálódott a túl racionális pökhendiség. Ez utóbbi így is megfogalmazható: az önmagát modernnek hívő (valójában régen túlhaladott) felfogás azt a világlátást veszi komolyan, amiben a dolgok vagy térbeliek vagy gondolatiak, ami térbeli, az nem lehet gondolati, ami gondolati, az nem lehet térbeli, az anyag nem szellem, és a szellem nem anyag. Ebben a szemléletben bőszen munkálkodik a descartes-i karteziánus hasadtság.

Ami viszont itt olvasható, ebben a légzésritmust változtató könyvben, az valami más. Itt a dolgok EGY-be vannak szerkesztve, ugyanakkor mozgékonyak, aki írta, nem descartes-i, hanem már heisenbergi. Tudja, hogy a megfigyelt másként változik, ha

* Olvasom John Sutherland *Sikerkönyvek* c. munkájában. (Európa Kiadó.)

** Ottlik Géza: *Buda.* (Európa Kiadó, 1993.)

én figyelem, és megint másként, ha ő, hogy az anyag és a szellem határai határozatlanok. Magába szívta a XX. század elit kultúráját és ezenközben - ez is csoda - nem veszítette el az ősit.

A Nobel-díjas biokémikus, Francis Crick írja (Az élet mikéntje c. könyvében): szüntelen megdöbben azon, milyen kevéssé érintették meg a humán kultúrát azok az elképesztő felismerések, például a tér-idő távlatok, amiket a természettudomány már jó ideje elénk tár teljes súlyával. Egy-egy zsoltár soraiból néha kitetszik, hogy a szerző itt felfogott valamit, fogékony lehetett az egészre, a végtelenre. Crick tényei a rettentő távlatokról, nagyságokról szólnak, a nem elképzelhető, de mégis meglévő realitásokról, amik önmagukban csodák. Például, hogy tejútrendszerünk csillagainak száma tíz a tizenegyedik hatványon, és ehhez a tejútrendszerhez hasonló tejútrendszerek száma tíz a tizedik hatványon. Ezt a mennyiséget és téri nagyságot ép ésszel nem lehet felfogni. Valamit talán át lehet élni belőle, ahogyan a zsoltárírók némelyike. A férckönyv mozgathatja a szereplőit Hongkongtól a Jóreménység fokáig, mégsem érezteti meg a végtelent. Nemcsak kifelé a térbe, hanem befelé, az anyag parányi részecskéinek végtelenjébe is halad a mozgás, és ami Ottlik írásában jellegzetes, az a *harmadik fajta végtelen:* a bonyolultság végtelenje. Ezért nem „olvasmányos", ezért kell vissza- és újra visszatérnie egy-egy élményéhez, ismét elmondani, hiszen a belső világ, ez a harmadik fajta végtelen éppúgy realitás és éppúgy alig befogható, mint a Crick emlegette tér-idő távlatok. De ráérezni lehet.

A természettudós nem használja a „csoda" szót, de talán elvárná ő is, hogy az író, a művész észrevetesse a csodát, készítsen elő annak tudatára.

Ezerféle a csodálatosság, az is az, hogy Ottlik el tudta viselni ép lélekkel az elviselhetetlen éveket. A soha véget nem érőnek tűnő polgárletaposottságot is, azt, amiért Márai elmenekült innen. Nemcsak négy évről vagy az elmúlt negyvenről, vagy négyszáz esztendőről van szó, hanem történelmünk egészének személyiséget nyuvasztó mivoltáról.

A befeléfordultság

Álmainkon át a belső élményvilág felé fordulunk. Ottlik mintha mindig álmodna, legalábbis mintha az álom és az ébrenlét küszöbén lenne, amikor ír. Az álmok mindenkinél főleg képekben jelentkeznek, ritkábban szóba és metaforákba öltöznek, fittyet hányva a formális logikának. Mélyebb a „logikájuk", elrendezettségük, épp, mint Ottlik befelé forduló világának. Így természetesen Both Benedek-Ottlik a könyvben festőművész. Hogyan is lehetne más, amikor képekben és metaforákban gondolkodik, miközben kínlódik a szavakkal. Medve Gáborral mondatja: „A szavak természetesen használhatatlanok mindenképpen - a jövendő idők első feladata lesz eltörölni a nyelvet." Ez ugyan nem valószínű, mégis jó érzés riogatni ezt a merev és prostituálódott sereget, a szavakat. Utálatosan regnálnak a mozgékony gondolat felett, lehatárolnak, holott az életben „minden folyik", ahogyan Herakleitosz mondja, de a szó megakadályozza, hogy a maguk folyékonyságában mutassuk a dolgokat. S miközben szívből utáljuk izoláló terrorjukat, őket magukat mégis cirógatjuk, rájuk, a szavakra vagyunk utalva.

Mindenkinek, aki befelé forduló, az az egyik jutalma, hogy a maga világában „látnok". Tudatosulhatnak benne az én-változások, az én-fordulók, a jelentős belátások, a sorsfordító élmények és ezek színhelyei, amik a külső szemlélőnek nem sokat mondanak. Ha lefilmezte volna valaki Both Benedek-Ottlik *én*fordulóinak színhelyeit,

csak egy közönséges hajóút lenne a filmen; Mohács felé halad a vízi jármű, és néha pöfög a hajógép. Azután látni lehetne a második emeleti folyosó egyik emeleti ablakát, az ébresztő előtt, reggeli megvilágításban ott ácsorogna valaki. Mindannyiunknak lehetnek helyszínei, ahol jelentős üzenetet kaptunk a sorstól, de ezek a percek és képek nem mindenkiben tudatosulnak, ha mégis, akkor hamar elfelejtődnek. Az író meg ilyenekből táplálkozik. A test vegetációja jól őrzi a régi észleleteket, érzékeléseket, emóciókat, hajszálnyi árnyaltsággal a komplex helyzeteket. Bár lesüllyedhetnek ezek évtizedekre, de föl lehet hozni őket, talán álruhában jönnek a képek, épp, mint az álmokban. Mondhatnánk, hogy jó az író emlékezete. Azért itt másról is szó van. Both Benedeket ötven év múlva is fájdalmasan érinti, hogy egyik osztálytársát, Formest a másik főreálba helyezték. Ennek fél évszázada! De érzi.

Vagy ott az az épület, a pécsi főreál homlokzata. Ötvenhat esztendővel azelőtt amatőr kép készült róla. A szerző nézi, megnézi becsületesen, és a kép tisztán közli azt, amit ott és akkor érzett, hogy milyen a világ, levegős labirintus és „...verjenek agyon, ha ma, ötvenhat év múlva, nem ugyanazt érzem a képről". „Ma is ráismerve egy még előbbi »levegős labirintus« és semleges rend-érzésre, amivel három-, négy- vagy ötéves koromban nézhettem, életemben először látva ilyen masszív, tagolt, értelmes, négyszintes épületet... Vagy ezt már mondtam? Nem baj, nem akarom azt képzelni, hogy szavakkal el tudom mondani."

„Hogy apja elesett

Boszniában, Medve erről (kétéves volt akkor) csak utólag értesült, avval se tudott mit kezdeni."

Az ám! Merre vannak az apák? Jószerével ennyi róluk az említés, amit idéztem. Pedig a fejezetek a kisgyerekkor első eszmélkedésétől öregkorig szólnak. Anyák, nagyanyák, nőrokonok, Márta, Veron itt vannak, és a fiúk meg a katona felettesek. Az *Iskola a határon*ban is így volt. Mintha ezeket a fiúkat senki se nemzette volna.

Masculin ősök nincsenek, hanem ezek a régi fiúk nagyon is tartásos férfiak, erős identitással. A modern lélektan megfigyelései szerint az apa hiánya baj. A mai fiúk krónikus apahiányban szenvednek, lelki felnövésük, önmaguk kiküzdése ezért sokkal fájdalmasabb és nehezebb (manapság háromszor annyi kisfiú és fiatalember követ el befejezett öngyilkosságot, mint ahány korukbeli lány!), mint a régieknek volt. Mondjuk, Ottlikék korosztályának. A mai fiúgyerekeket nők veszik körül bölcsődében, óvodában, iskolában, sok családban az apák nincsenek jelen, vagy perifériális helyet foglalnak el a nevelésben. Még csak agresszió se támadhat fel a fiúgyerekben apja iránt. „A fiúban gyűlölet támad az apa ellen", mondja a tibeti halottaskönyv, és arra figyelmeztet: tekintsd apádat gurunak. Csakhogy a guru és a tanítvány kapcsolata szüntelen *küzdelem és konfrontáció*. De hogyan tanuljon küzdeni a mai fiúcska, ha apa-guru nincs, ha mégis van, akkor olyan lágy, hogy harcolni sem érdemes vele. Nem jelent kihívást. A természet roppant csavarása az, hogy miközben a kölyök szeretné az „öreget" letaszítani a trónról, kilökni a falkavezér-szerepből, persze finomabb módszerekkel, mint ősmajom őseink tették, valami igen finom szemcséjű eredendő gyűlölet van itt jelen (mondaná Robert Musil), csakhogy az a *ragaszkodás!* A kölyök az apát szereti, bámulja, felnéz rá. Állandóan az ellentétes érzelmeket kell összeegyeztetnie önmagában. És ez tudattalan, ám roppant értékes „agressziót kezelő" tanulási folyamat. A sima, a paradicsomi apa-fiú kapcsolat nem igazi előny a kölyök számára, hanem a birkózás – az igen!

Apák nincsenek Ottliknál, de vannak apa-imágók, vadbarom és emberséges katonák, tisztek, tiszthelyettesek. Ezekkel az őskövület-férfiakkal komoly és sajátos belső küzdelmet lehet vívni, nem a szeretet kap itt helyet, hanem a moccanatlan tűrés, az önuralom, az akarat, a fegyelem, a próbatételek. Ezektől az apa-imágóktól a szenvedéshez kapnak masszív edzést a kölykök.

Ártatlan homoerotizmus,

aminek az ég világán semmi köze nincs a szexuális eltévelyedéshez. Rácsodálkozás ez „a szép"-re, ahol a csodáló és a csodálkozásra okot adó egyaránt fiú Medve Gábor és Hilbert Kornél kapcsolatáról van szó. Ha ennek mégis lenne a szexushoz köze, akkor talán annyi, hogy a lány, akibe majd a fiút csodáló fiú egyszer szerelmes lesz, az a lány egyben-másban formázni fogja az egykor megcsodált fiút. Tonio Kröger szerelme – Ingeborg – a szőke, kék szemű lány is hasonlított Hans Hansenre, Tonio kamaszkori „fiúszerelmére".*

Medve, amikor először meglátta Hilbert Kornélt, Lexit, a haranglábnál, a szépségében, a tartásában, a félmosolyában azonnal egy ősi, öröktől fogva meglévő mintára ismert, s ez néven nem nevezhető nyugalommal és boldogsággal, szomjúsággal és kielégüléssel, zűrzavaros izgalommal és sugárzó tiszta békével töltötte el. „Magyarán, beleszeretett, mint valaha a lányos képű, undok kis képmutató Tóth Tiborba."

Toniónak is elég volt megpillantania Hans Hansent, hogy vágyakozást érezzen, amely ült a mellén és égette a szívét. Ha az embernek olyan kék szeme lenne, gondolta, és olyan szép rendben és boldog közösségben élne mindenkivel a világon, mint Hans! „Szerette őt először is azért, mert szép volt." Feltűnően csinos, jó alakú, széles vállal, keskeny csípővel, nagyon szőke, akárcsak Lexi. Tonio Kröger ellenben nagyon barna, akárcsak Medve.

Lexi színjeles, háromstráfos, iskolájuk legjobb futója. A kamaszos, agresszív handabandázásra azt mondja nyugtatóan, kedvesen: „Ez nálunk már nem divat, Medve". Lexit nem szokás letolni. Még a lilára borotvált képű marcona százados is kivillantja sok fehér fogát, ha Lexire pillant.

Akárcsak Hans Hansen: „Tanárai szinte szerelmesek voltak belé, keresztnevén szólították... osztálytársai a kedvében jártak, az utcán pedig az urak és hölgyek megállították, megmarkolva dán matrózsapkája alól kigöndörödő lenszőke üstökét, így szóltak hozzá:

– Szervusz, fiam, Hans Hansen, de helyes a frizurád! Színjeles vagy még mindig..."

A két rajongó

Ottliknál Medve Gábor, Thomas Mann-nál Tonio Kröger, akiket elvarázsol „a szép" különössége – történetesen egy szőke fiúcska porhüvelyében mutatkozva. Mint két barna árnyék, folyvást kísérnék amazokat. Tonio a kocsiút szélén ácsingózik, várakozik iskola után, sétálni szeretne Hansennel. Medve meg a vesztibül felé iparkodik Lexi után, hogy azt a rövid folyosószakaszt is együtt tegyék meg.

Az árnyék önmagát kevesebbre tartja, mint akit kísér, mint aki fényben van. Lexi soha nem magyarázkodott, nem mentegetőzött, kicsit szigorú kék szemű viking, csupa

* Tonio Kröger. Thomas Mann: Elbeszélések. Magyar Helikon, 1961.

győzelem mindenütt, mint aki soha nem esett át megaláztatásokon, gyalázaton. Ehhez képest Medve – így hitte magáról – csak egy magyarázkodó, begyulladó tróger. „Ha olyan lehetnék, mint te!", ezt már Tonio mondja, természetesen a „te": Hans Hansen.

A rajongók persze verset írnak. Hogyan is lehetne ez másképp. De azt attitűdjük különbözik, amint két írójuk is más. Amennyivel markánsabb, férfiasabb Ottlik a gyanúsan feminin, érzelmes Thomas Mann-nál, annyival markánsabb Medve Gábor Tonio Krögernél. Medvének a kiemelkedő sporteredmények azért kellettek, hogy hagyják őt békében verset írni. Amíg összehoz 4-4-3-3 rímelő sorral egy szonettet, ahhoz nyugalomra és sok időre van szüksége. Hosszú elmerengésre, tunya ábrándozásra. Hamar megrugdosták volna a bambuló, ábrándos verselő kamaszt ott a katonaiskolában a társai – ha nem elég erős. Akár a dúr-hangnem, kemény ez a közeg.

Tonio költői közege moll-ban jelentkezik. „A szökőkút, az öreg gesztenyefa, a hegedű és távolban a tenger... ezekben valósággal átlényegült, belső élete csupa ilyen dolgok közt játszódott le, mert az ilyenek nevei hatásosan alkalmazhatók versekben."

A gesztusok, magatartások is másfélék. Medve rajongása tárgyát 100 méteres síkfutásban az atlétikai pályán szorongatja, nyílt, masculin küzdelemben. Elsőre kikap (anima-alávetettség), aztán megveri Lexit, hol így, hol úgy alakul az edzés, miközben egyre javul a két fiú időeredménye. Két jó viking.

Tonio gesztusai a konzulné szalonjában puhányak. A tánciskolában botladozik, francia négyest táncolva belegabalyodik a kislányok négyesébe. Elvarázsolódott, mert Ingeborgot látva olyasmit érzett, aminőt régebben, ha meglátta Hansent. Máskor meg romantizáló érzelgősséggel lesi őket, Ingeborgot és Hansent, az üvegajtón át, szinte alattomban.

A két rajongó abban viszont ismét hasonlít egymásra, hogy rajongásuk tárgyát a saját életformájukba akarják bevonni, szellemibb világba, ahol nem minden olyan magától értetődő, mint a versenyeken és a lovaglóórákon. Tonio Don Carlost akarja elolvastatni Hansennel, de a fiú inkább lovaglóórákra jár, és egyenest kijelenti, ő bizony megmarad a lovasszakkönyvénél. Olyan szép képek vannak benne!

Hilbert néha unja, máskor udvariasan figyeli és tiszteli Medve magasröptű fejtegetéseit. És amikor már az olvasó is kezd beleszeretni a szép Hilbert Kornélba, a fess vikingbe (Hansent nem fenyegeti ez a veszély, túl édeskés és nyálas), akkor jön az a jelenet, amin az olvasó ordítva vihog, röhög, olyan érzése keletkezik, mintha a színpad királynőjéről, valami vérbő szépségről kiderülne, hogy a hátulsó fele, háta-lába-ülepe papírmaséból készült. Arról van itt szó, hogy Medve, a versíró atléta Ady verseit értette, szerette. Ámde Hilbert „költővé képzése" roppant nehézségekbe ütközött. Hiába volt Lexi „amúgy" okos, ez a látás- és érzésmód hidegen hagyta, semmit nem értett belőle, minden lepergett róla. „A Jóisten áldjon meg, soha nem mondogattak neked valami verset, rigmust, a dajkád, pici korodban, Lexi?" kérdi kétségbeesetten Medve. „Lánc-lánc-eszterlánc, Bujj, bujj, zöld ág"... Nem. Lexi semmi ilyesmire nem emlékszik. Hosszas unszolás. Semmi eredmény. Végre, végre! Valami vers-múlt mégis felmerül Lexiben. Ez:

„– Szeretem én magát nagyon, Mert fekete szeme vagyon!

Ahogy ezt Hilbert kissé hadarva, nem is jól érthetően, szinte csak felmondta, mint egy leckét: nem hangzott túl szívbe markoló költeménynek. Medve mégis a színt tisztázni akarta:

– Fekete?

– Fekete.

Jól értettük, fekete. És, szeme vagyon."

A rajongás tárgyai, Lexi és Hans, akiket nem sarkantyúz a mélyebb megismerés, ők a tanárok kedvencei, „...akiknek a Szellemre semmi szükségük nincs" (Th. Mann), hiszen amúgy is boldogok, szőkék, vikingek, mindenki szereti őket, úsznak, lovagolnak, vitorláznak, akár a hősök. Bár némely lélekrészük olykor papírmaséból készült. No, de nem baj.

Mohás Lívia

Márai Sándor: Vasárnapi krónika

Márai Sándor *Vasárnapi krónika* című kötetének újrakiadása „másfajta" íróval ismertet meg bennünket. Az irodalomtörténet számon tartja például az *Egy polgár vallomásai*nak korszakos jelentőségét, az olvasók felfedezik a *Napló* kötetek írói és gondolati értékeit, de mindig eléggé árnyékban maradt az író publicisztikája, még a kötetben napvilágot látott cikkek jelentős részéről is megfeledkeztek. Rónay László Márairól írt könyvében a veszélyes és veszélyeztetett „új kor" sejtelmét érzi az író cikkeiben 1937-től, Szegedy-Maszák Mihály pedig a spengleri tétel, a nyugati kultúra alkonya kapcsán idézi a Vasárnapi krónika cikkeit. Pomogáts Béla a Márai-breviáriumban határozottan kiemeli a *Búcsú – előszó helyett* című írást a Vasárnapi krónikából, lezárva vele az írói pálya harmincas évekbeli szakaszát. („Most, amikor sötétedni kezd a drága táj fölött, mely második hazám volt, s melynek földrajzi neve Európa: behunyom szemem, hogy jobban lássam egy pillanatra, s nem akarom elhinni, hogy ez a búcsú.") A kötet írásait maga az író is fontos kordokumentumnak nevezi jegyzetében, fontosnak tartja a cikkek megjelenési időpontját. Az 1936-tól 1943-ig megjelent cikkek „stiláris zökkenőiért" elnézést kér olvasóitól, így érzi hitelesebbnek a szöveget, ezért nem változtatott. Fontosabbnak tartotta az igazságot és a hűséget a stílus szépségénél. Az újraolvasás kapcsán pedig figyeljünk a jellegzetes Márai-motívumok megjelenésére, a más művekkel való összefüggésre és a publicisztikai jellegen való felülemelkedésre.

Búcsúzni kényszerül az író a szeretett Európától, a hajdani élmények és felfedezések, a „közös műveltség" színhelyétől, Párizstól, Londontól, Genftől 1939 szeptember 3-án. Igen, az Egy polgár vallomásainak írója – a korábbi európai pillanatoktól búcsúzik, a *Napnyugati őrjárat*nak „vége", nagyon messzire kerültek tőle a londoni kémények, gyepek, a tengerízű levegő és „a szabadság kalandjának íze". A kötet élére helyezett „búcsú" egyértelműen felnagyítja a személyességet, a líraiságot. Az elválni nem tudás és a kötelező búcsú vitatkozik egymással, a hajdani béke fényei az eljövendő háború árnyékával. Csaknem költői megjelenítő erővel idézi az európai tájak feledhetetlen emlékét, Svájc havasait és Bretagne vörös szikláit, fájón leltároz és mint egy versben felkiált („látlak, látlak és még egyszer idézlek, Európa!"). A kötet bevezető cikkében is – mint más Márai-művekben is – Európa, az európai örökség, Európa arcai kulcsszóként kerülnek elő, sugárzásuk van. Másrészt világosan szeretne fogalmazni: elválasztani egymástól a „darált és szajkolt pártprogramok" Európáját a másik, az igazi Európától, mely az értelem, a szellem világa, Rembrandt, Goethe és Arany János világa. Márai mindig hivatkozik Európára, az európai szellemre, európai lélekre: például 1936. december 25-én Briand és a pán-európai gondolat kapcsán. Vagy 1937. augusztus 29-én

a nyugtalanság völgyének nevezi Európát, hiszen „mindenféle guelfek és ghibellinek vicsorognak egymásra, származás, faj, világnézet, osztály, nyelv, a birtoklás jogos ténye és a szükséglet indokolt igénye..." Aztán 1938. április 18-án Holbein kapcsán az égő Európában „színt valló" emberről vall. S ne felejtsük el azt a vallomást tevő Márait, aki *A nagyító* című írásában 1939. január 8-án az alkotó emberben hisz az embertelenség időszakában („Hiszek abban, hogy él még néhány író a világon, aki a kifejezés biztos és tiszta eszközeivel vizsgálja az emberi igazságot...") Önkéntelenül eszünkbe jut Babits Mihály *Örökkék ég a felhők mögött* című vallomása: „Ember vagyok, s hiszek az emberben..." S a polgár vallomásait megfogalmazó Márai 1939. június 4-én is a kassai temetőbe megy, Jakab polgár munkáit dicséri: magyar Buddenbrookoknak nevezi őket. A *Nyári est* című 1941. június 22-én megjelent cikke hajdani itáliai utazásait idézi fel, Triesztet, Vicenzát és Arcot, s a gyakran visszatérő tenger-motívumot („Emlékszel a tengerre? A testek örökké emlékeznek a tengerre, mint a szeretők.") A négy évszak prózaköltemányeiben is újra meg újra megjelenik a tenger élménye, a végtelenség igézete, az álom varázsa.

A világ félelmes hírei körbefonják, nem tud szabadulni tőlük. Ahogyan az *Ujjgyakorlat* című versében megfogalmazta: „A világ csapda. Nincs menekülés." Márai, az újságíró pillanatnyi élményeit rögzíti a *Péntek, március 11.* című írásában 1938. március 13-án, amikor a német csapatok Seyss-Inqart hívására átlépik az osztrák határt, Schuschnigg szavait hallja: „Isten óvja Ausztriát!" Elkezdődik valami. Az Anschluss. S folytatja a *Háború és béke* című cikkében 1938. március 27-én. Az újságcikk gyors adatai, rögzített pillanatai kiegészülnek Márai, az író vallomásával, az éjszaka, a Lánchídon hazamenő ember gondolataival, Tolsztoj *Háború és békéjének* örökké időszerű alakjaival, eseményeivel, nézeteivel. („Miért van háború? S miért, hogy Pierre-t nem ölik meg a háborúban, de Andrej herceget megölik, s felnéz a csillagos égre, mely a csatatér fölött szikrázik, s egyszerre érti, miért kellett elmenni a háborúba és miért kellett meghalni?"). Az igazi író ha „csupán" újságcikket ír, hetente „kötelező" írását adja le a lapnak, mindig többet mond, túllép a megírandó eseményeken. 1937. február 28-án *Aranykor?* című írásában, a tébolyodott korban, a bolsevizmus és a fasizmus időszakában meglepődve tűnődik el a világ megítélésén, mintha olykor nem vennénk észre a kor értékeit, aranyló színeit, békéjét, nyarait, utazásait. S keserűen teszi hozzá az aranykorért „fizető" jövendő vaskor elkerülhetetlenségét. Vagy *A negyvenéves férfi* című 1937. március 7-i írásában Jean Guehenno könyvét olvasva a szélsőjobb vagy a szélsőbal rohamosztagaiba állás választását veti fel. A „harc", a „világnézet", a „mozgalom" veszélyeire figyelmeztet. A *Szegény Winnetou!*-ban pedig 1937 április 4-én May Károly könyvét idézve például a munkanélküliek, a spanyol polgárháború borzalmai jutnak eszébe. „A kalandregény hőse ma egy-egy város, mely egyik napról a másikra elpusztul, vagy az emberiség, mely feltartott kezekkel megadja magát egy barbár, fehérbőrű végzetnek - s az agyafúrt rézbőrűek elmaradtak e hátborzongató versenyben." Márai, az újságíró tudja, hogy az egyik fényképen Sztálin még barátságosan poharazgat Tuchacsevszkij marsallal, de később már a marsallt agyonlőtték *(Az úr Papitiben).* Másutt meg a háborús veszélyről ír, sajnos Hitler Mein Kampfja minden veszedelmet előre jelez. Chamberlaint Hitler Kutuzovjának nevezi *(Hajnalban).* Keserűen jegyzi fel 1939. október 29-én, hogy Európában számos egyezményt írnak alá, tárgyalnak, egyezkednek, aztán újra egyezményt kötnek, s később minden másképpen lesz *(Az egyezmény).* 1941. június 15-én az újkori történelem legnagyobb tragédiájáról ír: egy éve a német csapatok bevonultak Párizsba *(Az évforduló).* 1941. június 22-én Carco „Nostal-

gie de Paris"-ját olvassa, s a németek elől elmenekülőkkel együtt ő is érzi a távoli Bois illatát, Párizs varázsát *(Nyári est)*. S *A szótár* című cikkében 1942. március 22-én időszerű eseményt ír le: a megszállt Párizsban a Francia Akadémia megtartotta szabályos ülését. Ezt a tényt, adatot használja fel az író arra, hogy mindnyájunk legfontosabb teendőjére figyelmeztessen. Arra, hogy bármilyen végzetes történelmi, társadalmi helyzetben is dolgoznunk, írnunk, alkotnunk kell. Ez a mi „hősiességünk" – állapítja meg.

Márai mindig az irodalom vonzásában élt. Írókról és művekről vall például az *Egy polgár vallomásai*ban, a *Napló* kötetekben, az *Ég és föld* prózaverseiben és egyebütt. A Vasárnapi krónika című kötetében, *Csillag* című írásában arról számol be, hogy 1942. szeptember 20-án Zágonba látogat el. Mikes Kelemen szülőházát keresi, egy híres tölgyfánál mereng el, s eltűnődik a magyar írósorson. A különös az, hogy később maga Márai is másfajta magányban, hosszú emigrációban őrizte, mint hajdan Mikes, a magyar nyelvet. „Csodálatosan itthon érzem magam: egy halott írótárs vendége vagyok. Ez az írótárs szellemével és tehetségével ajándékba adta mindnyájunknak, a magyar irodalomnak a könnyű, édes, készséges kifejezést, a magyar irodalmi nyelvet..." Márai nem újságcikket ír, nem egyszerűen „egy témát" dolgoz fel: ő személyességével teszi magas színvonalúvá írását, igazi esszét ad kezünkbe. Hasonlóképpen készít – Illés Endre szavával – krétarajzot Török Gyuláról 1942. december 25-én. Első éves bölcsészként ismerte meg a szerkesztőségben, és akkor még Márai apja ajánlotta be fiát Török Gyulának. Ő vigyázott rá. Török Gyula vörös szakállú, fehér arcbőrű, zöldköves gyűrűt viselő, különös jelenség volt. Szívbeteg, aki „a halál révületében élt". Krúdyt idézi: „Szakállt viselt, mint Keleten az urak." A magyar irodalom egyik legnagyobb ígéretének tartották. *A magányos lovas* címmel pedig Lovik Károlyról készít arcképet 1940. március 17-én. Úgy jellemzi, hogy ez a magányos lovas nem egy kávéház márványasztala mellett képzelte az ügetést, hanem mintha valóban száguldott volna igazi lovon. Úri tartózkodással, lóhátról nézte a világot. 1942. március 8-án *Ambrus és a mérték* címmel rajzol portrét a mesterről, aki úgy hiányzik irodalmi életünkből – jegyzi meg Márai –, mint régebben nemzedékének Gyulai Pál. Mértéket jelentett, az írók írója volt, kérlelhetetlen, megközelíthetetlen, szigorú bíráló. Márai saját korának alacsony szintű bírálatát, mélyre zuhanását, végzetes rosszhiszeműségét támadja. Érdekesen kapcsolódik össze Márai politikai és irodalmi témája *A regény vége* című írásában. Roger Martin du Gard Thibault család című hatalmas regénye csak félig záródik le az első világháború időszakával, Jacques és Antoine sorsával. Sajnos a kor – 1940. június 9-én jelent meg ez a Márai-írás – folytatja a regény történetét, ugyanazok a helységnevek jelennek meg újra a háborús jelentésekben. Az író Tolsztojra hivatkozik, aki egyszer arról panaszkodott Gorkijnak, hogy hiába írt meg minden fontosat, az emberek nem tanultak belőle. Ez a helyzet Roger Martin du Gard regényével is.

Az író legtöbb művében önmagáról vall, még epikus műveiben is gyakran elrejtőzik szereplői mögé. Márai búcsúzik Európától, ő emlékezik hajdani európai útikalandjaira. Ő jár a szerkesztőségben, olvassa az újságot, hallgatja a világháborús híreket. Ő él a nyugtalanság völgyében, ő szeretne szigetre menekülni, ő utazik Zágonba Mikes Kelemen emlékét keresni. S ugyanakkor nemcsak minden könyvnek, hanem minden egyes kötetnek is megvan a maga sorsa. A most újra kiadott Vasárnapi krónika első, 1943-as, Révai-kiadását vettem meg egyszer egy antikváriumban. Ebbe a kötetbe valaki 1944–1945-ben tintával címeket, adatokat írt be. Sz. J., e számomra ismeretlen hajdani olvasó, talán akkori katonaszökevény (vagy más veszélyeztetett helyzetben lévő férfi) folytatta Márai keserű búcsúját Európától „Amit még el kellett mondani"

címmel. („Visszavonhatatlanul vége Európának, vége Magyarországnak és vége eddigi életformánknak...") A vallomást tevő személy talán önmaga vetett véget életének vagy végletes veszedelmekbe sodródott. Ugyanő a következő Márai-sorokat húzta alá tintával: „...hogy jó hazafiak akkor vagyunk, ha mindazt, ami hazánk egyéni, nemzeti sajátja és értéke, bele tudjuk illeszteni az európai szolidaritás magasabb összhangjába." *(Révai, 1943.–Akadémiai–Helikon, 1994.)*

Szekér Endre

Bodnár György: Juhász Ferenc

Juhász Ferenc költészetével kapcsolatban meglehetősen régen (éppen négy évtizede) csapnak össze indulatok, s a vita máig nem jutott nyugvópontra. Még Ady értékelése is letisztult fellépése után két-három évtizeddel. Ezzel szemben, bár Juhász Ferenc jelentőségét senki nem vonhatja kétségbe ma már, megbízható szakértők is értetlenséggel, sőt fejcsóválással fogadják újabb és újabb munkáit. Weöres és Pilinszky, Nagy László és Nemes Nagy Ágnes fejlődéstörténeti szerepe és költői jellege többé-kevésbé egyértelműen leírható, a Juhász-kérdéshez még hozzászólni is kockázatosnak tűnik föl sokak számára. A nevéhez fűződő poétikai fordulat talányosságához még irodalompolitikai szerepvállalásának megítélésében felbukkanó szélsőségek is járulnak, így aztán a homály és bizonytalanság egyre nyomasztóbb az ő esetében. Ami annál zavaróbb, mert azt azért mindenki érzi (legalábbis a hozzáértők), hogy századunk egyik lángelméje kerül immár (az irodalomtanárok és nagyközönség számára egyaránt) tartósan felemás helyzetbe.

Nem mondható, hogy Bodnár György most megjelent kismonográfiája egycsapásra segítene a bajon, de mint első pályakép, feltétlenül szakszerű, színvonalas, sokak (a szakemberek s az olvasók) számára, ahogy mondani szokás, „hézagpótló". Módszere sajátos, majdhogynem egyedülálló. Az egykorú (tehát a Juhász-életmű egyes szakaszaival egy időben készült) tanulmányokat illesztette össze monográfiává. Nem dolgozta tehát bele a pálya korábbi periódusairól készült újabb szakirodalom eredményeit, vagy csak kis mértékben. Saját bevallása szerint is a „kortársi pályaképíró „reflexeit" kívánta megörökíteni, amivel tagadhatatlanul pluszt ad. Igaz, mindez mínuszt is jelent, hiszen az olvasók többsége számára legalább ilyen tanulságos lett volna egy olyan monográfia, mely minden fontosabb kutatást összegezve ad képet Juhász Ferencről. A nyereség is kétségtelen: „negyven éve közelről figyelhetem a költő külső és belső küzdelmeit, s ezeknek olykor nemcsak tanúja, de részese is voltam". Joggal mondja a szerző az *Előszó*ban művét emellett is analitikusnak és tárgyilagosnak, mert semmiféle szubjektivitás nem homályosítja el látását: bízvást állíthatni, hogy megállapításai megalapozottak, találóak, időtállóak. Ennél többet pedig aligha lehet elmondani egy ilyen szövevényes téma feldolgozásáról.

S ha a meglepő, az eddigi közvélekedéssel homlokegyenest ellenkező, felfedezésszerű beállítás hiányzik is, az nem azért van, mintha Bodnár nem adna alapvetően újat és fontosat, hanem éppen azért, mert ami eddig „közvélekedés"-sé vált, az (többek között) éppen Bodnár egykorú, de ma is érvényes igazságaira épül. Kiindulópontja: az 1951–1952 utáni pálfordulat kulcsa egyfelől Juhász szembehelyezkedése a sztálinista–

rákosista korral, másfelől egy poétikai „magánforradalom". A könyv ezt a kettős vonulatot követi végig: amint a politikum egyre absztraháltabb lesz, s a 80-as évekre teljesen elhalványul, beleolvad egy antropológiai-biológiai létértelmezésbe, a „poétikai magánforradalom" pedig új és új (olykor Bodnár György szerint is erőltetett, végletes) erőfeszítéseivel eljut az 1990-es évekig. A ma felől nézve az utóbbi évek termésének is megvannak a maga extremitásai (ismétlődésekben, az „eposzok" méreteiben), de legalább ilyen bizarrnak hatnak ma már a pályakezdés petőfis művei. Az, ami a kor (a kortárs Bodnár György) számára teljesen természetesnek látszott, a máról visszatekintve szerfölött furcsa még a körülmények ismeretében is: hogyan lehetett nemcsak Weöres, Szabó Lőrinc, József Attila, de Adyék feje fölött is „visszaváltani" Petőfi és Arany modorához.

Bodnár György Vörösmartyból és Adyból kiinduló újromantikának nevezi Juhász Ferenc 53 utáni korszakát, a későbbiekben azonban gyakran utal a „katalógusvers"-re, ami Whitmant, az avantgardot asszociálja. Legpontosabban *A tékozló ország* kapcsán mutat rá: a költői képek asszociációs láncot alkotnak a fő motívumok között. Majd a kép önállósodik, „elszabadul" a jelentéstől. A párját felfaló sáska képe még pontosan felel meg a kifejezni kívánt tartalomnak: így fal fel minket a magány. Megvan még tehát kép és jelentés kettőssége, de a reflektáltság nem hatja át az egész művet, elszaporodnak a „nyitott" költői képek, amelyek referenciája lassan eltűnik, s megindul az a képburjánzás, amely olyan olvashatatlanná teszi sokak számára ezt a költészetet, a 70-es évektől különösen. Bodnár György remek műérzékkel, értékfogékonyan, de elfogulatlanul mutat rá arra, hogy milyen óriási hódítás mindez a XX. századi magyar líra számára, de arra is, mely pontokon hagyja cserben Juhászt arányérzéke, mely pontokon fárad el, téved modorosságba. (Nem igazán elfogadott dolog nálunk a legnagyobbak gyengéiről beszélni, holott elég nyilvánvalóak Csokonai, Petőfi, Vajda, a kései Ady elnagyolt vagy túlerőltetett részletei némely versekben.)

Valamennyi életrajzot is kapunk, s ezúttal megint indokolt, hogy egy kortárs és barát idézze fel a 40-es–50-es évek fordulójának hangulatát. A későbbi generációk számára a Rákosi-rendszerrel való bármily rövid azonosulás is szinte felfoghatatlan, hiszen nem (vagy alig) rekonstruálható ma már a „szegények" lelkiállapota 44–45-ben, a vesztett háború, a mérhetetlen szenvedések utáni messianisztikus várakozás, ami az illúziókat, a tévedéseket (ha nem is menti, de) magyarázza. Juhász Ferenc még 1960-ban is így jellemzi e kort: „Több évszázados jégpáncél-öltönye olvadozott a nemzet testéről, és dér-szőlőfürtök és jég-szőlőlevelek a nép szívéről." Anélkül, hogy ezen beállítás hitelességét, őszinteségét megkérdőjeleznénk, a teljes igazsághoz hozzátartozónak véljük: másféle, talán nem is tudatosodott ösztönzések is belejátszottak az euforikus azonosulásba: bevallatlan félelmek (mégiscsak egy megszállt országról, a koncepciós perek, tömeges bebörtönzések, kivégzések koráról van szó) vagy nyílt fenyegetettség: a költő közléséből származó életrajzi adatok közt szerepel, hogy 1946-ban a család a kitelepítendő svábok listájára került.

Van azután Bodnár György kitűnő könyvének egy talán messzire vezető tanulsága is. Többször el-eltöpreng Juhász eposzai kapcsán műfaji kérdésekről, s hangsúlyozza, hogy a hagyományos műfaji kategóriák ez esetben használhatatlanok. Alighanem igaza van, sőt talán többről is van szó. Minden nemzeti irodalomnak saját műfaji skálája van, minden irodalom a maga tradíciói, léthelyzete alapján módosítja, hasonítja magához a műfajokat. Juhász epikája már csak azért is összevethetetlen európai kortársaival, mert hiszen *A Sántha-család* alapjául szolgáló *János vitéz* és *Toldi* megfelelőjét

sem találjuk meg sem Hugónál, sem Byronnál, sem Puskinnál, sem Heinénél. A magyar irodalom tehát (kiváltképp a múlt század elejétől) a nyugat-európaitól eltérő útra tért, speciális műfajokat teremtett (az Arany-ballada, a Jókai-regény stb.), e műfajok egyedi hierarchiáját alkotta meg, melyben a verses epikának éppoly kitüntetett szerepe lett, mint sok más kelet-európai irodalomban. Ady lírája is más, mint a francia szimbolistáké, mert (többek között) Arany balladái is ihletik, s Juhász Ferenc költészete is az elődök olyan köréből érthető meg (W. Whitmantől T. S. Eliotig, Vörösmartytól Adyig, József Attilától Weöres Sándorig), ami összetéveszthetetlenül egyetlenné teszi a világlírában. S a legfőbb inspiráló végül is Dante. Aki szintén eposzt írt, de ami éppoly kevéssé volt eposz, mint Juhász Ferenc művei. Akinek Isteni Színjátéka éppolyan egyetemes világmagyarázatot kísérel meg, mint Juhász életműve. Aki éppúgy a korabeli természettudomány és humán tudás belefoglalásával örökítette meg korát és önnön személyiségét, mint kései magyar utóda. De akit korában hamar megértettek, míg Juhász Ferencnek meglehetősen hosszan kellett várnia arra, hogy első értő és méltó monográfiája megjelenjen. *(Balassi Kiadó, 1993.)*

Imre László

Deák László: Az árvaság kora

Egykori tanárának, Baránszky Jób Lászlónak ajánlja Deák László azt a költeményét, melynek címe, *Az árvaság kora* a válogatott és új versek élére került.

Az árvaság kora... Vajon miért ad a költő ekkora nyomatékot a reászakadt szellemi árvaságnak? Amikor Deák színre lépett, még benne voltunk a hazai líra nagy korszakában. Jó volt meghúzódni az öregek árnyékában. Hány szálfa kidőlt azóta!

Vajon a veszteségek súlya okozza-e, hogy árvának érzi magát a meglett férfi? Úgy lehet. De el ne feledjük: amikor Babitscsal és Móriczcal a Nyugat „nagy nemzedéke" úgyszólván kihalt, és a költő Füst Milán, Szép Ernő elhallgatott, már további évjáratok nagyra nőtt fiai voltak jelen az irodalomban. A súlyos csapások, történelmi megrázkódtatások ellenére sem érzünk törést az akkori évek költészetében. Vajon most másként volna?

Nem ebből az alkalomból kell válaszolnom a kérdésre. Tény, hogy a pálya delelőjére ért költő, Deák László az „öregek" utáni törésről ad helyzetképet, közérzet-jelentéssel hitelesítve.

Úgy válaszol a kihívásra, hogy keresi és meg is találja az egyensúlyt hagyomány és újítás között. Mint aki tudja: két nagy buktató van: az epigonizmus és a szakítás minden hagyománnyal.

Hogy miért érezzük őt össze nem téveszthetően eredeti költőnek? Furcsa mód éppen azért, mert nem tetszeleg a „kiválasztott művész" pózában – annyi van belőle, mint a nyű –, hanem az élettapasztalatára bízza magát. Nem akar mindenáron feltűnő, csuda-érdekes költői személyiséget kreálni versei számára. Inkább megmarad mindennapi embernek – egynek a sok közül. Ennek köszönhető, hogy apró-cseprő magánügyeit is úgy vesszük, mint közös emberi tapasztalatot. Vállalja a személyességet, az önéletrajzot, az épségben megtartott magyar nyelvet, mellyel annyiszor visszaélnek a stílmanipulátorok.

Azért egyéni a hangja, mert nem zárkózik el jótékony hatások elől. Vendégszövegei, utalásai úgy simulnak bele a stílusába, mint akinek nincs mitől féltenie az egyéniségét. Nincs is szakadás verseiben élet és költészet között. Olvasmányai révén ugyanolyan eleven életet közvetít, mint amikor az egykori grundélményeiről vagy szerelmeiről beszél.

Deák László szeretetre méltó költő. Becsben tartja az életet, mely sosem csupán nyers valóság, hanem álom is. Kellő távolságtartással és rálátással szemléli mindazt, amit átélt és álmaival szembesített. A szembesítés eredménye az igazság, kísérőzöngéje a humor és az önirónia. Összefér a két minőség: a kiábrándító tények tudomásulvétele és a derűs hangvétel. A derű megkülönböztetett minőségjegye Deák László költészetének. Pedig kevesen látják olyan éles szemmel a komiszat, veszélyeset, mint ő. Vagy épp ezért van napos oldala is költői világának? Mert nem hagyja, hogy ólmos esőként összemossa kedélye a szépet, a rútat, a jót meg a rosszat?

Nincs köze a groteszknek ahhoz a dömpingjéhez, mely a hetvenes évek innenső fele óta árasztotta el a hazai költészetet. Hozott vívmányokat is, kétségtelen; de az ember gyomrát olykor megfeküdte az, amit groteszk címén űztek a magyar nyelvvel. Sokszor éreztem olyasmit, hogy a versekből nem a világról kaptunk torzképet, hanem a nyelv torzult el, s nem tudni, mi végre: talán a dilettantizmus keresett önfelmentést a stílus szándékolt megcsúfolásával. Deák azok közé tartozik, akik tisztelik a kifejezés eszközét, a nyelvet. És személyét is rokonszenvessé teszi azzal, hogy a humor nála nem pusztán mutatvány, hanem többnyire valamilyen fölismerés örömeként csillan meg a dolgokon. Többnyire olyankor, amikor valamilyen fonák jelenség vagy magatartásforma lelepleződik előtte.

Számos verse önéletrajzi költőnek mutatja. Ez sok epikus elemmel dúsítja verseit, és olvasmányossá teszi őket. Mintha olyasmit vallana, amit az epikában egymástól függetlenül vallottak olyan mesterek, mint például Móricz Zsigmond és García Márquez: tízéves koráig minden megtörtént az emberrel, ami említésre érdemes. A költői túlzás persze módosítható: Deák is „fölkeresi ifjúságát", de nemcsak a golyóscsapágyas roller és a gördeszka korszakát eleveníti föl, hanem az első tűzpróbák és a festőtanonckodás idejét is, minthogy akkor került először a kreatív szemlélődés vonzásába.

Hogy mindez mitől lesz költészet, jóízű olvasói élmény? A pontosan és takarékosan megválasztott szavaktól. A zeneileg is célba érkező mondatoktól. Gördülékeny szabadverseiben, prózaverseiben a mondat lejtése nem enged nosztalgiázó kitérőket, érzelmeskedő felhangokat az emlékezés vagy elmélkedés szövegébe. Egy-egy leírásban, képben a cseh filmművészet „új hullámára" emlékeztető komikumot érzünk. Másutt a sokat olvasó irodalmi szakember szókincstára csillantja meg becses értékeit. Ezek azonban az értelmiségi lét, illetve az ízlés önkéntelen gesztusai; nem hatnak idegen testként verseiben.

Mindehhez a mulandóság sejtelme, majd egyre mélyülő tudása, a „kikezdett engem az idő" élménye ad hátteret. A mulandóság nagy ihlető, különösen, ha az élet szeretetével párosul. Nem szól bele a mozgalmas társaséletről árulkodó versek család- és barátságélményeibe, a kedély villódzásába, az epikuroszi, anakreóni bölcselkedésbe, poharak csengésébe, de egyre súlyosabban érezteti jelenlétét. Ő sugallja az ilyen sorokat is: „Szükséges elismételnünk szentelt környezetben is / azokat a mondatokat, amelyeket már kezdtünk / megformálni nehézkesen, gyötrődve. [...] Ezek a mondatok arról szólnak: miért és hogyan élünk." A „szentelt környezet" nem egyéb, mint a fehér papír, melyen a vers születik. *(Orfeusz, 1994.)*

Alföldy Jenő

Ellenszélben

GRAMSCI ÉS LUKÁCS - MA

Vajon milyen lehet a szembefújó szél? Minőségtől függően hideg, metsző, emléktáblákat leverő, olyan, amitől összehúzódik a száj, védekezik a kar? Vagy éppen az ellenkezője ez az ellenszél, kellemes, *„jó meleg"*, *„ami sok jeget felolvaszt"*, aminek megnyílik minden? *Sárközy Péter*, a római La Sapienza Egyetem professzora (aki mellesleg a római IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus szervezője *A magyar művelődés és kereszténység* témában) ez utóbbiban bízott a magyarországi baloldali gondolkodás helyzetét tekintve, míg például *Tőkei Ferenc* ellenkező véleményen volt, így szerinte *„olyan ellenszél fúj az 'új' ideológia szférájából a baloldali gondolkodás és kutatás irányába, amely korábban is 'másnak' minősített 'renegát', 'nem igazi' gondolkodókat egyneműen csak baloldaliságuk miatt diszkriminálni szeretné"*. E két különböző álláspont csak egyike volt azoknak, amelyek az 1991-es, a *Szegedi Lukács Kör* által rendezett *Gramsci-* és *Lukács-konferencián* felmerültek. (Mellesleg, az egyetlen közép-kelet-európai rendezvény volt, amelyen *Antonio Gramsci* születésének centenáriumára emlékeztek.) Az utóbbi három év mind *Tőkei Ferenc*, mind - leginkább napjainkban - *Sárközy Péter* véleményét is igazolta: a dermesztő ellenszél egyre inkább „jó meleg szellő"-vé vált.

A konferencia (melynek célja e két baloldali gondolkodó eszmeiségének összehasonlítása volt Kelet és Nyugat nézőpontjából) anyagát - szervezője, Szabó Tibor szerkesztésében - most veheti kézbe az érdeklődő olvasó. A Szegedi Lukács Kör tizenöt éves fennállásának méltó állomása e harmadik, a *Kör* kiadásában megjelentetett tanulmánykötet - a *Miért Lukács?* (Szerkesztette: *Szabó Tibor*, 1990.) és Szabó Tibor: *Gramsci politikai filozófiája* (1991) című könyvek után.

A kötet első részében, a *Tanulmányok Gramsciról* című fejezetben *Sárközy Péter* professzor Gramsci jelentőségéről ír; *Sergio Caprioglio* (a torinói Studi Piero Gobetti munkatársa, neves Gramsci-szakértő) Gramsci politikai elképzeléseinek egyik központi eleméről, a vezetőről szóló teóriát értelmezi; Roberto Finelli (a római La Sapienza Egyetem és a bari-i egyetem tanára, klasszikus német filozófia szakértő) az olasz filozófus életművének fő célkitűzéséről, a filozófia átalakítására irányuló programjáról és annak eredményességéről értekezik.

Antonio A. Santucci (több Gramsci-könyv szerzője, a Laterza Kiadó munkatársa) *Gramsci levelei a börtön előtt* című tanulmányában 1926-ig, Mussolini parancsára való letartóztatásáig mintegy „belülről" követhetjük nyomon Gramsci emberi és politikusi sorsát. Az életút folytatásának adatait 1926-tól ismerjük. *Mussolini* szavai szerint Gramsci *„az a szárd púpos gazdasági és filozófiai professzor kétségtelen hatalmas elme"*, de ez az elismerő vélemény nem gátolja abban, hogy kétévi börtön után húszévi börtönbüntetésre ítélje. 1937-ben Gramscit a közvélemény nyomására súlyosan betegen a börtönből kórházba szállítják, majd nem sokkal ezután meghal. Az utókor a 32 börtönfüzet megírójában századunk egyik legjelentősebb olasz baloldali történetíróját, filozófusát, irodalomkritikusát, politológusát véli felfedezni, bár Gramsci saját szavai szerint ő csak egy *„középszerű férfi"*, aki *„nem akar se mártír, se hős lenni"*.

Santucci érzékletesen mutatja be a levelek tükrében az éhező szardíniai család életét; a Carlo Alberto Kollégium ösztöndíjával a torinói egyetem Bölcsészettudományi Karán 1911-ben továbbtanuló szárd diákot; az 1921-ben az Olasz Kommunista Pártot megalakító értelmiségit; a politikai aktivistát, aki lapot szerkeszt, a többi európai kom-

munista párttal állandó személyes kapcsolatban áll, aki beindít egy belső pártiskolát, sőt letartóztatása előtt egy hosszú levélben beleszól (1926) Trockij és Sztálin vitájába. Santucci szerint *„talán ez a levél volt a legfőbb vádpont ahhoz, hogy Moszkvában olyan kommunistát csináljanak Gramsciból, akit az eretnekség levegője leng körül még halála után is".*

A tanulmánykötet *Gramsci és Lukács* című második részében az egyik fő hasonlóság e két baloldali gondolkodó között a kritikai magatartás, az elvi különállás, a tertium datur filozófiai alapállása, amely mindkét gondolkodót sokszor juttatta abba a helyzetbe, hogy saját pártjaik – mint túl eredeti gondolkodókat – megkérdőjelezték. *Guido Oldrini* (a bolognai egyetem tanára, több folyóirat szerkesztője, neves Lukács-szakértő, filozófus) és *Luciano Amodio* (milánói Lukács- és Luxemburg-szakértő, több könyve jelent meg) tanulmánya után a szegedi egyetemen is oktató (az újvidéki egyetem magisztere) *Losoncz Alpár Lukács és Gramsci mint a modernitás önkritikájának gondolkodói* című írásában kísérletet tesz egy tágabb kultúrtörténeti megközelítésre. A szerző e két eszmerendszer kapcsolódási formáit elemzi a – reneszánsztól már elkezdődött és napjainkban is tartó – modernitás gondolkodásához.

A leírtakkal ugyan egyetértve, de mégis szükségesnek tartom a modernitás részletesebb elemzését, főleg Lukács esetében, akinek életműve legalább két, jól elkülöníthető korszakot ível át ezen belül. A habermasi modernitáson belül a szakirodalom – napjainkban – elkülöníti a korai modernet, mely körülbelül a XIX. század végéig tart; a modernet, mely valamikor 1875–1920 között veszi kezdetét és napjainkban is észlelhetjük; a posztmodernet körülbelül a hatvanas évektől. A reneszánsztól kezdődően egy átfogó paradigma érvényesül: az emberi élet már nem(csak) transzcendens, hanem immanens. A polgári társadalom megszületésével az immanencia következménye a premodernben, hogy az egységes értékrendszer széttöredezik, a gondolkodás és a művészetek életintegrációja meggyengül, egyre erősebbé válik a szekularizáció. A transzcendens-isteni értékrend eltűnése után a szubjektum számára a koherens rendszert a közösségi-történelmi értékrend nyújtja a premodern axiológiai alapjaként. A premodern diadalmas Ész-emberének látásmódja az immanens lét reális, tényleges megragadására irányul, a dolgok lényegeként annak történetisége határozódik meg, de *„valahol a végső ponton mindig visszacsempészik a régi transzcendens narratíva elemeit."* (Bókay) Ilyen értelemben premodern a felvilágosodás, a pozitivizmus, a szellemtörténet és a marxizmus eszmeisége. A múlt század végén, a századelőn a kibontakozó modern kultúrobjektivációk megkérdőjelezik az emberi lét értékének emelkedését az abszolút felé, felbomlasztják a premodern célracionalitást. A modern megalapozó létélménye a századelőn, hogy az individuum abszolút módon magára maradt, nincs biztonságos erkölcsi rend, eltűnt világából az Isten, megfoghatatlanná vált az első világháborút követően a történelem vezérlő eszméje. Az értékrendek összekuszálódtak, a világkép pluralizálódott, minden bizonytalanná vált, hiszen minden csak az individuum szintjén érvényes (Lukács). A premodern és a modern határán a kulcsszó a relativitás; a fő kérdés: a dolgoknak van-e objektív lényege, létezik-e az abszolút bizonyos, a teljesség, a homogenitás, egész ember és egész emberiség; vagy csak a szubjektív, intuitív, relatív, a széttöredezett van.

E problémára, a századelő premodern-modern korszakváltására reflektál a legérzékenyebben a lukácsi életmű. A fiatal Lukács pályakezdésekor elutasítja a modern szellemiségét, leginkább a *drámakönyv*ben. Megkérdőjelezi a relativitást, fő problémája az egész életművében az értelemadás lesz, az abszolút bizonyosság keresése. A lukácsi életmű egészét tekintve mégis kétarcú, premodern és modern határán állva egyik vagy másik válik karakteresebbé. A premodern szellemiségű indulás után – bár fiatalkorában

hevesen támadja a modern szellemiségét – paradox módon mégis a modern megszületésének tanúja, sőt egyre inkább szereplőjévé vált 1918-ig. A premodern felbomlásának jeleit, az abszolút bizonyosság meg nem találását rögzíti az esszékorszak, *A lélek és a formák* kötet. A modern megszületését mint válságot reflektálja Lukács, mint egy boldogtalan, kaotikus, relatív, szétesett világot. *Losoncz Alpár* e lukácsi attitűdöt így jellemzi: *„Lukács ellentmondásokkal teli pályáját, legalábbis perdöntően A regény elmélete óta, a modernitás önreflexiójának hőse, Hegel határozta meg. A tét: a szubjektivitás esélyei a belső és külső szféráira hasadt, az Én és a világ, a lélek és a test kettészakítottságával jellemezhető modern helyzetben. Ezen esély kiváltképpeni terepe: a logikailag objektívan rekonstruálható időbeni történések sora, a történelem."*

Lukács elutasítja a modernet, de paradox módon szemlélőként tudatosítja, hogy ebben a korban az élet individuum alapú megértésére lehet csak törekedni; elutasítja – hiszen mindig keresi –, de tudatosítja a meg nem találással az Abszolút bizonyosság elvesztését. A leginkább modern szellemiségű mű a *Heidelbergi kéziratok*, melyben inautentikus és autentikus egyesíthetetlenségét – vagy a kései Lukács fogalmait értelmező Losoncz Alpár szavaival: *„a partikularitás és az egyetemesség közé kifeszített ember"* gyötrelmeit mint alaphelyzetet írja le. Kényszeredetten teszi ezt Lukács (jelzi a kéziratot elfelejtő gesztusa is), hiszen az abszolutizáló praxisvágytól űzve, a történelemben felkínált lehetőséget 1919-ben elfogadva élete végéig premodern pátoszú arcát mutatja felénk. Losonczcal egyetértve Lukács hitte, hogy *„a tudat és a tárgya, a természet, és a szellem, a gyakorlati és elméleti Ész, az Én és nem-én, a tudás és a hit, a véges és a végtelen ellentmondásai közepette vergődő modern ember megváltható"*.

E megváltásra épül az idős Lukács művészetfilozófiája is, melyben a művészet feladata a világ, az emberi lét megváltoztatása, mivel a művészet a nembeli lényeg artikulációja, feladata az emberiség megváltása, hiszen a művészet egy valódinál valódibb világot állít, Kell-nyomatékú.

Vajda Mihály szerint e lukácsi megváltástan szükségképpen kudarcra van ítélve, hiszen csupán azon a feltevésen alapul, hogy *„szükség van megváltásra"*, *„sőt még rosszabb a helyzet: a szekularizált filozófiai megváltástanok a legsátánibb politikai törekvések eszközévé lehetnek"*.

Losoncz Alpár szemléletesen mutatja be, hogy a lukácsi *„egység filozófiájában"* hogyan mond le az individuum, a szubjektum önmagáról, és válik kollektív alannyá, magáért való emberré, feloldva szubjektum és objektum örök dilemmáját. *A Történelem és osztálytudat*ban az objektum–szubjektum azonosságára a proletariátus hivatott, aki később az *Ontológia* megírásakor a hozzárendelt *„osztálytudat segítségével képes felszabadítani az emberiség lehetőségeit abban az értelemben, hogy magáért való emberiséggé váljon."* (Losoncz) A proletariátus mint kollektív alany, mint a *„történetfilozófiai logosz hordozója"* szubsztancializált jellegű, míg a modern az alanyt szubsztancializálja. Losoncz Alpár szerint ez a lényegi különbség úgy érthető meg teljesebben, ha a marxizmust mint a modernitás *„önkritikájának megnyilvánulása"* fogjuk fel. Véleményem szerint ez a probléma egy másik nézőpontból, a premodern, modern alapjáról is megközelíthető. A premodern szemléletmódhoz kapcsolódó marxizmus alanya mint a közösséget megélő megvalósító, kiteljesítő ember; a premodernben az értelem forrása a történelem, az önfejlődő emberi közösség kronológiája. A különböző marxista elméletek e tágabb eszmeiség hátterében szubsztancializálják a kollektív alanyt. A századfordulótól kialakuló modernben az individualitás abszolút kiindulóponttá válik, annyi fajta érvényesség lehetséges, ahány individuum, az élet csak alany alapú, középpontú lehet.

Innen nézve szükségszerű, hogy az 1919 utáni premodern az ok-okozati lépcsőn megállni nem tudó Lukácsnál a kollektív alany, a *„szubsztanciális szubjektivitás metatörténelmi mércéket feltételez"* (Losoncz); legfőképp az *Ontológiá*ban, ahol az emberiség elérhet egy olyan fejlődési fokra, ahol társadalom és egyén magáért való fejlődése egybeesik, ahol megszűnik az elidegenedés, és az nem más, mint a kommunizmus.

Hasonlóan gondolatgazdag tanulmányokat olvashatunk Lukácsról és Gramsciról *Antonio Infrancá*tól (több dél-amerikai egyetem vendégtanára, Croce- és Lukács-szakértő); *Nicolas Tertulian*tól (a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales professzora, nemzetközileg elismert Lukács-kutató); és *Bayer Józsefi*től (a Politikai Tudományok Intézetének munkatársa).

A tanulmánykötet harmadik részében a hatástörténeti írások bemutatják a kelet-közép-európai Gramsci-értelmezéseket Romániában, a volt Jugoszláviában és Magyarországon.

A negyedik részben Gramsci és Lukács kultúrfelfogásáról értekezik *Pavol Koprda* (a pozsonyi Akadémia munkatársa, irodalomtörténész); *Lelio La Porta* (neves olasz Lukács- és Gramsci-kutató) és *Birgit Wagner* (a bécsi egyetem romanisztikai tanszékének tanára, irodalomtörténész). Végül a *Függelék*ben olasz és angol nyelvű tanulmányok zárják le a kötetet, mely minden bizonnyal hasznos kézikönyve lesz századunk e két kiemelkedő, baloldali gondolkodója iránt érdeklődő olvasóknak.

Máté Zsuzsanna

SZALAY FERENC: NOVEMBER

Szerkesztői asztal

Tamási Áron színháza címmel nyílt kiállítás október elsején a budapesti Várszínházban. Bevezetőt Annus József, a Tiszatáj főszerkesztője mondott.

*

Modernnek kell lenni mindenestül (?) *címmel a JATE Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, a SZAB Nyelv- és Irodalomtudományi Bizottsága és a Tiszatáj szerkesztősége konferenciát rendezett október 20–22. között. A tanácskozáson kollégáinkat, Ilia Mihályt és Vörös Lászlót köszöntöttük hatvanadik születésnapjuk alkalmából.*

*

E számunkban *Sulyok Vince*, Oslóban élő költő és műfordító új verseivel ismerkedhet meg a kedves olvasó. A magyar irodalom klasszikusait (például Petőfit) norvég nyelven megszólaltató író legújabb fordítása Esterházy Péter Hrabal könyve c. regénye.

Ára: 40 Ft